

22125

Devletçiliğin Oluşum Sürecinde
SEKA

Kenan BAKAR

Doktora

Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü

İstanbul 1998

Onaylayan

Danışma Kurulu Başkanı

Program Derece Önermek
Üzere Onaylandı _____

Tarih _____

ÖNSÖZ

Devletçiliğin Oluşum Sürecinde SEKA adlı doktora tez çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen bir dizi insana teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Öncelikle tez danışmanım sayın Prof. Dr. Murat ÖZYÜKSEL'e yardımlarından dolayı, ayrıca tezimin yazımında büyük emeği geçen Şener AKSU ve Tunga GÜNGÖR'e teşekkür ederim. Tez çalışmam boyunca kahrımı çeken BİLTER elemanlarına saygılarımı ve şükranlarımı sunarım. Tezimi bitirmemde bana anlayış gösteren Üniversiteme teşekkür etmek ayrıca benim için bir yükümlülüktür.

Şubat, İstanbul - 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

Tablolar Dizini

Kısaltmalar

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DEVLETÇİ POLİTİKALARIN OLUŞUM SÜRECİ

A) İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Siyaseti 4

1. 1913 Tarihli Teşviki Sanayi Yasası ve Milli Burjuvazi

Oluşturulma Çabaları 8

2. 1913-1918 Arası İktisadi Yönelimler ve Uygulamalar 10

3. Milli Mücadele Öncesi ve Mücadele Dönemi Genel Yönelimler . 15

B) Cumhuriyet Dönemi Ekonomik İlkelerin Belirlenmesi 18

1. Lozan Anlaşmasının Ekonomik Hükümleri 18

2. İzmir İktisat Kongresi 20

3. İş Bankası, Benzerleri ve Ekonomik Politika İlişkileri 23

4. 1930’a Kadar Türkiye’nin Genel Ekonomik Görünümü 27

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETÇİ UYGULAMALARIN YAŞAMA GEÇMESİ VE KEMALİST İDEOLOJİ ÇEVRESİNDE DEVLETÇİLİĞE BAKIŞ

A) Etkin Devletçiliğe Geçişin Nedenleri 34

1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye 34

2. Krize Karşı Alınan Önlemler ve Yeni Oluşturulan Kurumlar 36

a- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti	37
b- Şakir Kesebir Planı ve İktisat Programı	39
B) Ekonomik Krizle Birlikte Beliren Siyasi Gelişmeler	42
1. Serbest Cumhuriyet Fırka Deneyi	42
2. Gazi'nin Üç Aylık Yurt Gezisi	47
3. Etkin Devletçiliğe Geçiş Öncesi CHF'nin Politika Yenilemesi ve 1931 Programı	49
C) Etkin Devletçiliğe Geçiş ve İlk Uygulamalar	54
1. 1932 Sonrası Devletçi Uygulamaların Gelişimi	55
2. 1930 Sonrası Resmi Çevrelerin Devletçilik Anlayışı	56
D) Kemalist İdeolojide Resmi Görüşe Yakın Devletçilik Yorumları ...	64
1. Kemalist İdeoloji İçinde Kadro Hareketinin Devletçilik Yaklaşımı	64
2. Hamdi Başar ve İktisadi Devletçilik	71
3. Ahmet Ağaoğlu ve Liberal Devletçi Yorum	76
E) Devletçi Sanayileşmenin Gelişimi ve Planlama Çabaları	80
1. Birinci Sanayi Planının Oluşum Evresi	80
2. Devlet Sanayi Ofisi'nin Oluşturulması	82
3. Türkiye'de Sovyet Uzmanların Plan Çalışmaları ve Önerileri	86
4. Sanayi Kredi Bankası'ndan Sümerbank'a	89
5. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Hedefleri	95
6. Devletçilikle İlgili Bir Genel Değerlendirme	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BİR DEVLET İŞLETMESİ OLARAK SEKA

A) Kağıtçılığa Giriş	105
1. Dünyada ve Ülkemizde Kağıtçılığın Tarihine Kısa Bir Bakış	106
2. Kağıt Sektörü ve Üretim Teknolojisi	108
B) Cumhuriyet Dönemi Kağıtçılık ve Kağıt Sanayi Oluşturma	
Çabaları	110
1. Mehmet Ali Kağıtçı ve Kağıtçılığımız	112
2. Şakir Kesebir Planı ve Kağıtçılık	120
3. İş Bankası'nın Kağıt Fabrikası Kurma Girişimleri ve Bazı Siyasi Gelişmeler	123
4. Kemalizmin Eğitim-Kültür Politikası ve Kağıtçılık	128
C) Sümerbank İzmit Kağıt Fabrikası	133
1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Selüloz ve Kağıt	136
2. Kağıt Fabrikasının Kuruluş Yerinin Belirlenmesi	138
3. İzmit Kağıt Fabrikası Kuruluyor	142
4. Yerli Kağıt Üretiliyor	151
D) Sümerbank İzmit Selüloz Sanayi İşletmesi	158
1. Kağıt Fabrikasının Gelişme Dönemi	158
a- Üretim Değerleri	159
b- Yönetsel Yapılanma	167
c- Personel Rejimi	172

d- Eğitim ve Sosyal Yaşam	175
2. Kağıt Sorunu Etrafında Tartışmalar ve Öneriler	180
a- Birinci Neşriyat Kongresi ve Kağıt	181
b- Kağıt Tetkikat Komisyonu	189
c- Mehmet Ali Kağıtçı'nın Görevden Alınması	194
3. Selüloz Sanayi İşletmesine Yeni Birimlerin Eklenmesi	201
a- Kaolin Fabrikası	202
b- İkinci Kağıt Fabrikası	203
c- Selüloz Fabrikası	205
d- Sapanca-İzmit Suyolu Tesisatı	209
e- Klor-Alkali Fabrikası	211
4. Yeni Birimlerle Birlikte Hammadde ve Üretim Değerleri	211
5. Odun Sorunu, Orman İşletmesi-Kağıt Sanayi İlişkisi, Çözüm Önerileri	217
E) Selüloz Sanayi İşletmesinden SEKA'ya	222
1. 1950'lerde Kağıt Sanayine Bakış	225
a- Yönetmel Yapılanma ve Personel	232
2. Yeni Bir Kimlik SEKA	235
3. Bugüne Doğru SEKA	238
SONUÇ	244
KAYNAKÇA	251

TABLÖLAR DİZİNİ

1. Sanayi İşyerlerinin İktisadi Faaliyet Alanları Dağılımı (1915)
2. Türk Azınlık ve Yabancı Sermaye Oranları Tahmini
3. 1923-1929 Arası Dış Ticaret Bilançosu
4. 1924-1928 Arası Gelir ve Giderler
5. 1924-1930 Arası Kağıt İthalatı
6. 1923-1934 Arası Öğrenci Sayısı
7. Birinci Kağıt Fabrikasının 1942'ye Kadar Üretim Miktarları, Hammadde ve Yardımcı Madde Tüketimleri
8. 1943 Örgütsel Şeması
9. 1941-1945 Yılları Arası İşletmede İşçi Sayısı
10. 1939-1945 Yılları Arası Düzenlenen Kurslar ve Katılanlar
11. 1944-1951 Arası Selüloz Sanayi İşletmesi Birimlerinde Gerçekleşen Üretim Değerleri
12. 1952-1954 Arası İşletme Üretim Değerleri
13. 1955 Verilerine Göre Çeşitli Ülkelerin Kişi Başına Düşen Kağıt Tüketimi
14. 1955 Verilerine Göre Türkiye'nin Toplam Tüketim ve Kişi Başına Tüketim Oranları
15. 1950 Yılı Örgütsel Şeması

KISALTMALAR

- a.g.e.: Adı geçen eser
- a.g.m.: Adı geçen makale
- bkz.: Bakınız
- İTİA: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
- SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi
- AÜ: Ankara Üniversitesi
- ABD: Amerika Birleşik Devletleri
- GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
- CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası
- SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
- TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
- DSO: Devlet Sanayi Ofisi
- KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü
- SMB: Sanayi Maadin Bankası
- SKB: Sanayi Kredi Bankası
- BBYP: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- TMO: Türkiye Mahsulleri Ofisi
- SEKA: Selüloz ve Kağıt Sanayi İşletmesi
- BUMH: Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti

GİRİŞ

Bu çalışmayla, devletçi yönelimin bir ürünü olarak, 1955'e kadar olan dönemdeki kağıt sanayi irdelenmeye çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki'yle başlayan milli burjuva oluşturma politikalarının, Cumhuriyet'in kadrosunca da devralındığını görüyoruz. Bunu, ekonomik ve toplumsal yaşamdaki sürekliliğin ve bütünsel bir sürecin uzantısı olarak görmek gerekir. 1930'larda etkin olan devletçi politikaları, bu sürekliliğin bir parçası olarak düşünmek yerinde olacaktır. Bu anlamda devletçilik, Türkiye'de kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu olarak kendini göstermiştir. Devletçi yönelim, 1923 sonrası uygulanmaya çalışılan liberal nitelikli ekonomi politikalarına tepki olarak oluşmuştur. Devletçilik uygulamalarını farklı kılan da bu olsa gerektir. Devletçiliğin bir sistem değil, bir iktisat politikası olarak anlaşılması gerektiği ortaya konulmalıdır. Bu iktisat politikası, Türkiye kapitalizminin gelişimine ve sistemin biçimlenmesine özel damgasını vurmuştur.

Devletçilik uygulamaları belirgin bir biçimde 1932'de başlamıştır. Daha devletçi uygulamalar başlamadan, 1928'den itibaren ithalat giderini azaltmak için, kağıt sanayinin kurulması girişimleri başlamıştır. Diğer yandan kağıt en temel ve vazgeçilmez tüketim ürünlerindedir. Kullanım miktarı gelişmişliğin göstergesi olarak görülmektedir. Bu açıdan planlı devletçi uygulamalarda, kurulacak sanayi işletmeleri arasında kağıt sanayi öncelikli yer almıştır. Cumhuriyet döneminde ilk kurulan sanayi dallarından biri de kağıt sanayidir. İlk kağıt fabrikası 1936'da bir kamu kuruluşu olarak üretime girmiştir. 1970'li yıllardan itibaren özel sektörün kağıt yatırımları artmış, kağıt üretim kapasitesi büyük artışlar kaydetmiştir. Ancak kağıt sanayinin 60 yıllık tarihine karşın, henüz istenen düzeye ulaştığı söylenemez.

Devletçilik bağlamında ele alınan kağıt fabrikasıyla, Cumhuriyet döneminin ilk büyük sanayi kuruluşunun hikayesi olan bu çalışma, klasik anlamda bir tarih çalışması değildir. Bu araştırmanın amacı, iktisat ve sosyal tarih çerçevesinde temel iktisat politikasını ve selüloz sanayi işletmesini ele almaktır. Bu temelin yanında devletçi politikaların oluşturulma dönemindeki siyasal gelişmeler ve kağıt fabrikası etrafındaki siyasal polemiklere de yer verilmiştir. Çalışmada, ağırlıklı olarak 1930-1955 arası devletçilik temelinde, bir devlet işletmesi olarak Selüloz ve Kağıt Sanayi İşletmesinin oluşup gelişmesi irdelenmiştir.

Araştırmaya başlanıldığında, SEKA'nın kendine ait bir arşivinin olmaması nedeniyle birinci el kaynaklara yeterince inilememiştir. Birkaç yıl önce kurulan SEKA Mehmet Ali Kağıtçı Müzesi'nde toplanmış, Kağıtçı'ya ait tasnif edilmemiş belgelerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Kağıt sanayine ilişkin fazlaca çalışma yapılmadığından, kaynak bulma güçlüğü yoğun biçimde yaşanmıştır. Çalışmada döneme ait sınırlı sayıda kitaptan, dönem boyunca basında kağıt sanayine yönelik çıkan haber ve makalelerden yararlanılmıştır. Bunların yanında Devlet İstatistik Enstitüsü Raporları ile DPT'nin kağıt sanayine yönelik raporlarından da istifade edilmiştir. Bu güçlükler ve konunun derinliği nedeniyle araştırmaya nokta konulmamalıdır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarla bu çalışmanın ilerletilmesi yerinde olacaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın, birinci bölümünde; Türkiye'de devletçi politikaların oluşum sürecini yansıtabilmek amacıyla, İttihat ve Terakki'nin başlattığı milli iktisat politikası anlayışı ele alınmıştır. Milli iktisat politikaları uygulamaları ve bu uygulamaların Cumhuriyet'e yansımaları ortaya konulmuştur. 1929'a kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik yönelimleri özetle aktarılmıştır. Bu yönelim ve uygulamaların bir sonucu olarak devletçiliğe geçişin nedeni ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde; devletçiliği zorunlu kılan iç ve dış nedenler ele alınmıştır. Devletçiliğin oluşum sürecinde ekonomik ve siyasal düzenlemeler irdelenmiştir. Kemalist çevrede, çeşitli devletçi yorumlar özetle aktarılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde; bir devlet sanayi işletmesi olarak Sümerbank Kağıt ve Selüloz Sanayi İşletmesi, 1955 yılına kadar ele alınmıştır. 1955 yılında bir KİT haline dönüştürülen Kağıt ve Selüloz Sanayi İşletmesi, SEKA olarak biçimlendirilmiştir. SEKA, günümüze kadar çok özet olarak yansıtılmıştır. 1936'da kağıt fabrikası üretime geçinceye kadar, kağıt sanayi kurulması sırasındaki siyasal olaylar, yerel gelişmeler irdelenmiştir. Ayrıca, kağıt ve selüloz sanayinin gelişimi, kağıt sorunu ve tartışmalar, işletmenin genişletilmesi ve yeni birimlerin eklenmesi, üretim değerleri, yönetsel-örgütsel yapılanma, işçi ve personel durumu ve dönemin siyasal tutumları ve politikaları ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEVLETÇİ POLİTİKALARIN OLUŞUM SÜRECİ

A-İttihat Ve Terakki Döneminde Milli İktisat Siyaseti

19.yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Jön Türk hareketi emperyalizmin doğrudan dayatmalarıyla bağlarını kopardığından yeni bir nitelik taşımaktaydı. Jön Türk Hareketi, daha çok asker-sivil bürokratlardan oluşmaktaydı. Bu bürokrat sınıf içinde nitel değişimler görülmekteydi. Bürokrasinin hem reformcuları ve hem de radikalleri besleyen bölümü, özellikle çağdaş nitelikli yeni okullaşma nedeniyle sayı ve önemce büyümüştü.

Hem reformcu ve hem de radikal hareketleri başlatan aydınlar yurt dışında ya da yeni kurulmuş okullarda yüksek eğitim gören bürokrat kesimden gelmekteydi. Bu kesim Avrupa siyasi geleneği içindeki çağdaş akımlardan da etkilenmişti. Devlet yönetimi için yetiştirilmelerine rağmen yalnızca etken yönetimi amaçlayan teknokratik bir kadro oluşturmuyorlardı. Bu aydınlar, yalnızca yetiştikleri okullar kökeni açısından değil, çalıştıkları kurumlar ve artığa el koyma ilişkisindeki yerleri bakımından da bürokrat sınıf içindeydiler. Bu sınıf konumları, bakış açılarının devlet merkezli oluşmasını beraberinde getirmişti. Bürokratlar, devlet içinde ayrıcalıklı konumlarını korurken, toplumsal dönüşümü desteklemek arzusunda olan çok sayıda aydının yetişmesine de neden olmuşlardı.¹

Bürokrasinin eylemlerinin kendine özgü bir devrimciliğe dönüşmesine, Tanzimat'la birlikte kendini gösteren süreç neden olmuştu. Tanzimat reformları, kapalı devre içinde modernleşme diye adlandırılan bir süreçte

¹ Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.71-74

gerçekleşmişti.² Söz konusu reformlar askeri, yönetsel, yasal ve kurumsal alanları kapsamaktaydı; siyasal ve ekonomik alanlarda bunlara temel olacak bir modernleşme olmamıştı. Bu temel eksikliğin sonuçları, Avrupa sermayesinin giderek artan ekonomik ve siyasal bağımlaştırması biçiminde olmuştur. En sonunda da mali iflas kendini göstermiştir. Öyle ki, yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğu'na olduğundan daha geniş etki alanı olan başka bir ülke örneği yoktu. Bu durum, siyasi denetim sağlamanın yolu olan sermaye kaynakları üzerindeki egemenliği engellemekteydi. Osmanlı Devleti, şaşılacak ölçüde dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durumdaydı.³

II.Abdülhamit anayasal haklarına dayanarak, önde gelen devlet adamlarının da desteği ile I.Meşrutiyet meclisini durdurmuş ve yönetimi kendi gücü etrafında merkezileştirmişti. İzleyen despotizm döneminde, paşaların bir kısmının ve müslüman eşraf ve dini ileri gelenlerin desteğini alarak, siyasi özgürleşme ortamına son vermişti. Modernleşme çabaları aksamadan sürdürüldü. Abdülhamit'in İslamcı politikası Avrupa devletlerinin baskılarının artmasına neden olmuştu ve hristiyanlar arasında ayrılıkçı hareketlerin daha da yoğunlaşmasına neden olmuştu. Sultanın politikasını devletin bütünlüğüne bir tehdit olarak görmeye başlayan bazı aydınlar, bürokratlar ve subayları gizli muhalefet hareketleri örgütlemeye yöneltmişti. Gözden düşen bu radikal kesim Jön Türk Hareketini oluşturdu. İttihat ve Terakki'nin gelecekteki kadrosunu bu hareket içindekiler oluşturacaktı.⁴ 1908 Jön Türk Devrimi, 1876 Anayasası ve parlamentoya Abdülhamit tarafından yeniden işlerlik kazandırılması sonucunu doğurdu. 31 Mart Olayı ile Abdülhamit tahttan uzaklaştırıldı.

² Taha Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İletişim yayınları, İstanbul 1992, s.22

³ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, İstanbul 1990, s.11

⁴ Şerif Mardin, Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908, Ankara 1964, s.15-17

1909'dan sonra İttihat ve Terakki Partisi siyasal yapıda etken güç olmaya başladı.⁵

İttihat ve Terakki Partisinin kadrosunu büyük ölçüde oluşturan Jön Türk Hareketi eylemciliğini, o dönemde devrimci aydınların arasında gelişen ideoloji olan sosyalizmden değil, Fransız pozitivist felsefe okuluyla girdikleri iletişimin sonucu olarak radikal bir pozitivistizimden almaktaydılar. Nitekim İttihat Terakkinin ideologu olan Ziya Gökalp, anlayışını A. Comte ve E. Durkheim'den esinlenerek oluşturmuştur. Bu hareketin imparatorluğun sorunları ve toplumsal yapının analizinde çok ciddi gerçekçi yaklaşımları yoktu. Emperyalizmin işleyişi konusunda izlenimleri ve analizleri yoktu. Bunların yerine, tanımı tam oturtulamamış bir iktisadi bağımsızlık özlemi ve mutlakıyetçilik aleyhtarı söylemleri vardı.⁶

İttihat ve Terakkinin ideolojik bileşiminin bir başka yönü, hareketi geri kalmışlığı yenme arzusu ile beslemesiydi. 19.Yüzyılın ortasından itibaren Orta Avrupa ve İtalyan kökenli radikaller arasında bir "milli iktisat" platformu popülerdi. Alman List tarafından oluşturulan bu anlayışa göre, milli iktisat düşüncesi, kendisini dünya sahnesine hazırlayan milli burjuvazilere bir program sağlayabilirdi. Bu dönemde, İtalya'da da geri kalmışlık öncelikle teknolojik gelişmeyi yakalama sorunu olarak görülmekteydi. İttihat Terakki'nin bir kanadının da benimsediği bu milli iktisat anlayışı ve yönelimleri, Almanya ve İtalya'daki Listçi doktrin taraftarlarından çok farklıydı. Osmanlı milliyetçi aydınları, çıkarları korunarak bir iç pazarın oluşturulmasını isteyen ve siyasal yapıyı yönlendirmeyi amaçlayan bir sınıf adına konuşmuyorlardı. Devlet işleyişini bizzat ele geçirecek konumdaydılar. Ancak en önemli eksiklikleri;

⁵ Parla, s.26-27

⁶ Keyder, s.77

oluşturulacak milli ekonomiye temel olacak bir sanayi burjuvazisinin henüz olmamasıydı.⁷

Milli kapitalizmi geliştirme çabası ve arayışı içinde olan İttihat ve Terakki Partisi, kapitalizmin gelişimi için güçlü bir yerli burjuva sınıfının zorunluluğunu bilmekte ve bunu nasıl gerçekleştireceğinin tartışmasını yapmaktadır. Osmanlıda sanayinin gerçekleştirilmesi yolu konusunda iki temel farklı görüş belirmiştir. Birincisini İttihat ve Terakki'nin etkili ismi olan Maliye Nazırı Cavit Bey temsil etmekteydi. İngiltere'nin korumacılığa karşı şampiyonluğunu yaptığı liberalizme uygun bir anlayışı benimsemekteydi. Cavit Bey, ekonomide devlet müdahalesine ve korumaya şiddetle karşı çıkarak, içte ve dışta liberal iktisat politikalarının sözcülüğünü yapmaktaydı.⁸

Cavit Beyin yalnızca bir iktisatçı değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyetinin önderlerinden biri, meşrutiyet sonrası kurulan hükümetlerin çoğunda Maliye ve Nafia Nazırı, hükümette olmadığı dönemlerde bile tüm iktisat politikası sorunlarında büyük otorite sayılan bir kişiliği vardı. Cavit Beyin görüşleri temelde; serbest ticaretin sağlanması, tarımsal ürünlerin ihracına dayalı bir uzmanlaşmanın gerçekleştirilmesi, devletin piyasaya müdahalesinin kaldırılması, yabancı sermayeye karşı tavizkar bir tutum içeren bir anlayışı öngörmekteydi. Bütün bu iktisat politikalarının bir ticaret burjuvazisi yaratmayı hedeflediği açıktır.⁹

İkincisi, liberal anlayışın simetrik karşıtı olan, korumacı bir sanayileşme ile devletin korumacı ve müdahaleleriyle bir milli sanayi burjuvazisi öngören milli iktisat anlayışıydı. Öncelikle Ahmet Mithat ve Musa Akyığıtzade tarafından savunmaya başlanılan ve Alman korumacı

⁷ Tevfik Çavdar, Türkiye`de Liberalizmin Doğuşu, Uygurluk Yayınları. İstanbul 1981, s.17

⁸ Boratav, İktisat Tarihi. s.16

⁹ Boratav, s.17

anlayışını temel alan bu görüş, sanayileşmeyi kalkınmanın ana eksenini olarak görmekteydi.¹⁰ Bu anlayışı İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi düşünürler yaymaya başlamışlardır. Bunların anlayışına göre devletin teşvik, müdahale ve desteği ile bir milli sanayi burjuvazisi yetiştirilmelidir. Bunun için sanayide devletin korumacılığı gerekmektedir.¹¹ Kısacası kapitalist gelişme için her koşuldaki yararlanılarak ve devletin desteğini sağlayarak, yerli milli bir burjuvazinin oluşturulması savunulmaktadır.

İttihat ve Terakki Partisi'nde ikinci görüşün belirlediği bir "milli iktisat" siyasasının oluştuğunu ve bunun sonucu olarak 1913'ten itibaren Teşviki Sanayi Kanunu'nun çıkarıldığını görmekteyiz. Bu anlayışın savaş koşullarında liberal tezlerden daha fazla kabul gördüğü söylenmelidir.

1-1913 Tarihli Teşviki Sanayi Yasası ve Milli Burjuvazi Oluşturulma Çabaları

1908 sonrası iktisadi gelişmeleri belirleyen politikalar, kapitalist bir devletin kurumlaşması doğrultusunda yasal düzenlemeler, sanayileşmenin ve şirketleşmenin teşviki yönünde çabalar, sanayileşmenin gerçekleşmesine yönelik atılmaya çalışılan ilk adımlar biçiminde yorumlanabilir.¹²

Genel olarak sermayenin ve özel olarak yerli sermayenin lehine uygulamalar yönünde bir dizi yasa çıkarılmıştır. II. Meşrutiyetten sonra başlayan grev ve işçi hareketlerini sınırlamak için Tatili Eşgal Kanunu yapılmıştır. Yerli sermaye ve sanayinin oluşup gelişmesi amacıyla Teşviki

¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz., Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Yurt Yayınları, İstanbul 1995

¹¹ Boratav, s.73

¹² Boratav, s.74

Sanayi Kanunu çıkarılmıştı. Özellikle savaş yıllarında yerli sermayenin şirketleşmesi yönünde etkili bir biçimde desteklenmesi örnek verilebilir.¹³ Çünkü İttihatçılara göre Müslüman-Türk kesim, ekonomik yaşamdaki her türlü girişimi kendisi üstlenmelidir. Bundan böyle askerlik ve bürokrasinin yanında Türk unsur ticarete atılacak, sanayici olacak, işbölümünün gerektirdiği ekonomik uğraşlara girecek, ülkede “Milli İktisat” oluşturulabilecektir.¹⁴ Bu anlayışın sonucu olarak Osmanlı Devleti için tek çözüm yolu, Müslüman-Türk kesimin girişimci olması, ticaret, sanayi ve bankacılıkla uğraşmasıdır.

Milli kalkınma amacına yönelik daha özel politikalar gerekiyordu. Bu anlayışa göre Müslüman-Türk girişimcileri destekleyecek politikalara gerek vardı. Bu dönemde Osmanlı burjuvazisi, Batı kapitalizminin acente ve komisyonculuğunu üstlenen Ermeni, Rum, Levanten ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Osmanlı burjuvazisi milli değildi. Dolayısıyla güvenilemezdi. Bundan ötürü Türkler kendi içinden sermayedar burjuva sınıfı çıkaramazsa, yalnız çiftçi, memur, asker olan Türk toplumunun çağdaş bir devleti oluşturması düşünülemezdi.¹⁵

Bu fikirlerin bir sonucu olarak yerli girişimci sınıfı oluşturmak amacıyla çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu'na göre, Türk girişimcilere bedava fabrika arsası, makinalar, hammadde ve yarı işlenmiş mallar için gümrük muafiyeti ve vergilerin taksite bağlanması kabul edilmiştir. Bu önlemler başlangıçta yabancıların ya da azınlıkların ekonomik egemenliğini sarsmamıştır. Bunun nedeni; İttihatçıların ekonomik bağımsızlıklarıyla ilgili anlayışları, kapitülasyon koşullarının devamı, dış borçlanma ve yabancı sermaye teşvikidir. Savaş dönemindeki alınan önlemlerle kapitülasyonların

¹³ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1994, s.15

¹⁴ Toprak, s.19

¹⁵ Toprak, s.20

tek taraflı kaldırılması, gümrük resimlerinin yükseltilmesiyle, yani korumacı ve bağımsızlıkçı anlayışla Türk unsuru lehine dönüşüm söz konusu olmuştur.¹⁶

2-1913-1918 Arası İktisadi Yönelimler Ve Uygulamalar

Milli İktisat uygulamalarının yaşama geçebilmesi için ekonomik bağımlılığı oluşturan öğelerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu amaçla Osmanlı devletinin bağımlılık sürecini hızlandıran dış ticaret politikasının farklılaştırılması zorunluydu. Ekonomik nitelikli koruyucu bir dış ticaret politikası ancak I. Dünya Savaşı ile kendisini gösterme fırsatı bulabilmiştir. Bunun için yapılması gereken ilk adım, kapitülasyonların kaldırılabilmesiydi. Kapitülasyonların kaldırılması yönünde uygulamalar ancak I.Dünya Savaşı yıllarında yaşama geçebildi. Eylül 1914'te kapitülasyonlar tek taraflı kaldırıldı. Aynı dönemde gümrük duvarları yükseltildi. 1916 Gümrük Yasası ile seçici ithalat tarifeleri benimsenerek izlenen dış ticaret politikası kökten dönüşüme uğratıldı.¹⁷

Milli İktisat görüşü gerekirse savaşın yarattığı kıtlık koşullarından yararlanılarak ve devletin desteği ile bir yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesinin gerektiği biçimindeydi. Bu politikanın sonucu olarak, hükümet Müslüman - Türk iş adamlarının kar etme gücünü artırmaya yöneldi. Savaş koşullarının yarattığı kıtlık beklentisi karaborsayı körüklemiş, siyasi himaye bu düzeneği oluşturacak ortam hazırlamıştı. Böyle bir ortamda ticari karların birikimi hızlandı. Diğer bir politikada ithal ikameci bir yöntemi benimsemekti. Yani hammaddeleri ülkede bulunan temel tüketim mamullerinin üretimini korumak, bu üretim

¹⁶ Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s.50

¹⁷ Toprak, s.38-39

mamullerinin ithalatına ağır gümrük vergileri getirmek ve gelişebilecek yerli sanayiye dış rekabetten korumaktı. Bunlarla birlikte tarım alanında da korumacı politikalar yaşama geçirilmiştir.¹⁸

Savaş dönemi Osmanlı hükümetleri, başkent ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, pazarı bütünüyle devre dışı bırakacak uygulamalara gittiler. Ulaşım araçları yetersiz olduğundan, ürünlerin taşınması için demir yolunu kullanabilen siyasi ayrıcalıklılar hızlıca iş adamı oluverdiler. İttihat ve Terakki tüccar ve zanaatkarları korporasyon biçiminde toplama girişimleri başlattılar. Kooperatif biçiminde örgütlenmiş yeni ticaret şirketleri yanında, parti himayesinde Türklere milli şirketler kurduruluyordu. İttihat Terakkinin üyeleri çoğunlukla bu şirketlerin ortaklarıydılar. Böylece İttihat Terakki'nin denetiminde uygulanan iktisat politikası ile desteklenen grubun önemli bir kısmını ticaret burjuvazisi oluşturmuştu.¹⁹

1913-1918 arası İktisat politikalarının sanayileşme yolunda ne tür atılımlar gerçekleştirdiğini ve sanayi niteliğini ortaya koyabilmek için, 1913-1915 arası gerçekleştirilen ve 1917'de sonuçları yayınlanan Osmanlı Sanayi Sayımına bakmak gerekecektir.

İttihat ve Terakki'nin uygulamaya koyduğu ekonomik kararlar önceleri, yabancı ve azınlıkların ekonomik egemenliklerini sarsmamıştı. 1910 ile 1912 arasında Türklere ait tek bir işletme bulunmamaktaydı. 1913'te Alman İçişleri Bakanlığı'nın saptadığına göre: Sanayiciler arasında Türkler yer almamaktaydı. 1913'ten sonra, Türklerin bu tür işlere katılmalarına elverişli olmasına rağmen, sadece ismen bu girişimlere katılmaktan ileri gidememişlerdi.²⁰ Geri olan Osmanlı sanayinin gelişimini

¹⁸ Keyder, s.90

¹⁹ Parla, s.125-126

²⁰ Steinhaus, s.50-51

hızlandırmak için yapılan atılımların yetersiz olduğu ve geç kaldığı söylenmelidir. 1915 tarihli Osmanlı Sanayi Sayımı yaklaşık bir fikir edinilmesini sağlayacaktır. Bu sanayi sayımı, Batı Anadolu ve Doğu Trakya'daki şehirlerde bulunan, Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerle birlikte, en az 10 işçi çalıştıran ve makine kullanan ya da makine kullanmayıp 20'den çok işçi çalıştıran işletmeleri kapsamaktadır.

Bu işletmeler, iktisadi faaliyet alanları baz alınarak, 8 ana grupta sınıflandırılmışlardır.²¹

Gıda sanayi - Toprak ürünleri sanayi- Deri sanayi ağaç sanayi- Kağıt ve kırtasiye sanayi- Kimya sanayi ve madeni imalat sanayidir.

Bu gruplar da kendi içinde alt gruplara ayrılmıştır.²² Sayımla ilgili sorular dört ana grupta toplanmaktaydı. Genel nitelikleri amaçlayan sorular, üretim araçlarının niteliğini amaçlayan sorular, çalışanlara ilişkin sorular ve üretime ilişkin bilgileri sorgulayan sorulardı. Bu sayımda 14.000 işçi çalıştıran 282 işletme, 21 bin beygir gücünde makine ve yıllık yaklaşık üretim değeri 2,804 milyar Osmanlı lirası olarak saptanmıştır.²³ Bu işletmelerin ana iktisadi faaliyetlerine göre gruplandırılması aşağıdaki gibidir.

²¹ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973, s.140

²² Daha geniş bilgi için bkz., Gündüz ÖKÇÜN tarafından sadeleştirilen 1913-1915 Sanayi Sayımı İstatistik, S.B.F Yayınları, Ankara 1970

²³ Tevlik Çavdar, "Cumhuriyet Devri Başlarken Türkiye Ekonomisi" Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı Semineri, Bursa İ.T.İ.A, İstanbul 1973, s.154-155

Sanayi İşyerlerinin İktisadi Faaliyet Alanları Dağılımı (1915)

Üretim Alanları	Üretim Değeri %	İstanbul	İzmir	Diğer yerler	Toplam
Gıda sanayi	70.3	45	23	10	78
Toprak sanayi	0.3	20	1	---	21
Deri sanayi	8.3	11	2	---	13
Ağaç sanayi	0.8	15	9	---	24
Dokuma sanayi	11.9	15	8	55	78
Kağıt ve kırtasiye	6.1	44	11	---	55
Kimya sanayi	2.2	5	8	---	13
Toplam	100	155	62	65	282

Kaynak: 1913-1915 Sanayi Sayımı İstatistiği

Tabloda görüldüğü gibi sanayinin yarısından fazlası İstanbul'dadır. Bu 282 işletmeden 264'ü ana işletme niteliğindedir. 18 işletme ise 2.sanayi işletmesidir. 1915'te 264 birincil sanayi işletmesinin %81'i (214'ü) özel sektöre aittir. Diğer 22 işletme ise devletin ya da "Hazine-i Hassa'nın" elindedir. Bunların çoğunu dokuma sanayi oluşturmaktadır.²⁴

Bu sayımda yer alan işletmelerin Türk azınlık ve yabancı sermaye oranları tahmini olarak aşağıdaki gibidir.

²⁴ Çavdar, s.155-156

Uyruk	Sermaye %	Emek %
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı	10	--

Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü,Ekonomik Gelişimin,s.141-142

Yukarıda görüldüğü gibi var olan işletmelerin sermaye ve emek açısından ancak %15'i Türklerin elindedir.

Genel olarak Osmanlı Devletinin sanayi düzeyi küçük bir Avrupa devletinden ya da büyük bir sanayi şirketinden daha küçüktür. Sanayi düzeyi hem üretim yapısı ve hem de üretim hacmi açısından böyledir. Osmanlı Devleti'nin devlet işletmeleri kurması, sanayiye teşvik eden yasalar ve önlemler alması, sanayide başarılı olmaya yetmemiştir. Sanayinin belirli ölçülerde gelişmemesinde, 1.Dünya Savaşı'nın bitişyle geriye dönüş zorunluluğu da düşünülmelidir.

Milli İktisat politikalarıyla atılan ilk adımlar ve onun gelişim süreci I. Dünya Savaşı bitimiyle geriye dönüş zorunluluğunu beraberinde getirmiştir II. Meşrutiyet Döneminde gündeme gelen milli iktisat, kapitülasyonların oluşturduğu iktisadi ilişkilere karşı bir tepkiyi temsil etmekteydi. Osmanlı

milli iktisadı Cumhuriyete miras olarak kalmış ve devletçilik adı altında II. Dünya Savaşı ertesine değin sürmüştür.²⁵

3- Milli Mücadele Öncesi ve Mücadele Dönemi Genel Yönelimler

1913 sonrası oluşturulan Milli İktisat koşulları içinde ve özellikle dünya savaşı boyunca amaçlanan sanayi sermayesi ve sanayileşme başarılı olamamıştır. Bunun ana nedeni savaş spekülasyonu sonucu sabit gelirliler hızla yoksullaşırken, orta ve büyük toprak sahipleri, taşra tüccarı, İttihat ve Terakki'ye yakın çevreler ve İstanbul'un iâşesini üstlenen esnaf hızla zenginleşmişlerdir. Bu arenada yer alan Türkler, bir gecede zengin olmuşlardır. Bu nedenle kendilerine güvence sağlayan görevlerini bırakan memurlar ticarete atılmışlardır.²⁶

Milli burjuvazi oluşturma çabaları elverişsiz koşullarda gelişmekteydi. Savaş bir yandan karaborsa ve rüşvetin çoğalmasına yol açmakta, öte yandan dış ticaretin duraklaması, ulaşımın aksamaması, işgücü ve yakıt eksiklikleri nedeniyle mal sunumu azalmaktaydı. Endüstri yatırımlarının çoğu devlet tarafından yapılmakta ve savaş sanayi artmaktaydı.²⁷

Toprak sahibi, memur ve subay gibi savaş zenginleri sanayi yatırımlarına yönelmeyip, ticaret ve spekülasyon işleriyle uğraşmaktaydılar. Bunun sonucu olarak azınlıkların oluşturduğu yabancı sermayeye bağımlı komprador burjuvazinin yerini alıyorlardı. Milli iktisadın ana gereklerine bağlı değiller ve daha çok serbest ticaretle

²⁵ Toprak, s.145

²⁶ Zafer Toprak, İttihat-Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.159-160

²⁷ Steinhaus, s.70

ilgilenmekteydiler. Yarı-sömürge ilişkilerinden yararlanarak para kazanıyorlardı.

Savaşın getirdiği türedi zenginler, rüşvet, kara borsa ve spekülasyonun yarattığı olumsuz tablo, toplumsal çöküntüyü hafifletmek için İttihat ve Terakki'nin ideologu Ziya Gökalp, solidarist anlayıştan hareketle halkçılığı gündeme getirmiştir. Kendisini Cumhuriyete aktaran bu anlayış, uluslaşma sürecinde liberal iktisat politikasına karşı devlet müdahaleciliğini savunmaktaydı.²⁸

Özetle, büyük ölçüde el sanatlarına ve esnaf biçimi örgütlenmeye dayanan Osmanlı sanayi, sanayi devrimine koşut dönüşümleri gerçekleştirememiş, tersine dışa açılmayla yıkıma uğramıştır. Var olan sanayinin de mülkiyeti azınlıkların ve yabancıların elindedir. Bu kesim, kendini toplumsal yapının ya da siyasal karar organının dışında saymakta, güvensizlik nedeniyle üretimi artırıcı yönde olumlu girişimleri söz konusu değildir. Hizmet kesimlerinin görece karlılığı, sanayiye kaynak akışını sınırlamaktaydı. İttihat ve Terakki'nin sanayiye özendirici çabaları, sanayide başarılı olmaya yetmemiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sanayi olarak sanayileşme özleminden başka bir şey kalmamıştır, denilebilir.²⁹

Cumhuriyet kuruluncaya kadar geçen sürede, on yıl kadar bir savaş dönemi yaşanmıştır. Savaşlar üretimi olumsuz yönde etkilememiştir. Bu süreçte spekülasyona dayanan kazançlar hızla artmıştı. Ekonominin temelini oluşturan tarımsal üretim yarı yarıya azalmıştı. Bu azalış sanayi alanında da kendini göstermekteydi. Savaş döneminde 123 anonim şirket kurulmuş ve bunların büyük çoğunluğunu ticaret alanında faaliyet gösteren

²⁸ Toprak, s.167

²⁹ Keçenek-Yentürk, s.70

şirketler oluşturmaktaydı. Bu da dönemin ekonomik koşullarının bir göstergesi olarak ortaya konulabilir.³⁰

Savaş döneminin önemli bir gelişmesi de, ticaret ve sanayide, Türklerin giderek daha fazla azınlıkların yerini almasıdır. İstanbul Ticaret Nezaret'inde görevli bir Macar memur, Türklerin savaştan önce ticaret ve sanayiye katılma oranını %10'un altında tahmin etmekte; savaş sonrasında ise savaş milyonerlerinin büyük bir yüzdesini Türklerin oluşturduğunu, önceleri işi olmayan birçoğunun hükümet himayesi ile ticarete atılıp zengin olduklarını söylemekteydi.³¹ Savaş sırasında, özellikle sivil-asker memurlarla bir kısım büyük toprak sahibi Türklerin azınlık ve yabancıların yerini almaları, milli ticaret sermayesinin gelişimini hızlandırmış ve 'milli tüccar' örgütlerinin kurulmasına yol açmıştır.³²

Bunların başını çeken ve işbirliğine yatkın olan İstanbul ticaret burjuvazisi, daha savaş esnasında, üstelik İstanbul işgal altındayken acil olarak toplanarak emperyalist ilişkileri devralmak için örgütlenmişti. Ticaret burjuvazisi 1930'a kadar Cumhuriyetin ekonomik politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur.³³

³⁰ Vedat Eldem, Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi, Ankara 1973, s.38-39

³¹ Steinhaus, s.70

³² Keyder, s.65-69

³³ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s.9.

B-Cumhuriyet Dönemi Ekonomik İlkelerin Belirlenmesi

1- Lozan Anlaşmasının Ekonomik Hükümleri

Ulusal bağımsızlığın temellerinden olan ekonomik bağımsızlığın birincil koşulu, emperyalist sömürü ağının yırtılmasını gerektirmekteydi. Türkiye'nin amacı ekonomik ve siyasal bağımsızlığı sağlamak olduğundan, Türk hükümetinin, Lozan'da bağımlılığın öğeleri olan ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye miras kalan kapitülasyonlar, dış borçlar ve gümrük politikasını çözmesi gerekmektedir.

Lozan'da üzerinde durulan ekonomiye ilişkin başlıca konular şunlardı:

- a) Kapitülasyonların kaldırılması,
- b) Yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu,
- c) Osmanlı borçları,
- d) Gümrük düzenlemeleri,
- e) Savaş zararları,
- f) Nüfus değişimi,
- g) Musul sorunu.

Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki tarafından tek taraflı olarak kaldırılan kapitülasyonlar, 1918'de tekrar ve ağır koşullarla yürürlüğe konulmuştur. Ulusal bağımsızlığın önündeki bu büyük engel, Lozan Barış Görüşmelerinin en önemli tartışma konusunu oluşturmuştur. Kapitülasyonlar sorunu, Lozan Antlaşması'nın 28.Maddesi gereğince her bakımdan kaldırılarak çözülmüştür. Ancak dış borçlar ve gümrükler üzerindeki egemenlik hakları sorunu, Türkiye lehine olabilecek şekilde çözümlenememiştir.³⁴

Lozan Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının, Osmanlı toprakları üzerinde kurulan devletler arasında paylaşılmasına karar verilmiştir. Duyunu Umumiye ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda dış borçlar 8 milyon altın lira olarak belirlenmiş ve ödemesi 2.Dünya Savaşı sonuna kadar tamamlanmıştır. Ödemelerin 1929

³⁴ Boratav, s.10

bunalım döneminde başlamış olması mali daralmaya yol açmıştır. Bu da müdahaleci yasaların 1930 yılında çıkarılmasında etkili olmuştur.³⁵

Gümrükler, Lozan'da en önemli tartışma konularındandı. Sonunda 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı Gümrük Antlaşmasının 1928 yılına kadar uygulanması öngörülmüştür. Bu yükümlülükler Türk hükümetinin 1929'a kadar etkili ve bağımsız dış ticaret politikası izlemesini engellemiştir.

Nüfus değişimi, Türkiye ve Yunanistan arasında önemli bir sorun oldu. Anlaşmaya göre İstanbul'da yaşayan Rumlarla, Batı Trakya'da yaşayan Türklerin dışında, diğer bölgelerde yaşayan Rumlar Türkiye'yi, Türkler de Yunanistan'ı terk edecekti. Sonuçta 1.300.000 dolayında Rum Yunanistan'a, 400.000 Türk de Türkiye'ye göç etti. Bu durum kentli nüfusun azalmasına; ekonominin nitelik işgücü sorunu yaşamasına neden oldu.

Musul sorunu, temelde petrol çıkarlarıyla ilgiliydi. Bu sorun Lozan'da çözümlenemedi. 1925 Ankara Anlaşmasıyla Musul-Kerkük Irak'a bırakıldı. Türkiye'nin bu bölgedeki yıllık petrol gelirlerinin % 10'unu 25 yıl süreyle alması kararlaştırıldı.³⁶

Görülüyor ki Cumhuriyet'in kurulduğu anda var olan koşullar, Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin izleyeceği iktisadi politikaları belli doğrultulara yöneltiyordu. Emperyalizme, ekonomik bağımlılığa, yabancı sermayeye karşı tepkinin somut içeriği milli mücadele yıllarında oluşan ve zaferden hemen sonra yeni unsurlarla zenginleşen sınıf ittifakları ile belirleniyor ve sınırlanıyordu. Aynı sınıf ittifakları yerli ve özel sermayenin korunmasını ve teşvikini öngörüyordu. Lozan'ın getirdiği iktisadi

³⁵ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınları, Ankara 1969, s.3-15

³⁶ Yahya S.Tezel, Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.152-153.

hükümler bir dış ticaret politikasını olanaksız kılıyor, gümrük gelirlerindeki azalma ve siyasi kararlarla aşarın kaldırılması devlet gelirlerini sınırlıyordu. Hem bu zorunluluklar ve hem de var olan egemen sınıf ittifakları, bundan sonraki ekonomik politikaların oluşup biçimlenmesinde etkili olacaklardı.³⁷

2- İzmir İktisat Kongresi

Ulusal mücadele sırasında izlenecek ekonomik politikalar ve ekonominin alacağı biçim, Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde belirlendi. Daha Lozan görüşmeleri sürerken, yeni devlet nasıl bir ekonomi politika belirleyecek, Türkiye nasıl ve hangi yöntemle kalkınacak, sanayileşme ve sermaye sorunları nasıl çözümlenecek sorularına yanıt bulabilmek için Şubat 1923'te İzmir'de bir iktisat kongresinin örgütlendiğini görüyoruz. Kongrenin örgütleyicisi İktisat Vekili Mahmut Esat'tır.

1922'nin sonlarında İktisat Vekaleti illere yolladığı genelgelerle, Şubat ortalarında İzmir'de toplanacak iktisat kongresine 8 delegenin belirlenerek gönderilmesini istemiştir. Delegeler "mesleki temsil" veya sınıfsal niteliğine göre seçilecektir. Bu delegeler çiftçi, tüccar, sanayici, amale olmak üzere dört gurupta toplanmaktadır.³⁸

Daha önce belirttiğimiz gibi, 1922 sonlarında örgütlenen işbirliğine yatkın İstanbul ticaret burjuvazisi, "Milli Türk Ticaret Birliği"ni kurmuşlardır. Bunların amacının azınlık sermayesinin tasfiye edilerek yabancı sermaye ile ilişkilerinin yerini almaktır. Yani Batı kapitalistlerinin

³⁷ Boratav, s.11

³⁸ Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara 1971, s.85

Türkiye’de aracısı ve komisyoncusu olmaktır. Bu tutumun da ne kadar ulusal kurtuluşçu çizgiyle örtüşüp örtüşmediği ortadadır.

Bu birliğin amacını açıklarken A.Hamdi Başar; “Serbest rekabet koşullarında ticaretin bütünüyle millileştirilemeyeceği için, birliğin devlet gücüne dayanan bir müdahalecilikten yana olduğunu” belirtmektedir.³⁹ Ticaret birliği bu görüşlerini ortaya koymak için Ocak 1923’de “Ticareti Hariciye Kongresi” düzenlemeyi ilan etmiştir. Ancak Mahmut Esat daha kapsamlı olan İzmir’deki kongreye katılmalarını önermiş ve bunun üzerine birlik bu toplantısından vazgeçip İzmir İktisat Kongresi’ne katılmışlardır.

Delegelerin belirlenmesinde sınıf temsiline gerçekleşmesi söz konusu olmamıştır. Büyük toprak sahipleriyle, ticaret burjuvazisinin istekleri ve yönlendirmesiyle kongre gerçekleştirilmiştir. İktidarın yönlendirdiği bürokratlar çeşitli tabakaların temsilcileri ve hatta bir kısmı işçi delegesi olarak katılabilmişlerdir. Bu bürokrat delegelerin çoğu, Lozan görüşmeleri nedeniyle kongreye katılıp katılmadıkları bilinmemektedir. Dolayısıyla tüccar-toprak sahibi kesimin kongrede üstünlüğü pekişmiştir.⁴⁰

Amele delegelerinin çoğunluğu bu sınıfı gerçekten temsil etmeyenlerden oluşmaktaydı. Örneğin İstanbul’u temsil eden “İstanbul Amele Birliği”, Milli Türk Ticaret Birliği’nin paravan örgütlenmesidir. Romancı Aka Gündüz ise Kütahya amele delegesi olarak katılmış, ayrıca kongrede amele gurubu başkanlığına ve kongre başkan vekilliğine getirilmiştir.⁴¹ Kongre başkanlığına Manisa Sanayi delegesi Kazım Karabekir seçilmiştir. Başkanlığa eski asker, liberal muhafazakar birinin getirilmesi, egemen anlayışı yansıması açısından ilginçtir.

³⁹ Aktaran, Merdan Yanardağ, Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi, Yalçın Yayınları, İstanbul 1988, s.42

⁴⁰ Ökçün, s.86

⁴¹ Ökçün, s.297

17 Şubat 1923'te başlayan kongre 4 Mart'ta sona ermiştir. Kongre çalışmaları temelde çiftçi, ticaret, sanayici, amele guruplarının kendi görüşlerini iktisadi öneriler biçiminde ortaya koymaları ve her guruba ait önerilerin bütün guruplarca madde madde oylanması biçiminde olmuştur. Herhangi bir gurupça önerilen maddelerden biri reddedilse bile öneriyi getiren guruba ait "iktisadi esaslar" belgesinde karşı oylar belirtilerek korunmuştur.⁴²

Büyük toprak sahipleri ile tüccarlar arasındaki uyuşmazlık önemliydi. Çünkü tasarlanan ekonomik sistemde, ticaretin ve sanayinin geliştirilmesi ve ticaret alanına maddi olanaklar sağlamak son tahlilde tarımın sırtına yüklenmesini gerektirmekteydi. Toprak sahiplerinin isteği olan aşarın kaldırılmasında bundan ötürü bir uzlaşma sağlanmıştır. Bu yolla oluşan gelir kaybını ise hükümet üstüne almaktaydı. Böylece bu kongre tüccar ve toprak sahiplerinin istekleri doğrultusunda kabul edilen kararlarla sonuçlanmıştır. Kongre "Misakı İktisadi" adlı genel nitelikli bir metni onaylayarak bitmiştir.⁴³

İktisat Kongresi kararları ve Lozan'da elde edilen sonuçlarla birleştirildiğinde, Cumhuriyet dönemi ekonomik yönelimlerin alacağı biçim ya da ekonomi politikası açıklık kazanmaktadır. 1923-1930 arası sürecek olan genel ekonomik politikaların, genellikle liberal bir ekonomi politikası olarak belirlendiği görüşü egemendir. Ancak, bu liberal politikalar klasik liberalizm olarak görülmemelidir. Çünkü, devletin ekonomiye karışmaması gibi bir yönelim olmamıştır. Gelişmelere bakıldığında, sanayi ürünleri dışalımında ve ticaretinde kurulan tekeller, sanayi teşvik uygulamaları ve demiryolları başta olmak üzere yürütülen yaygın kamulaştırma işlemleri, hükümetin ekonomiye etkin bir biçimde karıştığını göstermektedir.

⁴² Boratav, s.17

⁴³ Stefanos Yerasimos, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.661

Devletin ekonomik politikaları ulusal burjuvazinin yaratılması ve geliştirilmesi yönünde düşünülmelidir. Cumhuriyetin başından itibaren egemen sınıfların verdiği mesaj, etkili biçimde siyasi kadrolarca alınmış ve istisnalar dışında uygulanmaya çalışılmıştır.⁴⁴

3- İş Bankası, Benzerleri ve Ekonomik Politika İlişkileri

1923 sonrası ekonomik yaşamda en önemli olaylardan birisi İş Bankası'nın kurulmasıdır. İş Bankası Temmuz 1924'te Atatürk'ün verdiği 250.000 TL ödenmiş sermaye ile kurulmuştur. Bankanın genel müdürü Celal Bayar, yönetim kurulu başkanı ise Siirt Millet Vekili Mahmut Soydan'dır.

İş Bankası'nın önemi, kuruluşunu izleyen dönemde yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecindeki rolüdür. İş Bankası çevresi ile ilintili politikacılar, sermaye ile devlet arasında adeta bir köprü görevi görmüşlerdir.⁴⁵ İş Bankası, devlet eliyle bireyi zengin etmenin adeta aracı olmuştur.

İş Bankası'nın diğer kurucuları ise Kurtuluş Savaşı'ndan gelme nüfuzlu politikacılar, tüccar ve eşraftır. Hemen hiç sermaye katmadan bankaya ortak olan bu kesim, bankadan büyük kazanç sağlamışlardır. Politikacı, sanayici, tüccardan oluşan bu çevreye "İş Bankası Gurubu" adı verilmiştir. Fransızca karşılık olarak çıkarıcı anlamında "affairist" sözcüğünden esinlenerek "aferistler" denilen bürokrat grup, devlet gücüne dayanarak iş

⁴⁴ Kepenek-Yentürk, s.35.

⁴⁵ Yanardağ, s.45

bitiricilik yapacaklardır.⁴⁶ İş Bankası grubu ekonomik ve siyasal yaşamda da etkin olacak ve özel sektörün sözcüsü olarak belirecekti.

Bizim konumuzu oluşturan kağıt fabrikası kuruluşu aşamasında, İş Bankası çevresi ve devletçi kesim arasında keskinleşen bu tartışmaları, onun siyasi yansımalarını ortaya koyarken daha net göreceğiz. İş Bankası çevresi, devletçilik tartışmalarında da karşı kampanya yürütücüler olarak görüneceklerdir. Eski Kuvayi Milliye önderleri, sırtlarında taşıdıkları siyasi nüfuzlarıyla banka aracılığı ile iş adamı olmuşlar ve hükümetlerin iktisat politikalarının üzerinde belli yönlerde etkili olmuşlardır. Atatürk'ün 1932'de kağıt sanayinin oluşturulması sırasındaki çatışmada, İş Bankası ile hükümet arasındaki uyuşmazlığı, bankacılar lehine çözmek istemesi ilginç bir örnektir.

1923 sonrasında oluşan bu yeni ittifakın hedefleri bellidir. İktidarı elinde tutan asker-sivil bürokrasi, Türkiye'yi hızlı bir biçimde sanayileşme sürecine sokmak amacı ile sermaye birikiminin ticaret burjuvazisi ve toprak kesimi yararına oluşturmayı üstlenmiştir.⁴⁶ Burjuvaziye sermaye oluşturma politikası, vergi ve bütçe politikalarıyla kendini gösteren bir yönelim olmuştur. Mustafa Kemal bu görüşe yönelik demecinde: "...Bizim burjuvazimizi ise, henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok, yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, milli ticareti kalkındırmak, fabrikalar açmak, yer altı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tacirine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar devletin önünde duran işler. Biz bunları kanunlaştıracacağız."⁴⁷ Diyerek önlerindeki hedefi ortaya koymaktadır.

⁴⁶ Cem, s.291

⁴⁶ Yerasimos, s.664

¹⁷ Aktaran, Cem, s.280

Bu hedef doğrultusunda İş Bankası'nın yanı sıra 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kurulacaktır. Bu banka 1915'ten sonra sayıları 22'yi bulan Osmanlı devlet işletmelerini devralmıştır. Bunun dışında herhangi bir devlet müdahaleciliğini temsil etmemekteydi. Bu banka aracılığıyla Falih Rıfki Atay'ın söylediği gibi; "Kolay kazanç elde etmeye çalışanlar, yerli yabancı Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar aracılığı ile bankayı kendi girişimleri içerisine sürüklemekteydiler."⁴⁸

Yukarıdaki amaca yönelik diğer bir yöntem, devlet inhisarlarının (tekel) imtiyazlı özel kişi ve şirketlerce yönetilmesi gelir. Lozan Antlaşması, ithal mallarıyla yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulamasını önlüyor; yalnızca devlet tekeline konu olan mallarda, kamu gelirlerini artırmak amacıyla daha yüksek bir fiyatlandırmaya olanak veriyordu. Bu durumda Lozan'ın gümrük resimleri ve vergilerle ilgili sınırlayıcı hükümlerden kurtulmanın yolu, bir çok malın ve hizmetin üretimini ve ithalatını devlet tekeline almak oluyordu. Ancak, dönemin anlayışı gereği bu tekeller daha sonra ayrıcalıklı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiştir. Çoğunluğunda siyasi kadrodan ve bürokratlarda ortaklar olduğundan devletin sağladığı tekel durumundan yararlanarak yüksek kazançlar elde etmişlerdir. Bu yolla oluşan tekellerin özel şirketlere belli bir bedel karşılığı ve açık artırımla devredilmesi gerektiği halde örneğin, İstanbul Liman İnhisarının devredildiği şirket, işletme sermayesini dahi devlet yardımıyla sağlamıştır.⁴⁹ Görülüyor ki bu dönem sermayesiz fakat iş ve hükümet çevreleriyle güçlü bağlantıları olan kişiler için olabildiğince gelişme fırsatlarının açıldığı yıllardır.

Tarım ve eşraf kesiminde de durum çok farklı değildir. Bu kesimde İş Bankası'nın yerini Ziraat Bankası almaktadır. 1924'te Ankara'ya

⁴⁸ Falih Rıfki Atay, Çankaya, C.II, s.128

⁴⁹ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.29

nakledilen banka, anonim şirket haline getirilmiş, yönetim kurullarında ise Anadolu eşrafı, tüccar ve milletvekilleri yer almıştır.

Bankanın kurulmasından amaç; köylüye ucuz kredi sağlamaktır. Ancak amaca yönelik uygulama hiç de böyle olmayacaktır. Krediler daha çok büyük toprak sahiplerine ve eşrafa verilecekti. Eşraf ve ağalara verilen bu krediler yoksul köylülere faizle borç verilerek tefecilik rantını oluşturmaktaydı. Küçük çiftçinin bankadan kredi alabilmesi için tüccarı kefil göstermesi gerekmekteydi. Ya da toprağını ipotek ettirmeliydi. Kefiller genellikle ağa ya da eşraf olduğundan, bu kefiller verdikleri kefalet karşılığında köylünün toprağına banka gibi ipotek koymaktaydılar. Köylü kredi borcunu ödeyemediğinde köylülerin borcunu bankaya ödeyerek topraklarına el koymaktaydılar.⁵⁰ Görüldüğü gibi hiç de ziraat kredileri geniş köylü kitlesini geliştirecek yönde değildir.

Ziraat Bankası'nın eşrafa verdiği kredilerin büyük kısmı, tefeci sermaye olarak kullanılmaktaydı. Yoksul köylünün ürünü daha tarlada iken yok pahasına kapılmakta; eşraf bankadan %10 faizle aldığı borcu, %80-100 faizle muhtaç köylüye vermekteydi.

Diğer yandan devletin koruyuculuğu ile palazlanan eşraf ve ağa takımı, Cumhuriyet'in getirdiği "Medeni Kanunla" önemli bir kazanım elde etmişlerdir. Büyük toprak sahipleri bu kanundan yararlanarak gayri resmi yolla elde ettikleri toprakların çoğunu yasalastırarak sağlam kazığa bağlamışlardır.⁵¹ Böylece tarım politikaları "milletin efendisi köylüyü" tatmin edecek bir biçim alamamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin yabancı sermayeye karşı tutumu mesafelidir. Yabancı sermaye ile ilişkileri tamamen ortadan kaldırmak

⁵⁰ Cem, s.293

⁵¹ İsmail Hüsrev Tökin, Türkiye Köy İktisadiyatı, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.134-146.

istenmemektedir. Daha çok İstanbul tüccarlarının aracı tutumlarının bu politikanın belirlenmesinde önemli payı vardır. Devlet, kapitülasyon belasının tekrar geri gelmemesi için, siyasi bağımsızlığı ortadan kaldıracak ilişkilere karşı duyarlı bir tutum izlemiştir. Siyasi bağımsızlığı sınırlayacak dış ekonomik ilişkilerden de sürekli kaçınılmıştır. Bu koşullar içerisinde, yabancı sermayenin, bağımsızlığımıza gölge düşürmeden ülke ekonomisinin gelişmesine olumlu katkılar yapacağını düşünüyorlardı. Yerli sermayedarların bu koşullarda yabancı sermaye ile ortaklık ve işbirliği içine girmeleri doğal karşılanmaktaydı. Bu dönemde birçok siyasi kadronun benzer bir işbirliği içinde aktif unsurlar olarak sahne aldıkları görülmektedir.⁵² Bu süreçte siyasi iktidarla iş çevreleri arasında karmaşık ve çok yönlü ilişkiler kurulmuştur.

4-1930'a Kadar Türkiye'nin Genel Ekonomik Görünümü

1923-1930 arasının Türkiye iktisadi yönelimi liberal dönem olarak adlandırılmıştır. Oysaki bu dönemde ticaret burjuvazisi devletten, yabancı işletmelerin “millileştirilmesi” için mali yardım ve uygun yasalar istemiştir. Bunun yanında ihracatı artırabilmek için tarıma yardımcı olmak ve ihracat tarım ürünlerini pazara ulaştırabilmek için bu alanları kapsayacak biçimde demiryolu politikası izlemiştir.⁵³

Ekonomik yaşamı düzenleyecek yasalar Lozan Antlaşması'nın hükümleriyle Osmanlı dönemindeki serbest değişim biçimini 1929'a kadar devam ettiren koşullarla sınırlıdır. Dış ticaret altı yıl boyunca devletin yönlendirmesi dışında kalmıştır. Bu dönemde yabancı sermaye ile

⁵² Gündüz Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara 1971, s.13-17.

⁵³ Tezel, s.152-154.

komisyon ve aracılık ilişkisini sürdüren milli ticaret burjuvazisi işleyişte önemli rol oynamıştır. Dış ticarete verilen açıkları kapatmak, desteklenen burjuvaziye mali kaynak yaratmak, kamu yatırımlarını gerçekleştirme işi ise devletin sırtına binmektedir. Bunları gerçekleştirmenin yolu; emisyon, tasarruf ve vergilendirmedir. Bu yöntemlerle elde edilecek gelirler hiç de yeterli olmayacaktır.

1923-1929 arası dış ticaret bilançosu aşağıdaki gibidir.

	İthalat %	İhracat%
İşlenmiş maddeler	71.6	11.9
Hammaddeler	15.1	53.5
Besin Maddeleri	13.3	34.6

Kaynak: S.İlkin-İ.Tekeli, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, Ankara 1982, s.33

Yıl	İthalat(TL)	İhracat(TL)	Ticari Bilanço
1923	144.000.000	84.000.000	-60.000.000
1924	193.000.000	158.000.000	-34.000.000
1925	241.000.000	192.000.000	-49.000.000
1926	234.000.000	186.000.000	-48.000.000

1927	211.000.000	158.000.000	-52.000.000
1928	223.000.000	173.000.000	-49.000.000
1929	256.000.000	155.000.000	-101.000.000

Kaynak: İlkin-Tekeli, s.34.

1930'lara gelindiğinde işlenmiş madde ithalatı artmıştır. Hammadde ve sanayi bitkiler ihracatı artmıştır. Gıda alanında ise ithalatta bir azalma ve iç üretimin, daha çok ulaşım ağının geliştirilmesiyle ihtiyacı karşılamaya başladığı görülmektedir.

Maddi açıdan bir dizi olumsuzluk kendisini göstermektedir. 1.Dünya Savaşı etkileri, Milli Mücadele dönemi savaş harcamaları, Cumhuriyet Hükümetlerinin zorunlu para politikaları 1929 yılına kadar Türk Lirasının durmadan değer kaybetmesine yol açmıştır. Osmanlı Bankası para arzı işlevini kaybedince yerine yeni bir kurum oluşturmaksızın tedavüle karşılıksız para sürmekle yetinilmiştir. Bu koşullarda yabancı paralar karşısında da sürekli değer kaybı söz konusu olmuştur. Dış ticaret açığı ve devletin döviz denetimini sağlayamaması, altın ya da döviz stoğu oluşturulmasını engellemektedir.⁵⁴

Paranın istikrarsızlığı, bir orta sınıfın olmayışı gibi koşullar, birikime olanak vermemektedir. Durum böyle olunca bütçe, hem ekonomik gelişmeye kaynak sağlayamayacak ve hem de güçsüz, düzenli açık veren bir biçim alacaktır.

⁵⁴ Yerasimos, s.680

Yıllar	Gelir milyon TL	Gider milyon TL	Açık (-)Fazla (+)
1924-25	111.3	135.2	-23.9
1925-26	138.5	210.1	-71.6
1926-27	170.4	179.9	-9.5
1927-28	197.5	202.9	-4.4
1928-29	204.6	204.2	+0.4
1929-30	206.1	214.5	-8.4

Kaynak: S.İlkin- İ.Tekeli, s.46.

Durum böyle olunca, Osmanlı dönemini unutmamış olan hükümet, önce bütçeyi dengelemeyi, ikinci olarak dış ticaret açığını kapatmayı ve bunlardan sonra ülke kaynaklarını geliştirmeyi düşünmüştür. Bu dönemin bütçe içindeki en çok yatırım harcaması demiryollarınadır. Dolayısıyla yabancı firmaların özellikle bu alanla ilgilenmeleri rastlantı olamaz. Demiryolu hatlarının yapımını yabancı firmalar yerli müteahhitlerle çalışacaklar ve bu ortaklıklar Türkiye'nin ilk milyonerlerini oluşturacaktır.⁵⁵

Tarımda da Ziraat Bankası'nın verdiği krediler yıldan yıla düzenli artar ve 1923'te 4 milyon liradan, 1929'da 26 milyon liraya ulaşır. Tarım üretimi ise 1923-1932 yılları arasında %58 artmasına karşın, 1914 öncesi düzeye ulaşamamıştır. 1924'te 12 milyon, 1925'te 19 milyon liralık buğday ithalatı yapılmıştır. 1928'de buğday ithalatı 500 bin liraya düşecek ve 1930'da ise buğday ihracatı yapan ülke olunacaktır. Bunun yanında

⁵⁵ Cem, s.295

diğer sanayi tarım ürünleri klasik olarak ihracat kalemlerini oluşturmaktadır. Fakat tarıma yapılan destekler, ihracatı büyüklük ve değer olarak artırmaya yetmemiştir.⁵⁶

Bu dönem boyunca hedeflenen ekonomik büyüme, bir türlü gerçekleşemez. Tamamına yakını tarım alanında gerçekleşen ulusal gelir yavaş artar ve ticarete yönelen çok az bir artış verir. Az ticaret artışı, daha çok lüks tüketim mallarının satın alınmasında harcanır. Dış ticaret açığı sonucu ve kamu yatırımları harcamalarından cebini dolduran önce yabancı firmalar, sonra da bir kaç yerli firma ve müteahhittir. Bu dönemin tek önemli yatırımı demiryolları olarak kalacaktır.

Devlet kadrosu bu kötü ekonomik durumu sanayileşme yoluyla çözümlenme ataklarına girişir. Sanayileşme başından beri Cumhuriyetin birincil hedefleri arasındadır. Ancak, oluşturulmaya çalışılan milli burjuva sınıfı sanayi yatırımı yapmaya ne istekli ne de sermayesi yeterliydi. Bunun yerine devlet desteğinde ithalat ve küçük çapta ihracat ticareti anında yüksek karlar getiriyordu. Başlangıçta az bir sermaye yeterliydi. Devletin uyguladığı dış ticaret politikası, yerli mamullere karşı ithalat mallarına yönelik rekabeti önlüyordu. Böyle olunca da ataklar mevzuat çalışmalarından öteye gidememiştir.⁵⁷

Sanayileşme yolunda bir girişim olarak kurulan Sanayi ve Maden Bankası daha önce bahsettiğimiz nedenlerden ötürü amacını gerçekleştirilememiştir. 1927'de 1913 tarihli Teşviki Sanayi Kanunu genişletilerek yeniden yürürlüğe konmuştur. Bu yasanın önemli yanı, devlet daireleri ve belediyeler için ithal edilen mallardan %10 kadar daha pahalı olsa bile yerli mamullerin kullanılması zorunluluğunun getirilmesidir.

⁵⁶ S.İlkin-İ.Tekeli, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Ankara 1982, s.45

⁵⁷ Boratav, s.30-33

Yasa ile bölgesel ya da ulusal çaptaki bütün inhisarlar (tekeller) yatırım yapmak amacıyla olan sermaye çevrelerine açılmaktadır.⁵⁸

Teşviki Sanayi Kanununun getirdiği bütün kolaylıklara karşın, milli ticaret burjuvazisi, önemli ve ciddi yatırımlara girişmeksizin bu kolaylıklardan yararlanma yolunu seçmiştir. Devletin parasız verdiği topraklar arazi spekülasyonunda; gümrük bağışıklığı yalnızca komisyon koparmak için işe yarar yaramaz, her türlü mamulün ithalinde, satış tekelleri aslında ucuz fiyatla dışarıdan alınan malların yerli malı gibi gösterilerek yüksek fiyatla satılmasında kullanılmıştır. Sanayi ve Maadin Bankasından alınan krediler, hayali sermaye ile kurulmuş şirketlerin hissedarlarına temettü olarak dağıtılmıştır. Avcıoğlu'nun belirttiği gibi bu konuda şeker sanayi örnek oluşturmaktadır. Özel sermayenin katılımıyla kurulan iki şeker fabrikası, en büyük pay sahibi ortaklarının aynı anda şeker satışının da tekeli elde ettikten sonra, yerli şeker üretimini en aza indirmişlerdir. Bu ortaklar ucuza dışarıdan ithal ettikleri şekeri yüksek fiyatla piyasaya sürerken, zararına çalışan fabrikaların açığını Sanayi ve Maadin Bankası ödemiştir.⁵⁹ Görülüyor ki ilk sanayileşme girişimleri böyle biçimlenmiş ve ilk "milli" servetler böyle oluşmuştur.

1929 yılına gelindiğinde, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin bağımsız gümrük politika izlemesi mümkün olmuştur. Böylece 1929'da dış ticarete devletin daha etkin rol oynaması söz konusu olmuştur. Bunun tek nedeni yalnızca yerli üretici ve sanayicileri korumak değildir. 1929'da başlayan para değerinde hızlı bir düşme görülmekteydi. Para değerindeki düşüşün nedeni, ödemeler dengesi açığı, Osmanlı borç taksitlerinin ödenmeye başlaması, aynı yıl gümrük tarifelerinin yükseltileceğini tahmin eden ithalatçıların düşük gümrüklü mallardan stok etmek için ithalat hacmini

⁵⁸ Avcıoğlu, s.381-382

⁵⁹ Avcıoğlu, s.384-385

artırmaları olarak gösterilebilir. Bu ithalat hacminin genişlemesi, bu yıl da bütçe gelirlerinin hemen yarısına ulaşan bir dış ticaret açığı ve her türlü döviz karşılığında yoksun, Türk parasının baş döndürücü bir hızla düşmesine neden oldu. Bu gelişmeler karşısında devlet destekli milli burjuvazi, devlet ananın etekleri altına sığınma zorunluluğu duymuştur. 1929 para krizi, “spekülatör” ve “suistimalcilere” karşı doğurduğu tepkiyle, özel sermayeye ölçsüz güvenin ilk defa sarsılmasına yol açmıştır.⁶⁰ 1929’a kadar Türkiye ekonomisinin sorunlarının genel bir değerlendirmesi yapılırsa, Türkiye’nin dışa açık ekonomik yapısı içinde, 1926 yılından beri Türkiye ekonomisinde krizin etkileri ortaya çıkmaya başlamıştı. Krizin etkileriyle, krizin sorunlarına uyum sağlayacak bir kurumsallaşma ve dışa kapamanın başladığı görülür. Bu tür gelişmeler 1929 krizi ortaya çıktığında Türkiye’nin kısmen hazırlıklı olmasını sağlamış, dolayısıyla daha öncelikli önlemler almasını kolaylaştırmıştır.⁶¹ 1929 Dünya ekonomik bunalımı, Türkiye’de devletçiliğin temellerinin atılmasını da beraberinde getirecekti.

⁶⁰ Boratav, s.30-31

⁶¹ İkin-Tekeli, s.74.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETÇİ UYGULAMALARIN YAŞAMA GEÇMESİ VE KEMALİST İDEOLOJİ ÇEVRESİNDE DEVLETÇİLİĞE BAKIŞ

A-Etkin Devletçiliğe Geçişin Nedenleri

1-1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye

1929 Büyük Ekonomik krizi, 1.Dünya Savaşı ile bozulan uluslararası dengelerin düzelmeye başladığı ve ülkelerin savaşın getirdiği yıkımı yavaş yavaş iyileştirdikleri bir dönemde ortaya çıktı. 1928'e kadar üretim ve ticaret hemen hemen aynı hızla arttı. 1928-29 yıllarında ise sanayi ve tarımsal üretimde doygunluk noktasına gelindiğini gösteren bazı ipuçları belirmeye başladı. Tarımsal ürünler ve hammadde fiyatları üretimdeki artışa paralel olarak düştü, stoklar büyümeye başladı. Bu fiyat düşüşleri, tarımsal sınai ürünleri ihraç eden ülkelere ve Almanya'ya sermaye akımının azaldığı bir dönemde oluşunca, bu ülkeler borç ödeyemez duruma düştüler, dolayısıyla ithalatlarını kısıtladılar. Diğer yandan sanayide de düşüş kendisini göstermekteydi. Tarımsal ve sanayideki kriz, dünya ölçeğinde borsa krizi ile birleşince büyük bir yıkıcı etki kendisini gösterdi.⁶²

ABD'de Wall Street'te başlayan kriz piyasaları altüst etti. Tüm piyasalardaki kriz sonucu büyük bir çöküntü yaşadı. Kriz hızla Avrupa ya yayıldı ve bütün dünyayı sardı. Kapitalist blok ve bağlantıları uzun yıllar krizin etkisinden kurtulamadılar. Bunun sonucunda korumacı ve kapalı ekonomiler egemen olmaya başladı. Üretim, ticaret ve fiyatlar düştü.

⁶² İ.Tekeli- S.İlkin, 1929 Dünya Buhramında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara 1977, s.7-13.

Dünya ticareti hacim olarak küçüldü. Dış ticarete kotalar, takas, kliring uygulamaları kendini gösterdi.⁶³ İktisadi milliyetçilik egemen olurken, siyasi arenada ırkçılık ve faşizm güç kazandı.

Dünya kapitalist bloğunun merkez ve bağımlı ülkeleri o ana dek görülmedik düzeyde kriz içinde bulunurken, sosyalist bir ekonomi oluşturmaya çalışan Sovyetler Birliği, bu krizden etkilenmeden gelişmesini sürdürüyordu. İlk kez yaşama geçirilen planlı ekonomi başarılı bir biçimde uygulanmaktaydı. Planlı sosyalist ekonominin kriz dönemindeki başarısı güçlü bir propaganda aracı oluşturuyordu. Bundan ötürü batının krize bulacağı çözümlerin ekonomik sorunları çözmenin ötesinde, ideolojik boyutları vardı.⁶⁴ Birçok araştırmacı, Türkiye'nin devletçi uygulamalarını başlatırken, planlı Sovyet ekonomisinden ve başarısından etkilendiğini belirtmekteydiler.

1929 Dünya Ekonomik krizi Türkiye'de de kendini hissettirmeye başladı. Ekonomi büyük ölçüde zorlanmaya başlayınca, özel sektör ağırlıklı destek politikası terkedilmeye başlandı. Büyük ölçüde dışarıya tarımsal ürün, hammadde ihracına ve mamul madde ithalatına dayalı ekonomik ilişkiler sonucu Türkiye krizi ciddi bir biçimde yaşamaya başladı. Dünya kapitalist pazarı içinde Türkiye için, bu krizin etkilerinden kaçınmak olanaksızdı. Bunun sonucu olarak 1930'dan sonraki ekonomik ve siyasi değişimler, Dünya ekonomik krizi ile yakından ilgiliydi.⁶⁵

Dünya ekonomik krizi Türkiye'de 1920'ler boyunca istikrarsız olan para değerinin daha da düşmesine, dış ticaret açıklarının rekor düzeye

⁶³ Derleyen, Nevin Coşar, Türkiye'de Devletçilik, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s.10-11

⁶⁴ Haldun Gülalp, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s.23-27

⁶⁵ Çağlar Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-29, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.34

çıkmasına, ulusal gelirin küçülmesine, devlet gelirlerinin ve halkın satın alma gücünün azalmasına, işsizliğe neden oldu.

Türk Hükümetini yeni politikalara yönelten gelişmeler, 1929 sonlarına doğru hızlandı. Dünyadaki hammadde fiyatlarının düşüşünün etkisi Türkiye’de de giderek yoğun biçimde görülüyordu. İhraç sanayi tarım ürünleri fiyatları hızla düşüyor ve ürün çiftçinin elinde kalıyordu. Böylece kriz, özellikle tarım kesiminde yoğun bir biçimde hissedildi. Gayri Safi Milli hasıla, 1929’dan 1932’ye kadar %56 oranında azalırken, 1938’e gelindiğinde GSMH hala 1929 düzeyini yakalayamadı.⁶⁶

Türkiye 1929 krizi ile açık ekonomiden kapalı ekonomiye doğru eğilim gösterdi. Böylece ulusal ve daha bağımsız bir ekonominin temellerini oluşturma şansı buldu. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak himayecilik ve devletçilik egemen oldu. 1930-32 arası yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler, devletin ekonomik politikalarındaki duruşunu belirledi. 1932’den sonra devlet iktisadi yaşama doğrudan müdahale ederek, ülke için gerekli temel tüketim mamullerinin üretimini “Kamu İktisadi Teşekkülleri” ile doğrudan üstlendi. Diğer yandan alt yapı yatırımlarıyla atağa geçti. Devletçilik ve diğer politikalar 1930’lar boyunca Türkiye’nin kendi kendine yeterli (Otarşi) politikası doğrultusunda iç kaynaklarına dayanılarak yürütüldü.

2- Krize Karşı Alınan Önlemler ve Yeni Oluşturulan Kurumlar

Kriz, Türkiye’nin ekonomik politikasında önemli değişikliklere neden oldu. Bir yandan para değerini koruyacak dış ticaret dengesini oluşturacak

⁶⁶ Yanardağ, s.60-62

önemli kararlar alınırken, diğer yandan iktisat politikalarında değişime destek olacak yeni kurumlar oluşturuldu.

Krize tepki olarak ilk oluşturulan kurum yarı resmi nitelikteki Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti idi. Somut bir ekonomik kararı uygulamaktan çok, geniş halk kitlelerini etkilemeye dönük bir sosyal hareket niteliğindeki bir kampanyanın başlatılmış olması ilginçtir. 1929 yılı sonlarında hükümet yetkililerinin krizin salt spekülatif hareketlere dayanmadığını ve daha derin nedenleri olduğunu kavradıklarının bir göstergesi olarak düşünülebilir.⁶⁷

a- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

1929'un son günlerinde ödemeler dengesindeki büyük açık ve bu açığa bağlanan Türk parasının değerinin düşmesini önlemek amacıyla alınacak önlemleri TBMM kürsüsünden açıklayan Başvekil İnönü, şu görüşü dile getirmekteydi: "... Şimdi İktisadi açığın girift olan asıl kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi, millet hayatında da kendi membama, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkar bir hayata girmek mecburiyetindedir... Bin belaya karşı koyan, bin musibeti ezip yenmek ile meydana çıkan milli mevcudiyet, mahsa milli maişeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir. Akli eren bütün vatandaşlarının şuurunu uyandırmak ve bu uğurda devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek kati kararımızdır."⁶⁸ İsmet İnönü'nün söylevi bir çeşit güven oyu niteliğini taşımaktaydı. Söylev, TBMM'ce oybirliği ile onaylanmakla kalmadı, M.Kemal tarafından ayrıca telgrafla tebrik edildi.

İnönü'nün bu söylevinden sonra doğurduğu olumlu tepkinin sonucu olarak Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu. Cemiyet, TBMM

⁶⁷ Tekeli-İlkin, s.91-92

⁶⁸ Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, İstanbul 1946, s.203-216

başkanı Kazım Özalp başkanlığında altı milletvekili ve üç bürokratça kuruldu. Bütün milletvekilleri bu cemiyetin doğal üyesi sayılmış ve bizzat M.Kemal cemiyeti kendi himayesine almıştı.⁶⁹ Bütün bunlar, bu örgütlenmeye verilen önemin bir göstergesiydi.

Cemiyetin genel sekreteri İzmir milletvekili Rahmi Köken'dir. Kurumun müşavir müdürü ise daha sonra "Kadro" hareketini oluşturacaklardan, Vedat Nedim Tör'dür. Cemiyetin ana amaçları tüzükte şöyle saptanmıştır:

- Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak
- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak
- Yerli malların miktarını yükseltmeye, metanet ve zerafet itibariyle hariçteki mümasili mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak
- Yerli malların sürümünü artırmak.⁷⁰

Görüldüğü gibi Cemiyetin amaçlarının formüle edildiği ideoloji, kökenlerini İttihat ve Terakki döneminden alan "milli burjuvazi" oluşturma anlayışının devamı niteliğindedir.

Cemiyet amaçlarını gerçekleştirmek için çok yoğun çalışma programı oluşturmuş ve kamuoyuna yönelik propaganda çalışmalarına girmişti. Sergiler, seminerler, mitingler, yılda bir kez yapılan Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası , bu amaca yönelik eğitim kampanyaları, bu çerçevede

⁶⁹ Bkz., Milli İktisad ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi, Ankara 1929, s.13

⁷⁰ Asım Süreyya İloğlu, Türkiye Ekonomisi Kurumu'nun Kuruluş ve 1929-73 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bakış, Ankara 1974, s.11-12

kullanıldı. Cemiyet, “İktisat ve Tasarruf” adlı yayın organı çıkarmaya başladı.⁷¹

Bütün bunlarla amaçlanan; var olan lüks tüketim normunu değiştirmek, ithal mallar yerine yerli üretimin sağlanması, ithalatın kısılmasıyla dış ticaret açığının kapatılması ve buna bağlı olarak Türk parasının değerindeki düşüşü önleme çabasıdır. Diğer yandan ithalattan yerli üretime geçişle, düşük yerli üretimin canlanıp yükselmesine olanak sağlanacaktı. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin ana özlemleri, ekonomik gelişmeyi başlatarak Türkiye'nin dünya ekonomisinde daha yukarılarda yer edinmesini olanaklı kılmaktı.⁷²

Bu cemiyetin amacı içe dönük ekonomik politikalar doğrultusunda, psiko-sosyal değişimi sağlayarak, yerli mallarının tüketimini artırmak, tasarrufları teşvik etmektir. Bu üç hedef doğrultusunda 1930'larda özette krizin egemen olduğu süre içinde geniş çaplı etkinliklerde bulundu.

b- Şakir Kesebir Planı ve İktisat Programı

1927'de keskin çıkar ayrılıkları gösteren grupların uzlaştırılması ve normal siyasal yollarla temsil edilmeyen gruplara bir biçimde temsil olanağı verilerek, toplumsal eğilimleri daha iyi yansıtmak için ve uzun dönemli devlet politikası oluşturmak amacıyla, bir istişari organ olan “Âli İktisat Meclisi” kurulmuştu.⁷³

Âli İktisat Meclisi Haziran 1929'daki ilk toplantısında “Türkiye'nin İktisadi programı”nın hazırlanmasını kararlaştırmıştı. Bu iş için İktisat vekili Şakir Kesebir başkanlığını milletvekillerinden oluşan bir hazırlık

⁷¹ Vedat Nedim Tör, “Muallimlere” İktisat ve Tasarruf, no 1, Aralık 1931, s.3-9

⁷² Hoğlu, s.49-50

⁷³ Boratav, s.89

komisyonu kuruldu.⁷⁴ Bu komisyon ön çalışma için üç gruba ayrılarak Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çalışmayı kararlaştırdı. Çalışmalar Âli İktisat Meclisi'nin kasım toplantısına yetiştirilemeyince, Aralık 1929'dan itibaren çalışmaların devamını İktisat Vekili Şakir Kesebir ve İktisat Bakanlığı bizzat yürütmeye başladı. Krizin olumsuzluklarının hissedilmeye başladığı bir dönemde yapılan bu çalışmalar, ülkede büyük ilgi gördü. Bu çalışmaları günlük iktisat politikaları yerine, uzun dönemli ulusal iktisat politikaları olarak görenler çoğunluktaydı.⁷⁵

Hazırlanan programın ana yönelimi, Türkiye'nin tarım üretiminde ve bazı ihtiyaç maddelerinde kendine yeterli hale gelmesini öngören ve dolayısıyla ithalatı ve ihracatı dengeleyebilecek tipik bir "ithal ikamesi" anlayışıdır. Hazırlanan raporun tartışmaları Mart 1930'da bitmiş ve bu çalışma "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" olarak yayınlanmıştı.⁷⁶

Kesebir Planı, 1929 krizinin Türkiye'de hissedilmesinden önce hazırlanmaya başlanmış, planın sonuçlandırılması ise kriz sonrasına denk gelmiştir. Bundan dolayı planın ana amacı, kriz yüzünden oluşan paranın değerindeki düşüşüne ve ekonominin bütününde alınacak önlemlere yönelik bir çalışma biçimine dönüşmüştü.

Planın genel ekonomik politika açısından yönelimi öngörülmekte ve böylece Türkiye'deki ticaretin yeniden canlandırılması düşünülmekteydi. Plan 1923 sonrası ekonomik politikaların devamı olmaktan öte, bu politikaların, özel sektör çıkarları açısından yeniden düzenlenmesi olarak görülebilir. Buna karşın, krizin derinleştiği süreçte, ekonomi politikalarının yönelimi ters yönde olacak ve devletçiliğe geçiş hızlanacaktı.⁷⁷ Bu planın

⁷⁴ Bu komisyon için bkz., Cumhuriyet, 5 Haziran 1929; Milliyet, 15 Haziran 1929

⁷⁵ Tekeli-İlkin, s.98-102

⁷⁶ Bu rapor hakkında bkz., Şakir Kesebir, İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor, Ankara 1930

⁷⁷ Kesebir, s.145-180

asıl önemi temel mamul üretimi bazında proje önerileri daha sonraki planlarda da yer almış ve uygulanmıştır. Bizim konumuzu oluşturan kağıt sanayinin kurulması önerilerinin bu planda yer aldığını görmekteyiz. Daha ilerideki bölümlerde bu konuya yeniden girilecektir.

Şakir Kesebir planı amaçlar doğrultusunda yeterli bulunmayınca, bizzat başvekil İnönü ve hükümet üyeleri yeni bir iktisat programı hazırlamayı üstlendiler.⁷⁸ Bu iktisat programı Mayıs 1930'da Meclise sunulmuş ancak tartışılmamıştır.

İktisat programı “Serbest Cumhuriyet Fırkası”nın kurulduğu dönemde 1930 Ağustos’unda meclise getirilerek tartışmaya açılmıştı. Bu program hükümetin ekonomi politikalarını dile getiren dört bölümlük bir dokümandır. Burada asıl önemli olan giriş bölümünde dile getirilen devletin yeni yönelimini yansıtmaktadır. Devletin yapıcı işlevi yerine daha çok düzenleyici işlevi üzerinde durulmakta ve teşvik, kontrol önerileri ağır basmaktadır. Devletin işlevinin tanımında “millet iktisadiyatının tanzim” esasının getirilmesi, yönetici kadronun devlet anlayışında bir dönüşümün başlangıcı olarak yorumlanabilir. Bu dönemden itibaren, Serbest Fırka ile tartışmalarında “mutedil devletçi” olduklarını söyleyecekler, 1931 CHF Kurultayında “mutedil” sözcüğü kaldırılacak ve “devletçilik” benimsenecektir.⁷⁹

Devletin aldığı düzenleyici önlemlerden birisi de Türk parasının durumuyla ilgiliydi. 1929 yılındaki yıkımdan sonra, dövizler üzerinde bir denetim süreci başlatıldı. Bunun arkasından “Merkez Bankası”nın kurulması geldi. Kağıt para basımı ve altın stokunun oluşturulmasını bu devlet bankası üstlenecekti. Bankanın kurulmasıyla ilgili kaynak sorunu,

⁷⁸ Cumhuriyet, 7 nisan 1930

⁷⁹ Taha Parla, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.100-105

kibrit tekeli karşılığı yapılan istikrazla çözümlendi. Uzun çaba ve müdahalelerden sonra TC Merkez Bankası anonim şirket şeklinde kuruldu. Bu oluşum, bir felaket olan eski ekonomiyi belli ölçülerde düzeltti.⁸⁰

B-Ekonomik Krizle Birlikte Beliren Siyasi Gelişmeler

1-Serbest Cumhuriyet Fırka Deneyi

Ekonomik krize sadece ekonomik politika önlemleri olarak çözüm aranmıyor, aynı zamanda da siyasal düzenlemelerle çözüm aranıyordu. Bu yoldaki en önemli girişim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu olmuştur.⁸¹ Serbest Fırka'nın kuruluşunu krizden bağımsız bir demokratikleşme hareketi olarak görmek eksik olur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası 8 Ağustos 1930'da Atatürk'ün isteği ile yakın arkadaşı Fethi Okyar tarafından kuruldu. Parti önce M.Kemal'in kafasında kurulmuştu. Fethi Bey, Cumhuriyet kurulduktan sonra başbakanlık yapmış, M.Kemal'in güvendiği bir isimdi. Atatürk'ün bu partiyi gerek ikili parti rejim modelini denemek ve gerekse ülkenin genel siyasal havası anlamak için kurdurduğu söylenebilir.⁸²

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin ekonomik yapısı, ilkel tarım ve hemen hemen yok denecek bir endüstriden oluşmaktaydı. Anadolu halkı uzun savaşlar boyunca iyice perişan ve yorgun düşmüştü. Ülkede bir burjuva sınıfı ve dolayısıyla endüstrileşme olmadığından, ulusal

⁸⁰ Tekeli-İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama T.C. Merkez Bankası, Ankara 1981, s.130-131

⁸¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası için bkz., Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1969, Süreyya İlmen, Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka, İstanbul 1951, Çetin Yetkin, Serbest Cumhuriyet Fırka Olayı, Karacan Yayınları, İstanbul 1982

⁸² Yetkin, s.28

mücadeleye asker-sivil bürokratlar, eşraf ve toprak sahipleri önderlik etmişlerdi. Belli bir bilince sahip olan bu kadro, savaş sonrası Türkiye'nin yönetici sınıfını oluşturmuşlardı. Geniş halk yığınları edilgenliğe itilmiş, yönetici grup kaçınılmaz olarak halka yabancılaşan "seçkinler yönetimine" dönüşmüştü. İşte Serbest Cumhuriyet Fırkası bu koşullarda kurulmuştu.⁸³

Fırkanın başkanı Fethi Okyar'ın ilk basın açıklamasında, bu oluşumunda ekonomik sorunlar ve krizin önemli yer tuttuğu görülür.⁸⁴ 1929 Krizi patladığında Türkiye'nin siyasi rejimi önünde iki yol vardı: Ya burjuva demokratik hak ve özgürlüklerin tesisi ile rejimi yumuşatmak, ya da büsbütün sertleştirmek. Görünüşe göre Serbest Fırka birinci yolun denenmesidir.⁸⁵ Bu denenen yol başarısız olunca ikinci yol uygulamaya konulmuştu.

1930'da yaz tatilini geçirmek için Türkiye'ye gelen Paris Büyükelçisi Fethi Okyar, Yalova'da bulunan M.Kemal'i ziyarete gittiğinde, Türkiye'nin ve hükümetinin dışarıdan kötü görüldüğünü belirtip eleştirilerini ortaya koymuştu. Yurtdışında olmasına karşın, ülkedeki gelişmeleri yakından izlediğini belirtmişti. Bu izleniminin belirtisi mali ve ekonomik durumumuzun geçirmekte olduğu krizin ortaya konulmasıydı. O'na göre; hammadde fiyatlarında görülen düşüş, hemen hemen her ülkede az çok durgunluk göstermiştir. Ancak ülkemizde, diğer yerlere göre daha fazla hissedilen krize bu genel neden dışında bir de hükümetin beşbuçuk senedir izlediği mali ve iktisadi politika neden olmuştu.²⁹

⁸³ Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946), Doğan Yayınları, Ankara 1971, s.206-207

⁸⁴ Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930

⁸⁵ Timur, s.207

²⁹ Ağaoğlu, s.7-15

Fethi Bey, SCF'nin kuruluş amacını şöyle açıklamaktaydı: "Cumhuriyetin aşığı olmak sıfatıyla bu gayelerin husulü mukaddes emelinde, binnaenaleyh tam ve hakiki cumhuriyetçi bütün manasıyla laik ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mali ve iktisadi ve dahili siyasetlerinin bir çok noksanlarına mütearız bulunan bir fırka ile siyaset mücadelesi sahnesine atılmak azmindeyim..."³⁰ Bu açıklama göstermektedir ki, M.Kemal partinin kuruluşunu laik ve cumhuriyetin tartışılmayacağı konusunda sınırlama getirdiğidir. Çünkü, parti her yönüyle M.Kemal'in kafasında tasarlanmış ve hatta ismini bile kendisi oluşturmuştu. Daha sonra kendi çevresinde güvendiklerini bu partinin kuruluşu için görevlendirmiş, parti için millet vekili seçimine katılmıştı. M.Kemal'in, Fethi Okyar ile gerçekleştirdiği bu seçimde genellikle liberal görüşlü oldukları bilinen kişiler seçilmişti. M.Kemal "devletçi" olacak CHF karşısına, "liberal" SCF'yi çıkarmıştı.³¹

Bu parti programında bu anlayışını şu biçimde dile getirmekteydi: "Harsi, İktisadi, mali her türlü teşebbüslere yardımcı olmak, küçük, büyük iktisadi teşebbüs ve teşekküllerin inkişafına mani olan engelleri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin umumi menfaatlerini muhafaza için devletin mükellef olduğu murakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek, firkamızın varmak istediği gayedir."³² Bu da partinin liberal politikalar izleyeceğini göstermektedir.

Parti CHF'den ayrı bir kalkınma yolu savunmaktaydı. Tam bu dönemde CHF, devletçiliği teorik boyuttan pratiğe geçirme niyeti içindeydi. SCF, iktidarın yürüttüğü vergi ve tekel politikasına şiddetle karşı çıkıyordu. Öyle ki şöyle denmekteydi: "Türk köylüsünden %35 vergi alıp yabancı

³⁰ Ağaoğlu, s.9

³¹ Yetkin, s.31

³² Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952, s.635

sermayesine vermek ve aynı zamanda da gene yabancı sermayesine %7 faiz vererek işletme masrafını %400 artırarak devlet hazinesini çıkmaz bir yola sevk etmek! Buna ne etatizm, ne sağ, ne sol, ne ön, ne arka denir.”³³ Bu sözler ortaya koyuyor ki CHF yöneticilerinin ister yerli, ister yabancı olsun hiçbir grubun devlet eliyle zengin edilmemesi konusunda eleştirilerini temel uğraşı olarak ortaya koyuyordu.

Serbest Fırka, eleştirilerini, halktan kopuk bir bürokrasi ve devlet kapitalizmi üzerinde toplayarak, aslında çıkarları birbirleriyle çelişik olan sınıfları peşinden sürüklemeyi bilmişti. Bu durum SCF'nin, iktidar çevrelerinde hem solcu hem de sağcı olarak suçlanmasını getirmişti.

SCF, çıkarları yabancı sermaye ile uyuşan sınıfların desteklediği parti konumundaydı. Bunun yanında geniş yoksul yığınların bu partiyi desteklemesinde en büyük etken, CHF'nin tek parti yönetimi altında yaşadıkları ekonomik ve siyasi olumsuzluğun etkisi olsa gerektir. Bu parti gerçekte Türkiye’de geniş ilgi gördü. Ayrıcalıklı yönetici grup, hala CHF'nin tek etkili güç olduğunu sanıyorlardı. Oysa parti başkanı Fethi Bey’in 4 Eylül İzmir gezisi bunun tam tersini göstermişti.

Fethi Okyar, başbakan İnönü’nün Sivas Konuşmasına yanıt vermek için büyük ekonomik merkezlerden İzmir’i seçmişti. İzmir’in seçimi rastlantı değildi. Türkiye’nin tarımsal ürün ihracı merkezi olan bu bölge, krizden en çok etkilenen bölgeydi. Fethi Bey’in gemisi İzmir’e yaklaştığında gecikmelerine karşın büyük bir kalabalık kendilerini beklemekteydi. Önce protesto için halk yığınlarının toplandığı sanıldı. Çünkü CHF’nin gücü nedeniyle büyük bir tepki ile karşılanacakları sanılıyordu. Hatta M.Kemal,

³³ Ağaoglu, s.105-106

İzmir Valisine telgraf çekerek Fethi Bey ve arkadaşlarının can güvenliğinin sağlanmasını istemişti.³⁴

İzmir valisi ve CHF yöneticilerinin mitingi engelleme çabaları ve partizanca tutumları, SCF taraftarlarının tepkileri kente olayların çıkmasına neden oldu. Çatışmalarda iki kişi ölmüş 15 kişi yaralanmıştı. CHF yanlısı Anadolu matbaasının taşlanması, olayların kent düzenini iyice bozmasına yol açmıştı.³⁵ SCF'nin mitingi ancak Atatürk'ün duruma el koyması ile yapılabildi. Yoksulluk içinde kıvranan halk adeta Fethi Bey'i kurtarıcı olarak karşılamıştı. İzmir olayları iktidar çevrelerini ürkütmüş ve bu gelişme SCF'nin kapatılmasında önemli etken olmuştu.

Bu gelişmelerden sonra, sorunlar ve olaylar durmamış, aksine büyüyerek sürmüştü. Toplumun tüm muhalif güçleri SCF çevresinde toplanmaya başladı. Bunlarla birlikte Ekim 1930'da başlayan Belediye Seçimleri'nde SCF'nin 502 belediyeden 30'nu alması tuz biber ekmişti. Sonuçta, bazılarının kriz ortamının yarattığı olumsuz koşullarının tansiyonunu düşürmek, bazılarının M.Kemal ile İnönü gerginliğinin sonucu olarak bir denge arayışı şeklinde ortaya çıkarıldığı öne sürülen güdümlü muhalif parti SCF, toplumda birikmiş kinleri ve tepkileri bir anda ve çığ gibi hem rejime hem CHF'ye; hem de cumhuriyetin yönetici eliti asker-sivil bürokratlara yönelten bir araç oldu. Bunun sonucu olarak parti Kasım 1930'da kendi kendini fesh ederek kapandı. SCF'nin kurulduğu ortam ve koşullar, böyle bir gelişmeye olanak verecek durumda değildi. Dünyada demokrasilerin gözden düştüğü ortamda girişilen bu deneme başarısızlıkla sonuçlandı.³⁶ 1945'e kadar yeniden ikinci bir parti siyasal yaşamda yerini alamayacaktı. Ancak SCF denemesi başarısızlığı parti açısından

³⁴ Yetkin, s.168-172

³⁵ Cumhuriyet, 8 Eylül 1930

³⁶ Yetkin, s.172

olumsuzlukla sonuçlanırken, CHF de önemli değişikliklerin başlatıcısı oluyordu.

2- Gazi'nin Üç Aylık Yurt Gezisi

Atatürk, güçlü gerçekçi ve eleştirel kavrayışı ile 1929-30 yıllarında ekonomik krize karşı alınan koruyucu önlemlerin tek başına yetersiz olduğunu, aynı zamanda da yeni rejimin temellerini zayıflattığını görmüştü. İktisat politikalarında radikal değişim kaçınılmazdı. Ancak hangi yönde? 1931-1932 yıllarında yönetimin gerçek uğraşısı bu yöndedir.

İktisat politikalarında radikal bir değişikliğin ve büyük atılımlara yönelmenin zorluğu, CHF yöneticilerinin, SCF'nin halkın büyük desteğini alması sonucunda kabul edilmiş olsa gerektir. Bu gelişim, halkın sorunlarını yerinde saptama eğilimini doğurdu. Bu gelişmenin altında, geniş halk yığınlarının siyasi iktidara karşı hoşnutsuzlukları, karşı koyuşları ve bunun SCF potasında erimesi gelişmesi yatmaktaydı. 1930 sonlarına doğru Atatürk ve yönetici kadro, halk bize neden karşı, sorusuna yanıt bulmaya çalışırlar. Böylece Atatürk, Kasım 1930'da, sorunları yerinde görmek için yurt gezisine çıkmaya karar verir. Bu gezi, bir çok politikacı ve uzmanın katılmasıyla Mart 1931'e kadar devam etmişti. Kısa kesintilerle gezi toplam üç ay sürdü. Yurt gezisinin devletçiliğe yönelmede önemli bir rol oynadığı söylenebilir.³⁷

Yurt gezisi Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Bursa, İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Muğla, Antalya, Mersin, Malatya, Adana, Konya, Afyon illerine yapılmıştı. Bu illerin ve bölgelerin seçilmesi bir rastlantı değildi. Bu alanlar pazar ekonomisine

³⁷ Boratav, s.100-105

açılmış olduğundan krizden en çok etkilenen bölgelerdi. Aynı zamanda SCF'nin en çok desteklendiği ve katılımının olduğu illerdi.

Bu gezinin ilginç notlarını ve yorumlarını, gezi sonrası kendince “İktisadi Devletçilik” görüşü oluşturan A.Hamdi Başar'dan öğreniyoruz.³⁸ A.Hamdi Başar geziye katıldığında İstanbul Liman Şirketi müdürüydü. Gezi süresince hemen her yerde uzmanlar inceleme yaparken Gazi, toplumun her kesimi ile iletişim kurmaya çalıştı. Üretim birimlerini, ticaret sanayi odalarını, CHF merkezlerini, Türk Ocaklarını ziyaret etmiş, gençliği, işçi ve iş adamlarını, köylüyü dinlemişti. Bu kesimlerin yanı sıra kapanmış olan SCF'nin eski yöneticileriyle iletişim kurmuş ve sorunlarını belirlemeye çalışmıştı. Bu görüşmeler sonrası çeşitli gruplardan raporlar istemiş, belirli aralıklarla yapılan toplantılarla CHF'nin yeni programının temelleri saptanmaya çalışılmıştır. Görüldüğü gibi gezi yalnızca sorunların belirlenmesi için yapılmıyor, CHF'ye yeni bir yön vermek için de yapılmaktaydı. Bu döneme kadar CHF'nin bir programı yoktu. Hamdi Başar, geziye ilişkin anılarında, Sivas'a giderek bu konuda yapılan görüşmelerin oldukça yüzeysel kaldığından şöyle yakınmaktadır: “İşte Recep Beyin “altıok” sembolüne soktuğu altı esasın kolayca ve mantıki bir silsilesi içinde tespiti böyle oldu. Şimdi Halk Fırkası programı yapılabilirdi! Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Devletçi, Halkçı, Laik ve İnkılapçı bir Fırka. Bu altı umde birbirini tamamlayan, biri olmayınca diğeri de olmayacak şekilde birbirine bağlanan şeyler miydi; yoksa aralarında tezatlar mı vardı? Sonra, acaba bu mefhumlar altında herkesin anladığı mana bir miydi?.. Şimdi ise bütün cemiyet hayatını kısaltacak mefhumlar altı kelimeye toplamakla herkesin bunlarda birleşeceklerini ve aynı manayı anlayacaklarını kabul etmek bilhassa Gazi için mümkün değil. Buna rağmen program esaslarının

³⁸ Bkz. A.Hamdi Başar, İktisadi Devletçilik, İstanbul 1931; A.Hamdi Başar, Atatürk İle Üç Ay, İstanbul 1945

bu altı kelimeyi birer madde halinde tarif suretiyle meydana geleceğinden o da emin. Bilhassa Recep Bey bu tarifleri derhal hazırlamış vaziyette.”³⁹

Programda yer alacak yeni ilkeler gezi sırasında Gazi tarafından halka anlatılmaktaydı. Bu ilkelerden güncel olanları “halkçılık” ve “devletçilik”ti. Gazi, 4 Mart 1931’de Ankara’ya döndü. TBMM’ye giderek hazırlanan rapor doğrultusunda izlenimlerini aktararak seçimlerin yenilenmesini istedi. Çünkü var olan yapılanma ile sorunların çözümlenemeyeceğini, iç barışın sağlanamayacağını tespit etmişti. Gezi sırasında ruh halini Umumi Katibine şöyle dile getirmekteydi: “Bunalyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalyorum! Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert, şikayet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu ne yazık ki bu.”⁴⁰

Gezi boyunca, ekonomik sorunlar ve geniş halk yığınlarının zorluklara karşı güç bir mücadele verdikleri gözlenmişti. Bu koşulların giderilmesi için çözüm yolları raporlarla ortaya kondu. Bunun sonucu radikal bir iktisat politikası gerekliliği ortaya çıktı. Bu gerekçe bir yıl kadar sonra devletçilik uygulamalarının cesaretle ataklarla ve hızlı bir biçimde yaşama geçirilerek uygulamaya konulmasına yol açacaktı.

3-Etkin Devletçiliğe Geçiş Öncesi CHF'nin Politika Yenilemesi ve 1931 Programı

Üç aylık yurt gezisini tamamlayınca, Gazi'nin ilk işi, meclise gidip izlenimleri sonucunda, oluşturulmuş yeni program doğrultusunda seçimleri

³⁹ Başar, Atatürk ile Üç Ay, s.45-50

⁴⁰ Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, C.I, İstanbul 1973, s.356-359

yenileyip parlamentonun görünümünü değiştirmesi olmuştu. Bundan amaç, yapılmak isteneñ atılımların bir anlamda yeni bir kadro ile yürütölmek istemiydi.

Yeni meclisin yalnız yeni kişilerden değil, aynı zamanda “sosyal sınıflar”ın belli başlılarını temsil edecek kişilerden kurulu olmasına özen gösterildi.⁴¹ Eski meclisin bu temsil esasını yeterince uygulamadığı belirtiliyor, bu yüzden yeni mecliste buna özen gösterilmesi isteniyordu. Bu da sosyal sınıfların ahenkli çalışmasını ön gören “halkçılık” anlayışı ile tutarlılık gösteriyordu. M.Kemal, CHF adaylarını teker teker inceleyerek, istediği kesimlerden kişilerin seçilmesine dikkat etti.

M.Kemal, iki dereceli olan seçim öncesinde iki önemli bildiri yayınladı. Birinci bildiri; “Millete Beyanname” adı altında CHF Üçüncü Büyük Kongresi öncesi tasarlanan programın özet bir biçimde kamuoyuna duyurulmasıydı. Bildiride, CHF’nin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı niteliklerinin onun değişmez özellikleri olduğu bildirilerek, Türkiye Cumhuriyeti halkının ayrı ayrı sınıflardan oluşmadığı ve ancak kişisel ve sosyal yaşam için iş bölümü gereği çeşitli mesleklere ayrılmış bir toplum olduğu biçimindeki Kemalizmin “halkçılık” anlayışı ortaya konuluyordu. Bu meslek gruplarının çıkarlarının nasıl korunacağı üzerinde duyuruluyordu. B Daha sonra SCF deneyi döneminde üzerinde en çok durulan vergi yasalarının halkın gelir düzeyine göre düzenleneceği sıralanmaktaydı.

⁴¹ Cumhuriyet, 25 Mart 1931

İkinci bildiri ise, bağımsız seçmenlerden bağımsız milletvekili olacaklar içindi. Bu kişilerin devletçilik, halkçılık ve inkılapçılık ilkeleri dışındaki ilkelere inançla bağlılıkları esası öngörüyordu.⁴²

4 Mayıs 1931'de toplanan yeni TBMM'nin açılış konuşmasında M.Kemal, içinde bulunan dönemdeki mali ve ekonomik kriz nedeniyle olumsuz koşulların yaşandığını, krizin gelecek dönemlerde de sürmemesi için gerekli önlemlerin alınacağını ve vergilerin adaletli bir biçimde olacağını bildirmişti. TBMM'nin yeni döneminde İsmet İnönü, beşinci hükümetini kurmuş, hükümet programında krize yönelik mali, parasal, vergi, dış ticaret, borçlar konusundaki temel önlemleri ve yönelişleri açıklamış ve onaylamıştı.

Böylece 1929'dan beri süre gelen krize karşı oluşturulan ekonomik ve siyasal politika arayışları son aşamasına gelmişti. Bu son aşamada oluşturulan politikalar CHF Üçüncü Büyük Kongresinde parti programına girecekti.⁴³

Büyük krizden itibaren kendini gösteren politika arayışları sonucunda oluşan çözümlerin parti ideolojisi haline gelişi 10 Mayıs 1931'deki kongrede oluştu. Dünya ekonomik krizinin etkileri ve SCF deneyi, CHF'nin yeterli bir parti ideolojisine sahip olmadığını göstermişti. 1931 kongresinde kabul edilen program CHF nin ilk resmi programıdır. Bu program, çok partili yaşam sürecine kadar ideolojik yönelimin ve tek parti döneminin simgesi olmuştur.

Kongre, CHF'nin ana niteliklerini belirlemiş, bu nitelikler "altı ok"tan oluşmuştu. Parti programında yer alan altı oktan ikisi yeniydi. Bunlar

⁴² Atatürk'ün Tanım, Telgraf ve Beyanmaları IV 1917-1938, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964, s.549-554

⁴³ Bilsay Kuruç, İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, SBF, Ankara 1963, s.15

“halkçılık” ve “devletçilik”ti. Böylece devletçilik parti programında temel ilkelerden biri olarak yerini alıyordu.⁴⁴

CHF'nin devletçiliği benimsemekte olduğu 1930'ların başlarından itibaren çeşitli konuşmalarla kendini göstermişti. Asıl hararetli tartışmalar SCF deneyimi döneminde yaşanacaktı. Bu iki partinin polemigi sırasında SCF “liberal” CHF “mutedil devletçi” olarak ortaya çıkacaklardı .CHF 1930'ların sonlarında “mutedil” devletçiliği terk edecek ve M.Kemal'in 1931'de İzmir'deki konuşmasında: “Fırkamızın takip ettiği program... İktisadi noktayı nazardan devletçidir... Halkımız tab'an devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimizin tebayi ile fırkamızın programında tamamen bir mutabakat vardır.”⁴⁵ Sözleriyle devletçi uygulamalara geçişin bildirisini yapmaktaydı. Bu anlayışını parti kongresinde şu sözleriyle dile getiriyordu. “Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erişirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.”⁴⁶ Böylece M.Kemal devletçilik anlayışını da ortaya koymaktaydı.

1931'e kadar devletçilik adına söylenen ve yapılanlar, sermaye çevrelerinin çıkarlarıyla çelişmediği için, devletçilik ilkesi ve programındaki diğer iktisadi hükümler hemen hemen tartışmasız kabul edilmişti. Ancak parti kongresinde bazı devlet işletmelerinin özel sektörle rekabet etmesinin sermaye çevrelerinde uyandırdığı endişeler dile getirilmişti. Özel sektörün sözcüsü durumundaki delegeler Sanayi Maadin

⁴⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı, Ankara 1931

⁴⁵ Kuruç, s.15

⁴⁶ CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara 1931, s.11-12

Bankası'nın doğrudan işletmelere iştirak ettiğini, özel sektörün rekabet edemeyerek bundan zarar gördüğünü ileri sürmüşlerdi. İktisat Vekili Mustafa Şeref ise, bu endişenin yersiz olduğunu, çünkü, SMB'nin fabrikalar açarak, özel sektörle rekabet edeceğine dair bir sözcük olmadığını belirtmektedir. Oysa yasada, bankanın elindeki işletmelerin anonim şirkete dönüştürerek, hisselerini satarak sermayeye açılması öngörülmekteydi. Bu amaçla yürüldüğünde, bir kaç yıl sonra eldeki işletmelerin hepsi özel işletme haline getirilecektir, denmekteydi. Aynı İktisat Vekili daha önce ekonominin “hakim noktalarının” devletçe işgal edilmesi gerektiğini savunmaktaydı.⁴⁷ Mustafa Şeref Özkan 1931 CHF kongresinde devletçiliği şöyle açıklıyor: “Devletçi olmak, bizzat ticaret, üretim hayatına girerek kazanmak amacını takip etmek değildir. Devletçilik, düzenleme, kontrol , himaye ve teftiş yapar. Gereğinde kamu hizmeti biçiminde bizzat idare eder. Kamu hizmeti şeklindeki faaliyetleri özel girişime bıraktığımızda, vatandaşların bir kısmı diğerinin çıkarlarına çalışmış olur. Ya da hizmet gereğince yerine getirilemez Buna engel olmak için devlet kamu hizmeti biçiminde onu yönetir. Devletçilik bu şekilde olduğuna göre, hiçbir suretle özel girişimle devletin rekabetini ifade etmemektedir.”⁴⁸ Görüldüğü gibi her iki resmi ağız da devletçiliğin özel sektörden bağımsız bir gelişme olmadığını ortaya koymaktadır.

Kongrede kabul edilen programın iktisadi hükümleri, çok genel nitelikte önerilerden oluşmaktaydı. Halk fırkasının üçüncü büyük kongresi 18 Mayıs 1931’de sona erdiğinde, Dünya krizi ile başlayan yeni politika arayışlarının sona erdiğini de simgeliyordu. CHF'nin 1945’e kadar sürecek olan “devletçi” ekonomik politika sürecinin başlatıldığını ortaya koyuyordu.

⁴⁷ Boratav, s.61

⁴⁸ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, Ankara 1931

C-Etkin Devletçiliğe Geçiş ve İlk Uygulamalar

1932'ye gelindiğinde ticari sınırlamalar, ödemeler dengesinde düzelmeye yol açmıştı. İlk kez dış ticaret bilançosu 15 milyonluk artış vermiş, gene ilk kez aynı yılda Türkiye Cumhuriyeti bütçesi iç borçlanmaya baş vurmada denkleşmişti. Böylece mali kaygıları sona eren hükümet, yatırımlara girişebilecek duruma gelir. İşte bu koşullarda devletçilik uygulamaları yaşama geçirilmeye başlanır. Bu yıldan sonra iktisadi politikada belirgin bir değişim oluşmuştu. Bu değişim, ekonomiye devlet müdahalesinin artması yönünde olmuş ve artan müdahale farklı biçimlerde kendini göstermişti.

İç pazara hükümet denetimi getirilmişti. Birçok tarım ürünleri, hükümetin doğrudan ve dolaylı destek politikasıyla yönlendirilmişti. Sanayi mallarının fiyatları, faiz hadleri ve banka faaliyetleri devlet denetimine alınarak, bürokrasi tarafından belirlenir hale geldi.

Devletçi politikaların en belirgin özelliği devletin üretici ve yatırımcı olarak bu politikada rol almasıydı. 1920'lerde özel girişimcilerin işlettiği devlet tekelleri zamanla devletin yönetimine geçti. Türk kara sularında deniz ulaşımı ve ticareti devlet tekeline alındı. Bu dönemin en önemli özelliği, devletin sanayi ve madencilikteki atılımlarıdır. Özel sanayi girişimleri ve madencilik kesinlikle engellenmedi. Ancak yatırım lisanslarıyla madencilik hakları devletin oldu.

Tüm bu oluşumların ışığında, devletin çabalarını sanayi konusuna yönelttiğini göreceğiz. Devletin gerçekleştirdiği sanayi atılımlarını irdelerken, bu yöndeki kurumsallaşmaları plan ve planlı dönem uygulama örneği olarak inceleyeceğiz.

1-1932 Sonrası Devletçi Uygulamaların Gelişimi

Devletçi uygulamalar geçişin somut belirtisi 1932 Temmuzunda bir hafta içinde ardı sıra meclise sunulan, ekonomide korumacı anlayışı bir hayli kapsamlı biçimde yansıtan sekiz yasa tasarısıydı.⁴⁹ Devletçiliğin 1932 sonrası etkin döneminde işleyişi aynı hızla ilerlememiş, hızlı başlangıç sermaye çevrelerinden gelen sert tepkiler üzerine yavaşlatılmıştı. Bu sert tepkiler dönemin İktisat Vekili M. Şeref Özkan'ın istifasına ve sermaye çevrelerin yakın adamı Celal Bayar'ın bakanlığa getirilmesine yol açmıştı. Bundan sonra devletçiliğin gelişimi kendi mantığı içerisinde temellendirilerek etkin biçimde sürmüştür.

1932 Temmuz'unda ileri derecede devlet girişimciliği, hatta devletleştirmeye yönelik yeni yasalar vardı. Ancak bu ileri derecede devlet müdahalesi, İş Bankası çevresinin, M.Kemal'e etki etmesi sonucu, yukarıda belirttiğimiz üzere İktisat Vekilliğinde değişikliğe yol açmıştı. Bunun sonucu olarak asıl darbeyi başvekil İnönü almış oldu. Bir anlamda İş Bankası çevresi bir raundu almış oluyordu.

Bu gelişmeleri Yakup Kadri Karaosmanoğlu "Politikada 45 Yıl"⁵⁰ adlı yapıtında canlı biçimde dile getirmektedir. Yalova operasyonunda M.Kemal'in İktisat Vekilini nasıl sofrasına çağırıp azarladığını ve istifaya davet edildiğini, bunun sonunda İsmet İnönü ile M.Kemal arasındaki soğuk, gergin havanın başbakanın gözden düştüğüne dair söylentilerin yaygınlaşmasına yol açtığını belirtmektedir. Yalova operasyonu, sermaye çevreleri ferahlatan, devletçi gidişin "ölçsüzlüklerini" son bulacağını müjdeleyen bir gelişme olmuştur. Celal Beyin İktisat Vekili olarak yayınlayacağı ilk tamim, sermaye çevrelerini yatıştırmayı hedef alıyordu.⁵¹

⁴⁹ Tezel, s.221

⁵⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s.130-131

⁵¹ Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C.I. SBF Yayınları, Ankara 1988, s.309

Bunun sonucu olarak başbakan İnönü kendi devletçilik görüşlerini kemalizmin radikal yorumunu yapmayı üstlenen “Kadro” dergisinde yayınlamak durumunda kalır. Bu gelişmeler 1933 yılında İş Bankası çevresinin iktidarda, başbakanın adeta muhalefette olduğunu gösterir nitelikteydi.

1932’deki hızlı devletçilik başlangıcı, 1933’te yumuşama havası vermesine karşın, İktisat Vekili C.Bayar’la birlikte 1934-37 arasında daha etkin bir biçimde ve kendi anlayışına damga vuran belirgin uygulamalarla kendisini göstermişti. Bu uygulamalar 1937-39 arasında devletçilikten vazgeçme eğilimlerine dönüşecekti. Tutarlı bir doktrine dayanmayan ancak büyük ekonomik çıkarlarla yakından ilgili olan devletçilik bu aşamalar içerisinde dahi zaman zaman çelişkili uygulamalara yansımış; yalpalayan bir gelişim çizgisi izlemiştir.⁵²

2-1930 Sonrası Resmi Çevrelerin Devletçilik Anlayışı

CHF’nin 1931’de toplanan kurultayında İktisat Vekili M.Şeref Özkan, devletin elindeki bütün fabrikaların özel girişimcilere devredileceğini söylüyordu. Aynı bakan bir yıl sonra ekonomiye devletin daha yoğun girişimciliğini öngören yasaları isteklice savunduğunu görüyoruz. Bunun sonucu olarak bir hafta içinde devlete ekonomik konularda geniş yetkiler veren yasalar peşpeşe çıkarılmıştı. Devletçilik hızlı bir tempo ile yaşama geçirilmeye başlandı.

Öyle anlaşılıyor ki bir yıl içinde devletçilik konusunda resmi görüşlerde hızlı ve radikal değişikliğin oluşması söz konusudur. 1931 CHF kurultayında daha liberal bir anlayışın egemen olduğu ve devletçiliğin

⁵² Boratav, s.108

“mutedil” yorumlandığı bir dönemin hemen arkasında, devletçiliğe daha müdahaleci bir içerik verildiği görülmektedir. Parti genel sekreteri Recep Peker, programla ilgili verdiği bir konferansta devletçilik yorumunda:

“Programımızda bütün istihlal vasıtalarını devletleştiren, serbest ticaret hakkı tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisat faaliyetlerini benimsemeyen aşırı devletçilik fikirlerine yol açmayacak bir vızuuh vardır. Ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla beraber yapılması lazım olan işlerden şahsi teşebbüslerin başaramayacaklarını veyahut şahsi teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerini, devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz. Devletçilik aleyhine söylenen fikirlerden biri de devlet müdahalesinin serbest çalışmayı tazyik ettiğiidir. Fırkamız devleti yapıcı, idare edici, tanzim edici bir unsur olarak kabul ediyor. Bir siyasi fırkanın iktisadi faaliyetlerin tanziminde mesuliyet almaması kolay günlük siyaset olur. Fakat biz vatana şevketli bir istikbal hazırlayabilmek için devletçilik yükünün mesuliyeti altına girmekte isabet görüyoruz. Fırkamız, serbest ticaretin ve normal çalışan sermayenin dostudur. Ezici ve gayri meşru istismarcı sermayenin düşmanıyız. Savaşlar dönemini izleyen yıllarda bir çok müteşebbüsler az zamanda milyoner olmak ihtirası ile hareket etmişlerdir. Bu gayri tabi teşebbüslerin bir çoğu yıkılmış olmakla beraber, normal ticaretin meşru ve müayyen kariyla iktifa etmek dürüstlüğü oluşmuş değildi. Aynı dönemin teşebbüslerinin bir çoğunda ticaret tekniğinin hasit kaidelerine bile riayet edilmediğini görürüz. Hesaplarını saklayarak gayri meşru bir itibar temini için herkesi aldatan ve nihayet çöken bir nevi gizli ticaret mensupları da vardır. Yıkılırken diğerlerini de sürüklüyorlar. Ve nihayet piyasalarımıza emniyetsizlik hakim oluyor. Fırkamız, bu zihniyetle mücadeleyi lüzumlu görmektedir.”⁵³

Recep Peker, 1920’ler boyunca izlenen “liberal”, devlet eliyle zengin oluşturma politikalarının iflasını ve yerli ticaret burjuvazisinin tutumunu ortaya sererken, devletçiliğe geçişi, parti ve kendisinin anlayışını ortaya

⁵³ Recep Peker, CIII: Programının İzahı, Ankara 1931, s.22

koymaktadır. Diğer yandan da ekonomik politikada köklü bir değişikliğe yönelmenin işaretlerini vermektedir.

Parti genel sekreteri Recep Bey, liberal politikalara karşı sert politikasını 1932 bütçe görüşmelerinde de ortaya koyuyor:

“Türkiye’de Liberal düşünce memnu değildir. Fırkamızın noktai nazarına göre devletçilik şudur: Tek vatandaşın yapamayacağı, tek vatandaşlardan mürekkep şahsiyeti hükmiyenin, hususi şirketlerin yapamayacağı işleri devlet yapmalıdır. Ama hize göre, devletin yapması lazım gelen işler bundan ibaret değildir. Devlet aynı zamanda, bazen tek vatandaşın veya tek vatandaştan mürekkep özel şirketin yapabileceği şeyleri de memleketin umumi menfaatine ilişkin noktasından bizzat devletçe yapılmasında fayda ve lüzum görürse, memleketin yararına, ilerlemesine, hizmet noktasından faydalı görülürse, bu taktirde bu işleri de yapar. İşin mahiyetine göre ya düzenleme ve müdahale yoluyla veyahut işi bizzat yapmak suretiyle devlet kendisi görevi yerine getirir. Hakikaten sıkıntılarımızın mühim bir kısmı devletçilik vasfının daha henüz tam işleyecek tekamülü bulamamış olmasıdır.”⁵⁴

Peker, 1931’lerdeki parti ve resmi çevrelerdeki devletçilik yorumunda daha ileri müdahaleciliği savunmakta ve hatta özel girişimcilerin yapacaklarını bile devletin yapmasını önermektedir. Bu ileri müdahaleci anlayış, 1932’de devletçilikle ilgili radikal yasaların oluşması anlayışı ile bütünleşmektedir. Ancak bu hızlı devletçi gelişmeler özel sermayeyi ve İş Bankası çevresini ürkütecek Yalova operasyonunun M.Kemal tarafından gerçekleştirilmesine yol açacaktır.

Yalova operasyonu sonrası M.Şeref Özkanın görevden alınacağına ilişkin haberler kamuoyuna yayılınca, birgün sonra gazetelerde İktisat Vekili Mustafa Şeref’in genel sağlığından ötürü oluşan istifasına karşılık

⁵⁴ Peker, s.22-25

yerine İzmir millet vekili Mahmut Celal Beyin 9 Eylül 1932'de Reis'i Cumhuriyet'in onayı ile gerçekleştirildiği bildirilmekteydi. İş Bankasının oluşumundan beri genel müdürlük koltuğunda bulunan Celal Bey, ülkenin ekonomi alanında düşünceleriyle kendisini haklı olarak ünlendirmiş birisi olarak lanse edilmekteydi.⁵⁵

Cumhurbaşkanı M.Kemal, yeni İktisat Vekilini alışılmadık uzunlukta bir telgrafta kutluyor, kendisinden beklentileri şu sözlerle dile getiriyordu. “Milli İktisat yolunda emin olarak ve emniyet vererek kat’i ve radikal adımlar atarken, esas programınızın ilham ettiği ameli tedbirleri tercih etmek en doğru yoldur. İçtimai heyetimizin bütün iş bölümleri sahiplerini aynı faydalı alaka ile bu yolda elele vermiş, omuz omuza dayanmış bir hedefe yürüten samimi yolcular yapmak, devletin iktisat işinde yorgunluğunu azaltmak ve mühafikiyet zamanını kısaltmak için tek çaredir.”⁵⁶

Celal Bayar bakan olur olmaz ilk işi bir bildiri yayınlamak olmuştu. Bu bildiride mesai arkadaşlarına anlayışını aktarırken, aslında yapmak istediği radikal devletçi yasalarla beliren anlayışla ürken sermaye çevrelerini rahatlatmaktı. Ancak diğer yandan CHF'deki “halkçı” politikacıları da ürkütmemeye özen göstermekteydi. Bu bildiride parti programından alıntılar yaparak düşüncesini ortaya koymaktaydı:

“Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az bir zaman için milleti refaha ulaştırmak için, bilhassa milletin yüksek menfaatini gerektiren işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar ve faal kılmak önemli vazifelerimizdendir. Memleketin bütün istihsal menbalarını ve vasıtalarını devletleştiren, serbest ticareti, mülkiyet hakkını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi benimseyen

⁵⁵ Cemal Kutay, Celal Bayar. C.I, İstanbul 1939, s.35

⁵⁶ Kutay, s.43

aşırı devletçilik fikrine yol açmayacak bir durum vardır. İktisadi sahada fertlerin, şirketlerin, münhasıran devletin yahut milli iktisat kuvvetleriyle devletin mesaisiyle yapılacak sayısız işler vardır. Bu milli kuvvetlerin arasında ahenk temin etmek lazımdır. Türk içtimai ve milli hayatında namuskarane, liyakatle, saikle temin edilecek kazançlar, içtimai bir şaibe değildir. Bunun aksine olarak, muhitimizde sayı olan telakilerin esas prensiplerimizle alakası yoktur. Milli servete bir zerre daha ilave edebilmek başarısı, bilakis hepimiz için sevinç kaynağı olmalıdır. Nerede iş hayatı, sanayi hayatı, kazançlı ticaret hayatı, zirai faaliyet varsa, o muhitte mutlaka nisbi bir refah ve huzur fazlalığı vardır.”⁵⁷ sözleriyle sermaye çevrelerine güvence vermekteydi.

Bu bildirden sonra 1932’de çıkarılan radikal devletçi yasaların değiştirileceği söylenmişti. Ancak İktisat Vekili C.Bayar, bu radikal yasaları değiştirmeden, hükümet içi ve dışı çevrelerde büyük tepki oluşturmadan daha esnek biçim yolunu seçmişti. Ocak 1933’te Âli İktisat Meclisi’nin açılış konuşmasını yapan Celal Beye, bu meclisin önerisi; Temmuz 1932 yasalarının müdahaleci tutumunu ve sanayi örgütlenmesini sona erdirmesiydi.⁵⁸ Âli İktisat Meclisinin ortaya koyduğu rapor, daha sonra TBMM’ce onaylanmıştı. Bu raporun ana teması, bugün için sermaye yetersiz olduğundan büyük işletmeler kuramayan özel sermaye yerine devletin girişimci olarak sanayiye girmelidir. Bu biçimde kurulan işletmelerin daha sonra özel sektöre devredilmesi öngörülmelidir. Raporda devlet müdahalesinin zorunluluk doğduğunu ve bunun için başka bir amaç gütmemesi gerektiği belirtilmekteydi.⁵⁹

Görülmektedir ki “devletçilik” görüntüsü altında 1932 öncesine dönülmek istenmektedir. Sanayileşmenin yürütücü durumundaki İktisat Vekaleti ve onun başkanı C.Bayar, bu geri dönüş çabalarının yürütücüsü

⁵⁷ Kuruç, C.I, s.309-311

⁵⁸ Cumhuriyet, 24 Ocak 1933

⁵⁹ Boratav, s.127

durumundadır. Bundan ötürü, 1933'te Sümerbank yasası görüşülürken, özel sektörün temsilcisi durumundaki milletvekilleri Celal Beye övücü sözler sarfetmekteydiler.⁶⁰ Denilebilir ki radikal olarak uygulanmaya başlanılan devletçilik C.Bayar'ın İktisat Vekili olmasıyla sermaye çevrelerindeki kaygı yerini görece iyimserliğe bırakmıştır.

Aynı İktisat Vekili C.Bayar, 1934'ten itibaren devletçi anlayışın yeniden güç kazanmasıyla, özel sektör kurtarıcısı olarak bu devletçi uygulamaların savunucusu durumuna geçtiğini de görmekteyiz. Bayar özetle şöyle demeçler vermektedir: "Liberalizm, dilim dahi dönmüyor, bu kelime o kadar yabancı geliyor, yıkaraktan güdümlü bir ekonominin esaslarını kurmak istiyoruz. Bu istihali devresinde hoş görünmeyecek bir takım şeyler olacaktır."Gene aynı dönemde: "biz kendi öz prensiplerimiz bakımından devletçiyiz, fakat mülkiyeti, ferdi mesaiyi temel alan devletçiyiz. Bizim politikamızın karakteristiği yapıcı ve yaratıcı olmasıdır. Devlet büyük sanayide yapıcı, küçük sanayide yaptırıcı ferdin hizmetindedir."⁶¹ Sözleriyle Celal Bayar'ın iki farklı eğilimi bir arada görünmekte, özünde devletçilik anlayışını ılımlı çizgilerle özetlemektedir.

Bu görüntü dönemin bürokratlarının genel niteliğini belirlemesi açısından ilginçtir. 1946 sonrası oluşan Demokrat Parti'nin lideri Bayar, iktidara geldiklerinde KİT'leri özelleştireceklerini söylemekteydi. Ancak 1950 sonrası iktidarlarında bırakın özelleştirmeyi, yeni bir çok KİT oluşturmuşlardı.

1933'ten itibaren İktisat Vekili Celal Bayar ile başlayan yeni devletçi uygulama dönemi; başbakan İnönü tarafından adeta muhalif parti lideri gibi karşı koyma davranışlarını göstermekteydi. "Kadro" dergisinde

⁶⁰ Kuruç, C.II, s.66-68

⁶¹ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953, s.253-254

yayımlattığı “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”⁶² makalesi hem bu gelişmeye tepki ve hem de İnönü’nün devletçilik anlayışını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu makalesinde özetle şu görüşleri dile getirmekteydi: “İktisatta devletçilik siyaseti bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek, sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki İktisatta Devletçiliği biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeye mecbur bulunuyorduk.”⁶³

İnönü devletçiliğe yalnızca tarihsel koşulların zorlamasıyla gidildiğini savunmamaktadır. Devletçiliğe olumlu işlevler de yüklemektedir. İnönü kapitalist gelişmenin azgınlaşması ve krizi içinde, Türkiye için başka bir yol görememekte ve şöyle yazmaktadır: “*Seneler geçtikçe zamanın insafsızlığı azalmıyor. Her hududu aşacak kadar azgınlaşıyor. Geri ve eksik vesait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayini ve iktisat düzenlerini devletin bütün vasıtaları ve imkanlarıyla bir an evvel vücuda getirmek taşıdığımız vazifelerin en ağır ve en mühimidir. En serbest zannolan bir sanat ve ticaret müreffeh olabilmek için mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir. Ve sonra “serbest meslek”in “devletçilik”e rüchamı için aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına şaşıyorum. Vazettiğimiz gümrük himayeleri veya diğer tedbirlerin mevcut olmadığını, bir an için tasavvur edebilir misiniz? En karlı ve verimli bir sanat veya ziraat, bir tek müşteri bulamayacak kadar rekabet karşısında perişan olur. Yediğimiz ekmeğin umunu dahi memleket dahilinden alamayız. Türlü krizlerden dolayı en serbest nice müesseseleri, senelerden beri sert fırtınalar karşısında tutunduran DEVLET’tir. Ticaret gibi en serbest alanda, dar vaziyetine düşen*

⁶² İsmet İnönü, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, Kadro, S.22, Teşrinievvel 1933, s.4-8

⁶³ İnönü, s.4

tüccarları (mesela tütün tüccarlarını) korumak için, hükümet geçen senelerde hususi tedbirler almıştır. İnhisarlar, her sene hasat zamanında piyasaya müdahale ederler. Ve bir sene “devlet inhisarı” ve “devletçilik” aleyhine hayalat kuran nice müteşebbisler görmüşümdür ki, mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için bütün idraklerini sarf ederler... Devlet şimendiferleri, bazı yerlerde bazı masüller için, yaktığı kömürün parasını çıkaramayacak kadar ucuz tarife ile nakleder. Devlet elinde olmayan şimendiferin böyle bir tedbir almasına imkan var mıdır? Bu misallerle devletçilik aleyhindeki en büyük iddiayı izah etmiş oluyorum: Hususi müesseseleri daima karlı çalışırlar ve devlet müesseseleri daima masraflı ve zararlı olur iddiası, bütün memleketin menfaatine tedbir alırken... devlet elbette serbest bezirgan gibi, bir çok ahvalde kar etmeyecektir... Ve zaten devletçiliğin en büyük bir faydası da bu kadar cesurhane tedbir almasının mümkün olmasıyla izah edilebilir.

Efradın yapabileceği hireyi devletin, bu husus bizim devletimizin yapmaması şayanı arzudan da fazla bir şey, lazım şeydir. Çünkü yapacağımız şeyler o kadar çoktur ki, bunlardan efradın yapabileceği kısmına vesaitimizi dağıtmamak elbette en makul şeydir. Bir işin efrada veya devlete ait olması o işin talep ettiği vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alakası veya hususi menfaatlere terkedilebilmesi ihtimalidir ki bu hususta karar vermeye esas olacaktır.”⁶⁴

Bu makalenin özetle ortaya koyduğu; İnönü'nün “Kadro”cu görüşten farklılığını bir anlamda ortaya koyarak, devletçiliğin özel sermaye açısından yararlarını açıkça belirledikten sonra, bu belirlemenin yanlış anlaşılması ve devletçiliğin liberal yorumuyla karıştırılmaması için de özen göstermektedir. Diğer yandan “ferdin yapamadığını devlet yapar” resmi anlayışını yetersiz bulduğunu da bir biçimde ortaya koymaktadır. Makalenin bir çok yerinde, devletçiliğe karşı özel sektörün bazı tezlerine

⁶⁴ İnönü, s.5-10

ustaca yanıt verilmektedir. İnönü'nün “devletçilik” yorumunda; yeni bir sistem önerisi yoktur. Ancak liberal devletçi yorumlardan farklı olarak, geçici bir süre için başvurulan çözüm değil, sürekli olarak ekonomide birincil çözüm olarak öngörmektedir.

Bu dönemin resmi çevrelerdeki “devletçilik” yorumlarını verdikten sonra, Kemalist çevredeki diğer devletçilik yorumlarına geçebiliriz.

D-Kemalist İdeolojide Resmi Görüşe Yakın Devletçilik Yorumları

Bu bölümde 1932'den sonra resmi CHP ideolojisinin devletçilik anlayışının hemen sağında ve solunda yer alan ve uygulamayı kendi anlayışları yönünde yorumlamayı amaçlayan görüşleri inceleyeceğiz. Resmi görüşün hemen solunda yer alan “Kadro” hareketini, ona yakın A.Hamdi Başar ve “İktisadi Devletçilik”liğini inceleyip; sağda yer alan SCF'nin kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun liberal devletçilik anlayışını irdedeleyeceğiz.

1-Kemalist İdeoloji İçinde Kadro Hareketinin Devletçilik Yaklaşımı

Kadro Hareketi⁶⁵ “Kadro” dergisi etrafında Y.Kadri Karaosmanoğlu sahipliğinde, Ş.Süreyya Aydemir, V.Nedim Tör, İ.Hüsrev Tekin, B.Asaf Belge ve Şevki Yazman'dan oluşmaktaydı. Kadro Hareketinin oluşum

⁶⁵ Kadro Hareketi için bkz. Ş.Süreyya Aydemir, İnkılap ve Kadro, Remzi Kitabevi İstanbul 1982; Kadro, tıpkıbasım, AİTA Yayınları Ankara 1978. Üç Cilt: Vedat Nedim Tör, Yıllar Böyle Geçti, Milliyet Yayınları İstanbul 1976; Kemalizmin Dramı, Çağdaş Yayınları İstanbul 1984; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Zoraki Diplomat, Bilgi Yayınları, Ankara 1967

öyküsü üzerinde durulmayarak, daha çok devletçilik görüşleri aktarılacaktır.

Kadro Dergisi yayın hayatına 1932’de başlamış ve 1934’te yayınına son verilmiştir. Derginin amacı, Türk Devriminin orijinal bir analizini yapmaktır. Bu tahlilde önemli yeri “devletçilik” kavramı oluşturmaktaydı.

Şevket Süreyya’nın, 5 Ocak 1931’de Ankara Türk Ocağında verdiği konferans oldukça büyük yankılar yaratır. Bu konferansa dile getirilen görüşler, daha sonra yayınlanacak Kadro Dergisinin ideolojik alt yapısını oluşturmuştur. Dile getirilen görüşler konferans sonrası geniş tartışma ortamı bulmuştu. Bunun sonucu olarak konferans metni çoğaltılarak dağıtılmış, dağıtılan bu metin yeni eklemelerle Şevket Süreyya tarafından “İnkılap ve Kadro” adı altında kitap olarak yayınlanmıştı.

Kadro Dergisi’nin yayımlandığı dönemde Cumhuriyet yöneticileri devletçilik ilkesini hayata geçirmeye çalışıyorlardı. Dolayısıyla Kadro da çıkış bildirisinde sosyo-ekonomik bir sistem olarak devletçilik modelini önerdiği için, İktidar bu yayını yararlı görmüş ve çıkışını engellememiştir. Hükümet çevresi, içeriği teorik olarak belirlenmemiş devletçilik ilkesinin tartışılmasını o dönemde yararlı görmektedir. Nitekim üç yıl boyunca Kadro’ya tanınan “müsamaha” devam etmiştir. Böyle bir hoşgörü olmasaydı herhalde derginin yayımlanması olanaksızdı.⁶⁶

Kadro Dergisi etrafında oluşan yorum ve tartışmalara bakıldığında, Kadrocu yazarların çoğu Marksist gelenekten gelmelerine karşın, Türkiye için sosyalizme bir alternatif önerme iddiasındadırlar; hem de politika pratiğinde Marksizmin sınıf mücadelesi önerisine Türkiye için karşı çıkmaktadırlar.

⁶⁶ Yanardağ, s.110-111

Cumhuriyetin önder kadrosu, genelde Kadro çevresine karşı soğuk bakmışlardır. Kemalizmin özgün ideolojisini oluşturma iddiasında olan bu hareket, CHF'nin dışında Kemalizm yorumlarına gereksinim olmadığı gerekçesiyle tehlikeli sayılmıştı. Sermaye çevrelerinin sözcüleri ise Kadro'nun önerdiği “devletçilik” modelini, komünistlik olarak nitelendirmişlerdir. Bu nedenle çıkarlarının tehdit edildiğini düşünülerek Kadro'ya karşı kampanya başlatmışlardı. Örneğin İş Bankası yöneticilerinden Siirt Mebusu ve Milliyet Gazetesi yazarı Mahmut Soydan, Kadrocuları Marksistlikle suçlamıştı. Bu gelişmeler hükümetin derginin yayımlanmasına 1934'te son vermesine neden olmuştu.⁶⁷

Kadroculara göre; “...Tarihte emperyalist uluslarla sömürgeler arasındaki çelişkinin çözüm çağını Türk Devrimi açmıştır. O halde, Devrim Türkiye'si'nin devleti, ne Fransız devriminin doğurduğu bir burjuva devleti, ne de komünist devriminin kurduğu bir proletarya devleti olabilir.

Yeni Türk Devleti geri teknikli bir yarı sömürge ülkesinin hem ekonomik hem politik kuruluşu sorununun tarihte ilk öncüsüdür. Devrimimizin tarihteki bu teklifine inanmayanlar var. Onu sadece bir Avrupalılaştırma, yani Fransız Devriminin doğurduğu devlet tipine ve toplum koşullarına ayak uydurma hareketi sananlar var.⁶⁸ Öyleyse Kemalizmin özgün bir misyonu vardır. Kemalist anlayışın tarihsel misyonu, sınıf kavgaları ve uluslararası çatışmalarla, emperyalizmin çeşitli hastalıklarıyla sarsılmakta olan bir ekonomik düzeni olduğu gibi Türkiye'ye aktarmak olamaz. Batı uygarlığı bugünkü ekonomik düzeninden ayrılabilir ve ayrılmalıdır. Atatürk ve arkadaşları Devrimci bir ideoloji etrafında sıkı bir “KADRO” oluşturduklarına göre, bu amacı kolayca gerçekleştirebilirler.

⁶⁷ Emin Türk Eliçin, Kemalist Devrim İdeolojisi, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1996, s.34

⁶⁸ Tör, s.7

Devletçilik ve planlı kalkınma yolu bunun temel aracıdır. Bu Temel aracı “Kadro” ve Kadrocuların diğer yapıtlarından izleyebiliriz.

Bir Kadrocu makalesinde şu görüşlere yer veriyordu: “Batıda devlet, devlet müdahalesini artırmak amacı güden devlet sosyalizmi, müdahalecilik gibi akımlar Türk devletçiliği için rehber olamazlar. Zira bunlar, çelişen sınıflar arasında uzlaştırıcı bir işlev görürler. Türk devletçiliği ise sınıf çelişmelerinden doğmamıştır. Türkiye’de resmi çevrelerin anladığı devletçilik, devlet sosyalizminden, müdahalecilikten başka bir şey değildir. Bu çevreler kişi girişimlerinin temel olmasını ve devletin ancak bazı altyapılarını gerçekleştirmesini öngörmektedirler. Bu bir sosyal sistem olmaktan çok bir devlet politikasıdır. Gerçek devletçilik toplumun bünyesinde farklı bir yapılanmayı hedef alan bir sistemin açıklaması olabilir.”⁶⁹ Böylelikle Kadrocular iki sistem dışında üçüncü bir yol arayışı içindedirler.

Kadrocuların, devletçiliğe bunalım sonrası geçici bir çare ya da ilerleme için kalıcı bir çözüm olarak görenlerden farklı bir anlayışları vardı. Devletçilikten anladıkları toplumsal sistem, batının çağdaş uygarlığını temel alan bir anlayışı içermemelidir. Diğer yandan Marksist bir anlayışın yansıması olarak anti-emperyalizmi temel alarak liberalizm karşıtı biçiminde kendisini göstermektedir.⁷⁰

Kadrocu görüşün kendini üçüncü yol ve orijinal biçimde ortaya koyması şöyle yorumlanıyor: “Türkiye’nin sosyal sistemine verilen ad ister devletçilik, isterse başka bir şey olsun, kadrocular bu sistemin orijinallüğünde hem fikirdirler. Üstelik bu yoruma göre, Türk devletçiliği diğer geri kalmış ülkelere bir örnek oluşturacaktır. Kadro hareketi,

⁶⁹ İ.Hüsrev Tökin, “Milli Kurtuluş Devletçiliği”, *Kadro*, s.19

⁷⁰ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.194-195

dünyaya yeni bir düzen getirecek olan milli kurtuluş hareketinin ideolojik temelleri üzerinde araştırmalar yapıyor. Varılan sonuç, bir sosyal devletçiliğin ancak Milli Kurtuluş Hareketinin kişiliğinde saklı olduğudur.⁷¹

Kadroculara göre, kapitalizm ister liberal, ister müdahaleci ekonomik politika izlesin burjuvazinin, sosyalizm ise işçi sınıfının egemenliğine dayanır. Türk sistemi ise bir sınıf egemenliği değil, millet egemenliği temeline dayalıdır. Türk milletinin emperyalizme karşı mücadelesinin, farklı bir deyişle gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki çelişkinin bir ürünüdür. Gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki çelişki, diğer çelişkilerden daha belirleyicidir. Türkiye bu çelişkiye karşı başkaldırı ve yok edici mücadeleyi yapan ülkelerin başındadır. Milli Kurtuluş Hareketinin amacı dünya ülkeleri içinde özgür ve eşitliği, milli kalkınmayı sağlamaktır. Bundan ötürü sınıfları uzlaştırıcı değil, sınıf çelişkilerini ortadan kaldıracı bir hareketi temsil eder.

Milli Kurtuluş devletinin ekonomi politikası ancak bir plan çerçevesinde oluşabilir. Bu plan, özel mülkiyeti ortadan kaldıran bir sosyalist plan değildir. Yalnızca milli ekonominin yönetim işlevlerini eline alacak, milli ekonomiyi devlet eliyle oluşturacak bir program olacaktır. Plan, sosyalizmde olduğu gibi büyük ekonomik girişimlerin toplumsal mülkiyette değil, devletin mülkiyetinde olmasını öngörür.

Türkiye'nin oluşturduğu yeni sistemin izlediği sınıf kavgalarına dayanmayan bir toplum düzeninin kurulması ve Türkiye'nin sanayileşerek kalkınması hedeflerini, özel girişimciliğin egemen olduğu bir ekonomi sağlayamaz. Bu bakımdan devletçilik, Türkiye için bir zorunluluk olarak görülmektedir. 20. Yüzyılda birey, bilhassa Türkiye gibi ülkelerde ancak

⁷¹ Boratav, s.153-156

planlı bir ekonomik işleyişi gerektirir. Türk ekonomisinin geleceği geri teknoloji kullanan yetersiz kişi ve zümrelerin kazanç hırslarına peşkeş çekilmemelidir. İleri teknolojiyi oluşturacak olan Türk ulusu bunu ancak devletçi ekonomik politikalarla gerçekleştirebilecektir.⁷²

Kadrocular, temel sanayi kollarının devletleştirilmesi ve ekonomik yaşamın vazgeçilmez alanlarının devlet kontrolünde olması düşüncesindedirler. Böyle sistemde de ödevlerini bilen özel sektöre yer vardır. Türk devletçiliği ister özel, ister devlet girişimi halinde olsun tüm girişimleri bir bütün olarak kabul eder. Ancak özel girişim sermaye yetersizliğine sahip olduğu için öngörülen planın çerçevesinde çalışmak koşulu ile kontrollü bir himayeciliğe alınabilir. Yalnız devletin ekonomik yaşamı kontrol etmesi tek başına yeterli değildir, planlama da gereklidir.⁷³

Böyle bir planlamanın hazırlanıp uygulanabilmesi var olan kurumla olası değildir. Yeni anlayışla “... İktisat Vekaletinin bu doğrultuda yeninden örgütlenmesi gereklidir. Yeni İktisat Vekaleti, Türk iktisadiyatının Erkanı Harbiye dairesi olmalıdır... İktisat vekaletinin ve ona tabi bütün müesseselerin reorganizasyonu bahsinde ana prensip, memleket iktisat hayatının ihtiyacına göre ihtisas büroları, madde teşkilatları tesisidir. İşte bu ve buna benzer işlerin bugünkü umum müdürlük teşkilatıyla başaramayacağı aşikardır. Çünkü, artık mesele hukuki, idari ve umumi olmaktan çıkmış, tamimiyle ayrı ayrı teknik ve hususi ihtisas işleri mahiyetine almıştır. O halde ne kadar iş varsa o kadar ihtisas bürosu, o kadar madde teşkilatı...” kurulmalıdır.⁷⁴

⁷² Vedat Nedim Tör, “İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekaleti”, *Kadro*, S.10, Ekim 1932, s.13-19

⁷³ Tör, s.13

⁷⁴ Tör, s.15-17

Devlet kontrolüne alınacak iktisaden organize bir Türk toplumu oluşumu için, entelektüel zümre, teknik güçleri elinde tutan bir sınıfın emrinde ve o sınıfın çıkarlarına hizmet eden değil, tersine bütün tekniği elinde bulunduran, toplumun çıkarına çalışan, teşkilatçılar ve teknisyenler kadrosu olarak bulunmalıdır. Türkiye böyle bir görüntüye yakındır. Türkiye’de bugüne kadar bir sınıflaşma olmaması bunu kolaylaştırıcaktır. Diğer yandan 1933’ten itibaren yeniden canlanan kurulacak devlet işletmelerinin karlılık sağladıktan sonra özel girişimcilere devredilmesi anlayışı, sınıflaşmayı güçlendireceği için kadrocularca eleştirilmektedir. İktisat Vekaleti bu durumu kolaylaştırmaktadır. Bu görüşmeler göstermektedir ki, devletçilik henüz devlet politikası olarak tamamen yerleşmemiştir ve parti ilkesi olarak kalmıştır. Tüm bunlara karşın bugünden sonra toplumcu bir özellik kazanan devletin ekonomik girişimleriyle sınıflaşma engellenecektir. Çünkü uzmanlığı elinde tutan entelektüel grup bağımsızlığını korumaktadır. Böyle bir öncü grubun varlığı, milli kurtuluş mücadelesine giren bütün ülkelerde özellikle Türkiye’de, dünyada ne zaman oluşacağı belli olmayan denge yönünde sürekli devrim içinde bulunmayı sağlayacaktır.⁷⁵

Kadro Hareketinin oldukça sistemli bir küçük burjuva radikalizmini temsil ettiği, kanımca yanlış olmasa gerekir. Tezlerinin sistematik ve tutarlı görünüşü, baş teorisyenlerinin daha önceki dönemlerde Marksist eğitim almalarının, bir analiz yöntemi olarak zaman zaman Marksizm’den hala esinlenmelerinden kaynaklanmaktadır. Buna karşın Kadrocu görüşler, 20.Yüzyıl boyunca çeşitli biçimlerde ve çeşitli ülkelerde tekrar tekrar karşımıza çıkacaktır. Bu da Kadro Teorisinin arkasında oldukça belirgin bir ideolojinin, küçük burjuva radikalizminin yattığını gösterir. Milli kurtuluş hareketlerini izleyen yıllarda bir çok üçüncü dünya ülkesinde y ad bu ülkeler için zaman zaman Arap Sosyalizmi , Farika Sosyalizmi,

⁷⁵ Aydemir, s.80-86

Kapitalist olmayan gelişme yolu veya başka biçimler içinde Kadrocu tahlile yaklaşan teorik çabalara rastlanacaktır. 1960'ları izleyen yıllarda Türkiye'de dahi bu anlayışın yeniden gündeme geldiği söylenebilir. Örneğin, Yön Dergisi gibi Yayın organlarında, öncesini yadsımayan Şevket Süreyya'nın doğrudan yer alması tesadüf olamaz.

Kadrocuların önerileri ve hayalleri yönünde gelişmeler olmadığı bir gerçektir. Özellikle sınıf çelişkilerini tasfiye eden devletçi sanayileşme modelinin gerçekleşmediği tartışılmayacak bir olgudur. Ne var ki bu yetersizlik, bizzat Kadro yazarlarının değil, temsil ettikleri ideolojinin yetersizliğidir. Bu başarısızlığı bir yana bırakacak olursak, Kadrocuların 1923-24 yılları Türkiye'sinin fikir hayatına, siyaset ve iktisat edebiyatına çok zengin katkılar yaptıkları şüphesizdir.⁷⁶ Öte yandan 1960 sonrası Türkiye siyasal literatürü göz önüne alındığında, tarihsel tezleri geçersiz de olsa küçük burjuva radikalizminin yeniden yorumunun yapılması, Kadrocu tezlerin kendi içinde başarıları açısından önemlidir.

2-Hamdi Başar ve İktisadi Devletçilik

A.Hamdi Başar, devletçilikle ilgili görüş ve yorumlarını, "İktisadi Devletçilik"⁷⁷ adlı iki ciltlik eserinde ve aynı dönemde çıkardığı kooperatifçilik dergisinde dile getirmiştir. Başar, İzmir İktisat Kongresine İstanbul Milli Türk Ticaret Birliği'nin temsilcisi olarak katılmıştı. Başar, 1930'ların başında İstanbul Liman Müdürüken, SCF'nin kapatılmasından sonra Mustafa Kemal'in çıktığı, üç aylık yurt gezisine katılma kararı almıştı. Bu geziye kendilerinden yararlanmak üzere birçok uzman

⁷⁶ Boratav, s.159-160

⁷⁷ A.Hamdi Başar'ın görüşleri için bkz., İktisadi Devletçilik, I. Cilt (1931), II. Cilt (1933) İstanbul; Atatürk ile Üç Ay, İstanbul 1945; Yaşadığımız Devrin İçyüzü, Ankara 1960

çağrılmıştı. A.Hamdi Başar da bunlardan biri olarak geziye davet edilmişti. A.Hamdi Başar kendince Türkiye'nin sorunlarına çözüm yolları aramış, bulduğu çözümleri ve inandığı çareleri Atatürk'ten başlayarak iktidardakilere anlatıp kabul ettirmeye çalışmış, usanmaz bir idealisttir! Atatürk'ün deyimiyle bir hayalperesttir o. Nitekim Atatürk'e sunmak için geliştirdiği görüşlerini, gezi sonunda M.Kemal'in çevresinden uzaklaştırıldığı için raporunu O'na okutamayacak, düşüncelerini kendi deyimiyle zavallı bir safdil, bir Donkişot olarak sürekli savunacaktır.⁷⁸

Başar devleti, "İdari devlet" ve "İktisadi devlet" olarak ikiye ayırmaktadır. Öne çıkardığı iktisadi devleti kendisi şöyle tanımlıyor: *"Devletin iktisadi işlere müdahalesi ile iktisadi devletçilik tabirleri tamamen birbirinden farklı mana ifade eder, yani devletin iktisadi işlere müdahalesi ile mutlaka iktisadi devlet yapılmış olmaz; hatta bazen bu müdahale ile iktisadi devletçilik fikirleri baltalanmış olabilir. İktisadi devletçilik mutlaka devletin iktisadi işlere karışması demek değildir, hatta bazen iktisadi işlere devletin müdahale etmesi ile iktisadi devletçilik yapılmış olur. Vazifesi asgari hadde inmiş bir devlet, yavaş yavaş içtimai vazifeler, mali, hatta iktisadi mülahazalarla iktisadi işlerde fertlerin serbestçe faaliyetlerini tehdit eden kanunlar koyar ve tedbirler alır; bu suretle iktisadi işlere karışır, belki bazı bizzat iktisadi işletmeler de yapabilir, inhisarlar, şimendiferler, seyrisefarin gibi müesseseleri idare eder. Bu suretle iktisadi işlere müdahale eden bu devlet mutlaka iktisadi devletçilik manasıyla anladığımız bir müessese değildir, o halde klasik idari devlettir ve yalnızca yaptığı şey, iktisadi işlere müdahale"*⁷⁹ olarak nitelendirilmektedir.

Başar'ın bu iktisadi devletçilik görüşü çerçevesinde, Kadrocular gibi Kemalizmin özgün ideolojisini oluşturma çabalarına benzer girişimler vardır. Her iki görüşün savunduğu anlayış, varmak istedikleri toplumsal

⁷⁸ Eliçin, s.48

⁷⁹ A.Hamdi Başar, İktisadi Devletçilik, C.I, İstanbul 1931, s.51-54

düzen açısından farklıdır. Kadro hareketi devletçiliği ulaşılacak toplumsal düzen için sürekli bir öge olarak görürken, Başar'ın hedeflediği sistemde iktisadi devletçilik bir süre içindir. Bu devlete yüklenen iktisadi işlevler geçici olacaktır.

O'na göre, Türkiye'nin liberalizme ve komünizme yönelmesi olanaksızdır. Faşizm ise bir sistem değil, "inzibati bir tedbirdir. Sönüp gitmesi, yahut devletçiliğe inkılabı zaruridir. Liberalizm, istismarcı olduğu ve dünya buhranına yol açtığı; komünizm ise sınıf hakimiyetine dayandığı için makbul addedilemez. Bizim gibi geri memleketlerin yapacakları inkılap hamlelerinde numune olacak, yeni bir mesleğe bağlı bulunmak zaruretindeyiz.⁸⁰ İşte bu iktisadi devletçiliktir. Bu açıdan iktisadi devletçiliğin ana ilkeleri Kadrocuların görüşlerine benzemektedir.

Başar devletçiliği geçici bir durak olarak görmekteydi. Kendi anlayışına göre; tarihin olgunluk çağlarını, özellikle feodalizmi yaşamadan kendini ansızın 20. Yüzyılın içinde bulan yeni Türkiye Devleti, çağdaş uygarlığa ancak sıkı devletçi bir kapitalizm yolundan ulaşabilirdi. Kemalizmin tarihsel misyonu milli Türk burjuvazisini yetiştirmektir. Madem ki batı uygarlığını kayıtsız şartsız benimsemeye karar vermiştik, o halde bizde olmayan ya da daha emekleme çağında bulunan sınıfı bir an önce oluşturmalıydık. Çünkü, batı uygarlığı demek burjuvazinin yarattığı maddi manevi kültürün tamamı demektir. Burjuva sınıfı olmayan bir toplum hiçbir biçimde batı uygarlığına ulaşamazdı. Burjuva oluşturmadan batılı olmak savı hem gülünçtü, hem olanaksız. Devletçilik, burjuva sınıfının bulunduğu ya da yeterli geliştiği ülkelerde kötü bir şeydi. Profesyonel politikacılar

⁸⁰ Başar, s.62-70

kesinlikle ekonomik yaşamı yönetemezlerdi. Onun için devletçilik burjuvazi büyüyüp kendine yeterli biçime gelir gelmez sona ermeliydi.⁸¹

Başar, iktisadi devletçiliğin ana ilkelerini özetle şu biçimde ortaya koymaktadır: İktisadi devletçilik, devlet ve yönetimini ekonomik amaçlara yönelik belirler. Devletin amacı, belirli sınır içinde yaşayan vatandaşlarını, maddi ve manevi olabilecek en yüksek refah düzeyine ulaştırmaktır. Herkes çalışma ve yaşama hakkına sahiptir, işsizliğe ve açlığa yer yoktur. Ülke genelinde her şey ve her yenileşme buna yönelik yapılmalıdır. Bu sistem işsizliği ve sefaleti doğuran sınıfın palazlanmasına neden olan bir anlayışa sahip değildir. Özellikle halk arasında önemli servet ve sınıf farklarına dayanak oluşturan sosyal haksızlıklar yaratmadan, genel düzey itibarıyla halkın olabildiğince refah yönünde ulusal gücün bu amaç etrafında birleştirilmesi gerekmektedir. Devlet, vatandaşlarını yalnızca kanun önünde değil, ekonomik alanda da korur. Her sınıfın talepleri, ihtiyaçları, ulusun genel çıkarlarının izin verdiği ölçüde devletçe korunur ve sağlanır. Sınıf çıkarları, ulus çıkarlarının aleyhindedir. Devlet yerel yönetim birimleri aracılığı ile halkın hareketlenmesini sağlamalıdır. Bu nedenle yerel yönetimler ekonomik olarak güçlendirilmelidir. Gerek yerel yönetimlerde gerekse diğer kamu kuruluşlarında, temel hak ve özgürlükler korunarak örgüt, sendika, parti oluşturulma girişimleri yasalarla sınırlandırılmalıdır. Bireylerin, belirli bir ekonomik faaliyeti yoksa ya da genel devlet hizmet işlerinde çalışmıyorlarsa siyasal hakları olmamalı ve devlet yönetimi için oy kullanmamalıdır. Hak yoksunları içinde ev hanımları, öğrenciler, işsizler, din görevlileri de yer alırlar. Devlet, belirli bir plan uygulayarak ekonomiyi ve iş yaşamını organize eder. Çalışabilecek herkese iş bulmak ve ekonomik programına göre insan yetiştirmek devletin görevleri arasındadır. Devletin ekonomik işlerini yapan programını uygulayan kurumlar, belirli ölçüler dahilinde, devlet kurumlarını yönetme

⁸¹ Eliçin, s.217

ve kontrolde ortak haklara sahiptirler. İktisadi devletçilikte, devletin iktisadi organları temel olup, idari ve siyasi mekanizma bunların yardımcısıdır. Türkiye ne tür, ne miktar üretim yapacağını ve bu üretilenleri ne gibi yerlerde ve nasıl tüketeceğini belirleyen ve bu yönde program içinde organize güçlerle çalışan bir ülkedir. Türkiye güçlenmek ve ekonomik büyüme, gelişme yolunda ilerlemek için maddi ve manevi bütün güçlerini bir araya, bir amaç, program etrafında toplamalı, ekonomik sorun yaratan nüfus dağılımı ve yerleşim sorunu çözümlenmelidir. Bu amaçla yönelik olarak verimli alanlarda toplu yerleşim uygulanmalı, nüfusun düzenlenmesi programı ile iş ve üretim programları aynı temele göre düzenlenmelidir. Dış ticaret dengesi ülkenin lehine fazla verebilecek biçimde organize edilmelidir. Türkiye'nin sanayileşme düzeyi nedeniyle ihracatın yetersizliği ya da bunların güçsüzlüğü, aynı zamanda risk almamaları koşulları göz önüne alınarak, Türk ürünlerinin ihraç edilmemesi durumuna karşı hükümet hazırlıklı olmalıdır. Dolayısıyla ülkenin genel çıkarları uğruna, gereğinde dışımızdan tırnağımızdan artırarak, özel ihtiyaçlarımızdan fedakarlık ederek ürünlerimizin bir parçasını bile ziyan etmeden fazlasını ihracata ayırmalıyız. Maden, orman ve doğal servetler özel sektörün istismarına bırakılmamalıdır. Özel girişimin meşru ve yasal biçimde kazanç peşinde olmaları haklı görülmelidir. Ancak, himayelerle kişilerin karlarını ve sermayelerini artırmak ilkesi devletçilikte yer bulmamalıdır. Korumacılık ülkenin büyük çıkarları doğrultusundaki programlarla belirlenmelidir. Devletçilik bilinçli, yurtsever ve idealist kişilerin omzunda yükselir. Milli Eğitim bu doğrultuda vatandaş yetiştirmelidir. Yeni kuşağın ahlak ve bilgi itibarıyla buna uygun olması ve bütün ulusun vatan savunması için hazırlanması şarttır. Kamu işlerinde görevini kendi işi gibi görmeyenler, her türlü suistimal, türedi zenginlik, servetini ulusa yararlı olmayacak biçimde düzenleyen ve saklayanlar vatan hainliği yapmış olurlar. Bütün bunların yaşama

geçirilebilmesi için var olan devlet işleyişi temelli bir düzenlemeye tabi tutulmalıdır.⁸²

Hamdi Başar, bu önerileriyle hayali bir devlet yaratmakta olmadığı kanısındadır. Çünkü, “her şeyi bir inkılap olması ve inkılapçı bir kadronun iş başında bulunması şartına” dayamıştır. Bu kadro gittikçe büyüyerek ulus olacaktır. O zaman da önerileri gerçekleşecektir.⁸³ Ancak Başar’ın temel yanlışı tarihin, toplumun kendi işleyişini hesaba katmadan, yönetici zümrenin, liderler kadrosunun, hatta tek başına Atatürk’ün Türk Ulusuna istediği biçimi verebileceğini sanmış olmasıdır. Gelişmelerin kendi beklentisi doğrultusunda ilerleme göstermesi, O’nu, yönetici zümreyi toptan kapıkulu sayarak, burjuvazi ile yakınlaşmaya yönlendirmiştir. Bu yönelim sonucu teorilerini iş adamlarına kabul ettirmeye çalışmıştır.⁸⁴

Resmi çevreler hem Kadrocuların, hem de A.Hamdi Başar’ın devletçilik ile ilgili teori ve yorumlarının bir süre tartışılmasına izin vermiştir. Ancak resmi çevrelerin izin vermemelerinin yanında, bu teorilerin uygulamada da büyük ölçüde etkili olamadıkları da bir gerçektir.

3-Ahmet Ağaoğlu ve Liberal Devletçi Yorum

Ahmet Ağaoğlu, özgün bir devletçilik yorumu yapma savında değildir. Daha çok Kadrocuların radikal devletçi yorumlarına tepki olarak ortaya koyduğu görüşlerini, “Devlet ve Fert”⁸⁵ yapıtında dile getirilmiştir. Özellikle Ş. Süreyya Aydemir’in İnkılap ve Kadro yapıtını temel alarak eleştirilerini ortaya koymuştur. SCF’nin ileri gelenlerinden olan Ahmet

⁸² Başar, s.65-69

⁸³ Selim İkin-İlhan Tekeli, s.96

⁸¹ Eliçin, s.228

⁸⁵ Ahmet Ağaoğlu, Devlet ve Fert, İstanbul 1933

Ağaoğlu, liberalizmin ateşli savunucularındandı. Ağaoğlu önce Kadrocuların Kemalizmin ideolojisini oluşturmayı kendi tekeline almaya çalışma ve bu anlayışı herkese kabul ettirme çabalarını eleştirmiştir. Ağaoğlu'na göre, Kadrocuların “inkılabın prensiplerini ve isnat ettiği esasları inkılabın kendi seyrinden çıkarılmalıdır.” Yaklaşımı doğru bir yaklaşımdır; ancak kadrocuların konuyu ortaya koydukları biçimiyle yaklaşmamışlardır.⁸⁶

Ağaoğlu, Kadrocuların ekonomik alana ağırlık veren çözümlerini tutarsız bulmaktadır. Kadrocular sosyalizmden çok şey ödünç almalarına karşın onun mantıklı tutarlılığını bozmaktadırlar. Sosyalizm bütün kötülükleri mülkiyet ilişkilerinde bulmakta, çözümü ise bunun ortadan kaldırılması olarak görmektedir. Oysa Kadrocular bunu ne kabul , ne de red etmektedirler. Bunlar sosyalist değillerdir. Çünkü, bir biçimde mülkiyet ilişkilerini kabul ediyorlar, diğer yandan üretim araçlarının ve ileri teknolojinin devlete ait olmasını istiyorlar. Aynı zamanda bunlar bireyi de inkar etmiyorlar. Fakat özel girişimin devletin planlı ve iradeli müdahalesi altına alınmasını istiyorlar.! Gerçekte Kadrocular kelimeyi korurken anlamı kaldırıyorlar. Bireyciliği kabul edip, bireyi kaldırıyorlar. Kendilerince bu bir konbinezondur, ancak başarılı bir konbinezon olduğu şüphelidir. Dolayısıyla bozulan tutarsızlık içinde Kadrocular faşizm/sosyalizm kırmaması bir anlayışa yönelmektedirler.

Oysa, her zaman ve her yerde devletin müdahalesi, ulusal yaşamda yer almış çelişkileri kaldırmak ihtiyacından doğmuştur. Özel girişimin gelişmesiyle milli yaşamda oluşacak çelişkiler büyümeden, devletin müdahalesi hem gereksiz hem de zararlı olur. Yararsızdır çünkü, müdahale için gerek yoktur. Zararlıdır çünkü, devletin müdahalesi genişleme yoluyla çelişki doğuracak özel girişimlere engel çıkarır. Bu yolla kapitalizm

⁸⁶ İlkin-Tekli, s.97-98

gelişemez. Oysa, kapitalizmin gelişimidir ki devletçiliğe yol ve zemin hazırlar.⁸⁷

Kadrocuların özgürlüğe ve demokrasiye kaos oluşturucu, kriz yaratıcısı olarak bakmaları tutarsızdır. Özgürlüğün bireyi ulustan ayırdığı savı da böyle bir savdır. Ulusal birliği kurmak için de her şeyi devlet eline vermek gerekmez. Aksine bireye özgürlüğünü vermek gerekir. Birey geliştikçe yani birey özgürlüklerini kazanarak toplumda yerini aldıça, diğer bireylerle bağlan güçlenir ve bu güçlenme oranında dayanışma oluşur.

Aşırı devletçilik bireyi ve bireysel özgürlükleri engellediği gibi, ekonomik kalkınmayı da güçleştirmektedir. Planlı ve bilinçli müdahale ile teknik gelişim bir arada yürüyemez. Kadrocuların önerdikleri ileri teknolojiyi devlet bize nasıl oluşturacaktır? Özgürlükler sayesinde toplumda bilgi ve teknik oluşumlar sonunda bireysel yetenekler büyüdükçe sosyal çelişkiler doğmuş ve devlet de müdahale ederek bu çelişkileri kaldırmaya çalışmıştır. Bu gibi yerlerde devlet müdahale ederken kullanacağı araçları hazır bulur. Zaten var olan teknikle, bilgiyle donatılmış bireyler devletin emrindedir. Fakat bizim gibi ülkelerde geniş devletçilik uygulaması nasıl yapılabilir? Devlet gerekli sermayeyi, tekniği, bilgiyi nereden bulacaktır? Bu açıdan yoksul bir ülkede devletin ileride kullanabileceği sermaye ve bilgiyi ancak özel sermaye ve özel girişimcilik sağlayabilir.⁸⁸

O halde toplumlar geliştikçe devlet müdahalesi de yani devletçilik de gelişmektedir. Devlet inkar edilmesi olası olmayan bir gerekliliktir. “Devletçilik, devlet mefhumu içinde mündemiştir.” Dünyanın en ilkel kabilesinden başlayarak tüm devletlerin varlığı, toplumsal düzene

⁸⁷ Ağaoğlu, s.21-30

⁸⁸ Ağaoğlu, s.211-215

müdahale etmek gereğini içerir. Asıl sorun bu müdahalenin sınırını bilmektir. İnsanlığın gelişiminde, bir yanda bireyin ilerlemesini, diğer yanda da devletlerin yetkilerinin genişlemesini görüyoruz. Ancak bu müdahale iki biçimde olabilir. Birisi vergilendirmek, diğeri de girişimleri bizzat eline almak. İşte devletçilik bu biçimlerden hangisi seçilirse ona göre farklı nitelik kazanır. Komünist-sosyalistlere göre, radikal devletçiliğin ihtilal yoluyla sanayileşmemiş ülkelerde de kurulabileceği varsayılmaktadır. Bu anlayışa karşı “bir nevi müfrit burjuva devletçiliği olan faşizm” belirdi. Diğer bir yol ise demokratik devletçiliktir.⁸⁹ Böylece Ağaoğlu, kendisini demokratik devletçilik yanlısı olarak görmekte, kadrocuların ise sosyalizm/faşizm kırmacı bir devletçiliği benimsediklerini ileri sürmektedir. Ağaoğlu, Türkiye’de bireysel girişimlerin kaldırılarak yerine devletin girişimci olmasını tehlikeli bulmaktadır. O’na göre, Doğu, bireylere özgürlük vermediğinden insanları sürekli ezmiş ve gelişmelerini engellemiştir. Bu yüzden de geri kalmıştır. Aksine, Batı bireye özgürlük ve serbesti sağladığından birey gelişti. Bunun sonucunda da özgür bireylerden oluşan batı toplumları, batı uygarlığının gelişmesine neden oldular.⁹⁰

Türkiye Cumhuriyeti de kendisini batı toplumları gibi geliştirmek azmindedir. Buna yönelik olarak Türkiye Cumhuriyetinin ve CHF’nin devletçiliği demokratik bir devletçiliktir. Ağaoğlu’na göre Kemalist rejimin birinci hedefi bireyi ezici uygulamalardan kurtarmaktır. Anayasa, Türk vatandaşını her türlü koşuldan kurtarmak ve serbest alanlar oluşturmak için yapılmıştır. Kemalist devlet, bireyi koruma, teşvik, bireyin gelişimini ve yükselmesini sağlamak amacı güder. Bunun yanı başında bireyin ulaşamadığı zorunlu ve gerekli işleri devletin üzerine almasını Ağaoğlu hararetle istemektedir. Ağaoğlu, kendi devletçi yorumuyla CHF’nin devletçi anlayışını bağdaştırmayı hararetle isteyerek şöyle demektedir:

⁸⁹ Ayşe Trak, “Devlet ve Fert: Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi”, Toplum ve Bilim, S.14, s.66-72

⁹⁰ a.g.m., s.74-75

“CHF’nin devletçiliğinin, benim devletçilik hakkındaki fikirlerime, Kadrocuların planlı ve servetleri devletin eline veren devletçiliğinden daha yakın olduğu kanaatindeyim. Fırkanın başındakiler, devlet yalnız ferdin yetişemediği ve yapamadığı şeyleri yapar”⁹¹ Böylece Ağaoğlu, bilinen liberal devletçi yoruma ulaşmış olmaktadır.

E-Devletçi Sanayileşmenin Gelişimi ve Planlama Çabaları

Türkiye’de devletçilik ilkesinin benimsenmesinin en önemli nedeni, amaçlanan sanayileşmenin ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi zorunluluğundan kaynaklanıyordu. Bunun aracı ise öncelikle sanayi kesiminde sağlanacak gelişmeydi. Sanayileşmeyi sağlamak için iki araca başvurulmaktaydı. Bir yandan korumacılığa yer veriliyor, diğer yandan da devlet eliyle sanayiler kuruluyordu. Bir yandan da özel sektörün sanayi birimleri oluşturması teşvik ediliyordu. Hem devlet girişimciliğinin hem de özel girişimciliğin başarısının ön koşulu korumacı politikalar

Bu bölümde korumacı politikalar doğrultusunda devletin sanayi alanında yaptığı büyük atılımlar, sanayi kurumlarının oluşturulması ve planlama konusu irdelenecektir.

1-Birinci Sanayi Planının Oluşum Evresi

Sovyetler Birliği’nden sonra dünyada ilk planlama denemesine girişen ülkenin Türkiye olduğu söylenebilir. CHF’nin 1931 Kongresinden sonra

⁹¹ Ağaoğlu, s.162

devletçilik anlayışının yerleşmesiyle, devletçi uygulamalara ilişkin bir çok yorumun ortaya konduğu daha önce belirtmiştik. Bu yorumların üzerinde birleştiği en önemli nokta devletçiliğin planlı olmasıydı. Bundan sonrası planlı devletçiliğin nasıl biçimlendirileceği sorusuydu.

Devletçilik anlayışının farklılıklarına bağlı olarak farklı içerikli plan önerileri 1931 sonlarıyla 1932 başlarındaki tartışmalarda önemli bir yer aldı. Türkiye’de plan düşencesinin gelişmesinde 1929 krizinin dünyada olduğu gibi Türkiye’de de etkisini göstermesi, planlı Sovyet Ekonomisinin bu krizden etkilenmemesi ve başarısı, kapitalist ülkelerin kriz karşısında devlet müdahaleciğinin başlatmaları gibi faktörlerin önemli etkisi olmuştur.

Türkiye’de planlama çalışmaları, 1932 Ağustosunda Prof. Orlof başkanlığındaki Sovyet Heyetinin gelmesiyle başlar. Bu heyet, Sovyetlerde 5 yıllık sanayi planında çalışan uzmanlardan oluşmaktaydı. Bu uzmanlar, Türkiye’nin sanayileşmesi için gerekli çalışmaları yapmaları amacıyla çağırılmışlardı.⁹²

Sovyet ekibi gelmeden Türkiye’de bir takım plan çalışmaları yapılmıştı. Türk uzmanların hazırladığı, üç yıllık bir sanayi programı ve planıydı. Bu amaca yönelik 1931 sonlarında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası genel sekreteri Vehbi Sarıdal tarafından bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Sarıdal; “Türk devletinin ülkemiz için oluşturacağı Türkiye iktisadi Planı ve Türkiye iktisat tekniği, Türklerin iktisat güçlerinin ve verimli enerjilerinin sağlam ve sağlıklı semereler vermesini sağlayacaktır”⁹³ demektedir. Ayrıca Yusuf Hikmet Bayur, M. Kemal’e sunduğu raporunda, plan hazırlama gereğini ortaya koymaktadır. “Ordu ve demiryolları için yapıldığı programlar gibi, hükümetin genel imar çalışmaları için dahi bir kaç yıla

⁹² Bilsay Kuruç, Belgelerle..., Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 580, Ankara 1993, s.286-290

⁹³ Aktaran, İlkın-Tekeli, s.135

yayılmış program yapılması yerinde olur. Böylece siyasetimizin ne olacağı belirlenebilir ve olanak ölçüsünde nelerin nasıl yapılacağı kararlaştırılabilir.”⁹⁴

Türk uzmanlarca hazırlanan planda öncelikle dokuma sanayinin geliştirilmesi öngörülmekteydi. Kurulacak tesislerin doğrudan doğruya devletin kendi olanaklarıyla kurulması gerektiği belirtilmekteydi. Özel sektör ve yabancı sermayenin katkısına olanak tanınmıyordu. Kurulacak fabrikaların belirgin amaçlarından biride var olan pamuklu ve dokuma üretiminin bir bölümünü sağlayan küçük ev üretiminin ihtiyaçlarını sağlamak olarak saptanıyordu.

Dokuma sanayinin ardından ikinci sırada şeker sanayine öncelik tanınıyordu. Kimya ve demir sanayilerini kurmanın da yararlı olacağı önerilmekteydi. Ancak ilk plan çalışmasının en büyük sorunu, yatırımı karşılayacak kaynakların nasıl sağlanacağıydı. Başvekil İnönü'nün Sovyetler Birliği ve İtalya'ya arka arkaya yaptığı gezilerle bu sorunun çözümü yönünde adımlar atıldı. Gezilerinde bu ülkelerin kalkınma yöntemlerini ve arayışlarını gözlemlemiş ve elde ettiği kredi vaatleriyle, Türkiye'de plan girişimlerini başlatma olanağı elde etmiştir. İlk plan taslağı çalışmaları haziran ayında sonuçlandırıldı.

2-Devlet Sanayi Ofisi'nin Oluşturulması

Plana bağlı ve devlet eliyle sanayileşme politikasının benimsenmesi sonucu, devletçe oluşturulacak sanayi işletmelerinin nasıl yönetileceği sorusu gündeme geldi. Bu amaçla daha önce oluşturulmuş Sanayi Maadin Bankası, hileli iflaslarla devralmak zorunda kaldığı işletmeler nedeniyle

⁹⁴ a.g.e., s.136

eleştirisi konusu olmuştu. Devletin karma sermayeli işletmeler üzerindeki denetimini sağlamak için, Sanayi ve Maadın Banmasının yerini Temmuz 1932’de devlet Sanayi Ofisi almıştır. Devlet bu kararla kendi iştirak payı ne olursa olsun, bütün işletmelerde yönetimi kendi üstüne alır. Devlet Sanayi Ofisi, ayrıca yeni kurulan işletmeleri kurmakla belirlenen tasarıların mali konularını yüklemekle görevliydi.⁹⁵ DSO’nun hedefi her şeyden önce ekonominin yapısını ve dengelerini geliştirecek büyüklükte sanayi tesisleri kurmaktır. Bunlar ancak devlet sermayesi ile kurulabilirdi. Tasarlanan sanayi girişimlerinin sermaye büyüklüğü, örgütlenme ve teknoloji düzeyi, özel sektörün gücünün çok üstündeydi. Diğer bir amaç da ülkenin iktisat politikasında, kurulacak büyük sanayinin yaratacağı talebi egemen kılmaktır.

1931’den sonra İktisat Vekaletince tasarlandığı anlaşılan DSO’nun kuruluşu, böylece geleceğin İktisadi Devlet teşekkülleri (daha sonra KİT) sisteminin başlangıcı sayılabilir. Diğer yandan DSO’nun kuruluşu, KİT’lerin ekonomi kuralları ve hukuksal yapısıyla ilgili oluşumu için atılan ilk büyük adım olmaktadır. DSO yalnızca o güne kadar devletçe işletilen kuruluşları bir ortak yönetim temelinde birleştirmek için değil, Sovyetler’den sağlanan kredi ile başlatılacak yeni sanayi kuruluşlarını bir devletçi sermaye biçimine yöneltmek için de önemliydi. Bu bakımdan devlet sermayesinin titizlikle kullanılması ve devletin ortaklıklarının verimsiz işletmelerden esirgenmesi amacını güden kurallar, DSO’nun kuruluş ve işleyiş çerçevesinde yer almıştır.⁹⁶

DSO’nun kabul edilen yasasına göre, DSO, İktisat Vekaleti denetiminde faaliyet yapacak ve görevleri şunlar olacaktır: a) Devlet işletmelerinin, fabrikaların doğrudan ya da dolaylı olarak kurulmasına

⁹⁵ Kuruç, C.II, s.286-287

⁹⁶ Avcıoğlu, s.459-460

proje hazırlayarak, projeleri uygulayarak yardım etme. b) Özel yasa ile kurulan Sanayi Maadin Bankasının yönetimi altındaki devlet sermayesi ile kurulmuş ve kurulacak bütün işletmeleri yönetmek. c) Hammaddelerimizin imal ve sürümünü artıracak girişim ve deneylerde bulunmak. d) İktisat vekaletinin istemi halinde, istenen konularda incelemeler yapmak ve düşüncelerini bildirmek. e) Yönetimi ile görevli olduğu kurumların bütçelerini ve programlarını hazırlamak.⁹⁷

SMB dönemindeki aksaklık göz önüne alınarak, devlet yönetimi bu tür şirketlerdeki denetimini artırmıştı. DSO bu şirketlerin yönetimini, konmuş olan devlet sermayesi oranında kontrol edecekti. Hatta bazı noktalarda DSO'nun denetimi, sermaye oranına bakılmadan tümüyle DSO'nun denetimine bırakılmıştı. Örneğin bütün ortaklıklarda devlet sermayesi oranına bakılmadan bu kurumların teknik yönetimi DSO'ya verilmişti. Diğer bir yetki ise DSO'nun yetkilerini daha da artırıcı nitelikteydi. Büyük sanayiden yoksun ülkemizin genel durumu nedeniyle, sınırlı sayıda fabrikanın kurulmasını gerektiren ya da olağanüstü koruma önlemleriyle kurulacak sanayi birimlerini Bakanlar Kurulunun özel iznine bağlıyordu. Bu tip kuruluşları DSO'nun gözetmesi öngörülmekteydi. Böylece DSO'nun kontrol alanı daha da genişletiliyordu. Devletin ortaklığı bulunduğu kurumlara ait tesislerin yenilenmesi, değiştirilme ve genişletilmesi DSO'nun onayına bağlıydı. DSO'nun onayı olumsuz ise ve devletin iştirak ettiği şirket genel kurulu yenilenme veya genişleme kararı alırsa, devlet sermayesini geri ödemesi koşuldu. Bütün bu hükümler, bir önceki dönemin çok benimsenen işletme biçimi olan karma sermayeli işletmelerde, devlet kaynaklarının özel kişilerin sermayelerinin büyütülmesi olarak biçimlendiği iddialarına karşı alınan önlemlerdi. Bununla karma sermayeli işletmeler fiilen devlet kontrolüne sokulmuş olunuyordu.

⁹⁷ Kuruç, C.II, s.285

Görülüyor ki girişim özgürlüğü bu hükümlerle ciddi olarak sınırlanmaktaydı.⁹⁸

DSO'nun geniş yetkilerle yasalaştığı dönemde, Türk Sanayi Kredi Bankası kurulması girişimleri başlamıştı. Bu kuruluşu oluşturan yasa, Teşviki Sanayi kanununca girişimcilere tanınan makine ve girdilerin gümrüksüz ithalatı gibi bir çok ayrıcalığa son vermektedir. DSO ve SKB'nin kuruluşu özel sanayicilerin ve bu kesime yakın sözcülerin büyük tepkisine yol açtı. Özünde tüm tepkiler devlet sektörünün özel sektör aleyhine olacak biçimde genişletilmek istenmesinden kaynaklanmaktaydı.

Bu kurumun yasası mecliste görüşülürken Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey; "Bu kanunla yapılan fabrikaların mimasil faaliyette bulunan vatandaşlara piyasada adeta rakip çıkacaklardır" derken, gene Kocaeli milletvekili Selahattin Bey; "Devlet iştiraklerinin bulunduğu şirketler üzerinde devlete tanınan geniş yetkiler ticaret Kanununa aykırıdır" demektedir.⁹⁹ İzmir Milletvekili Halil Bey, "Ekonomide ben de devletçiyim. Ancak görülüyor ki sizler ilkemizin sınırlarını zorlayarak tecavüz ediyorsunuz. Müdahaleyi ileri götürüyorsunuz. Devletin bu ileri tutumu kollektivizasyona gider. Bu durumda iş dünyasında büyük bir güvensizlik ve altüst oluş gündeme gelir."¹⁰⁰ Halil Bey iş dünyasının endişelerini kollektivizasyon suçlaması ile meclise taşımaktaydı.

Bu yorumlar üzerine dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref, yatıştırıcı bir konuşma yaparak özel sektörün endişesinin yersiz olduğunu söylemişti. Devletin girişimci vatandaşlara rekabet etmesi söz konusu olamazdı. Vatandaşların yapamayacakları sanayiye devlet sermayesiyle oluşturmak için bu yasa yapılmıştı. Sanayi Ofisi vatandaşlarla rekabet etmek için ufak

⁹⁸ Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1940, s.97

⁹⁹ Kuruç, C.II, s.287-289

¹⁰⁰ a.g.e., C.II, s.286

tefek sanayi ile uğraşmayacaktı.¹⁰¹ Bu yatıştırıcı konuşmalara karşın, tartışmalar gazetelere kamuoyuna taşınmıştı. Gazetelere yansıyan tartışmalar iş dünyasının tepkilerini dile getirmekteydi.

3-Türkiye'de Sovyet Uzmanlarının Plan Çalışmaları ve Önerileri

Ağustos 1932'de pamuklu mensucatla ilgili Sovyet uzmanlar Türkiye'ye geldi. Heyete Prof.Orlof başkanlık etmekteydi. Diğer uzmanlar ise; İktisat Enstitüsü Müdürü Prof.Kovalevski, pamuklu kumaş uzmanı tekstil mühendisi Mamorin tekstil boyaları uzmanı kimyager Gogolin, enerji uzmanı Prof.Volinski, maden mühendisi Troyanski, mimar Prof.Nikoloyef, su kanalizasyon uzmanı Prof.Samgin ve inşaat mühendisi Emanuel Mark'tan¹⁰² oluşmaktaydı.

Sovyet Heyeti, Türk uzmanların önerdikleri dokuma fabrikaları ve alanlarını yerinde görmek için geniş çaplı bir geziye çıktılar.

Türk hükümeti tarafından istenen keten, kendir ve jüt mamulleriyle ilgili incelemeleri, ilk uzmanlardan sonra gelen mühendis Galvanin yürütmüştü. Kimya ve demir-çelik sanayi ile ilgili çalışmayı ise Prof.Yukseviç gerçekleştirdi.

Sovyet uzmanlar "Türkiye'de Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi" adlı bir rapor hazırlamışlardı. Raporun en ağırlıklı kısmını pamuk sanayi oluşturuyordu. 1930'lu yıllarda, pamuklu kumaş talebinin % 70'ine yakını ithalatla karşılanıyordu. Sovyet uzmanlar, pamuklu kumaş tüketimindeki dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak için, onar saatten iki vardiya çalışacak toplam 170.000 işçi ve 4.000 dokuma tezgahlı iplik,

¹⁰¹ a.g.e., C.II, s.287-288

dokuma yenileme birimlerinden oluşan 3 adet kombina kurulmasını öneriyorlardı. Öneriler arasında en son teknolojinin alınması da vardı.

Türkiye'de küçük ölçekli tekstil işletmeleri yerine, büyük ölçekli standart tip mamul üreten kombina işletmeler kurulması gereği üzerinde ayrıntılı olarak durulmaktaydı. Uzun dönemde ev ve küçük işletmelerin yaşama şansının olmadığı vurgulanmaktaydı. Bu işletmelerden serbest kalacak işgücünün bir bölümü yeni kurulacak mensucat fabrikalarında işçi ihtiyacını karşılamada kullanılabilecekti.

Kenevir mamulleriyle ilgili Türkiye'de ciddi bir işletme söz konusu değildi. Kenevir mamulleri kısmen ithalatla, kısmen de yün ipliği, karışık çuval gibi daha değerli ürünlerle karşılanmaktaydı. Ancak talep buna rağmen tam karşılanamıyordu. Sovyet uzmanlar, talebin karşılanması için 1000 ton halat, 1000 ton ip, 300 ton kalın bez, 5800 ton çuval, 1900 ton ambalaj dokuması üretecek tesislerin kurulmasını önermişlerdi. Bunun sonucu olarak, üçü İzmir, üçü de Kastamonu'da olmak üzere toplam altı adet ihzar fabrikasıyla, biri İzmir, diğeri de Kastamonu'da iki kendir ürünleri fabrikası kurulması gereği belirlenmişti.

Raporun son bölümünde ise kimya ve demir sanayileri ve bunların Türkiye'de kurulabilme olanakları yer almaktaydı. Uzmanlar kimya sanayinin, dünya sanayi içinde öneminin artması nedeniyle, Türkiye üretici güçlerinin geliştirilmesi ve sanayileşmesinde oynayacağı rol, ulusal savunma gerekleri nedeniyle mutlaka kurulmasını önermekteydiler.

Kimya sanayi için üç aşamalı plan tasarlanmıştı. Birinci aşamada, asitler, bazlar, kimyevi gübreler, patlayıcı maddeler gibi yaygın kullanım gören malların üretimi için fabrikaların kurulması önerilmişti. İkinci ve üçüncü aşamalarda ise kuruluşları tamamlanan fabrikaların

¹⁰² Cumhuriyet, 13.8.1932

genişletilmesiyle belli başlı kimyasal ürünlerin, yurt içinde üretilmesi öngörülmekteydi. Tasarlanan bu aşamaların on yıllık sürede gerçekleşmesi halinde, bu sanayi dalı Avrupa lkeleri düzeyine ulaşacaktır, denilmekteydi. Plan taslağının gerçekleşmesi için 50-60 milyon TL'ye gereksinim olduğu belirlenmişti.

Sovyet uzmanlara göre, mali olanaklarımızın sınırlı olmasına rağmen, plan taslağının ilk aşamasının gerçekleşmesi durumunda bile, Türkiye ekonomik bağımsızlığına doğru yeni bir adım daha atmış olacaktı. 1.700.000 liralık döviz kazanıp ve savaş halinde ise ülkenin savunması için gerekli olan fabrikaların hepsine sahip olabilecekti.¹⁰³

Raporda, ilk aşama için ihtiyaç duyulan girdilerin çok büyük kesiminin ülkede varolduğu ve fiyatlarının, dünya fiyatlarıyla rekabet edebilir düzeyde seyredebileceği belirtilmekteydi. Kimya sanayine ait her türlü işletmenin ve yatırımın devlet tarafından yapılması istenmekteydi. Zamanla ülkenin en önemli ve en güçlü olmaya aday bulunan kimya sanayinin devlet tarafından oluşturulmasının istenmesinin nedeni, bu sanayi dalının özel sektör tarafından kurulamayacağı ve hatta özel sektöre bırakılırsa uzun yıllarca kurulamayacağı ileri sürülmekteydi.¹⁰⁴

Türkiye'de oluşturulacak demir sanayi için ise heyet başkanı Orlof, nerilerini Başvekil İnönü'ye iletmişti. Bu görüşmeyi İnönü şöyle aktarıyor: "Sovyet Heyetinin başı, plan tatbikatından gerekli makinalardan bize neleri verebileceklerini ve neleri veremeyeceklerini, kendi veremediklerini Garp aleminden tedarik etmemiz lazım geldiğini özel görüşmelerimizde bana açıkça söylemiştir. Orlof, daha mühim olarak bize,

¹⁰³ Sovyet Plan Taslağı için bkz.. T.C. İktisat Vekaleti, Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi Hakkında Sovyet Mtehassısları Tarafından Verilen Raporlar, Ankara 1933

¹⁰⁴ a.g.r., s.23

demir-elik endüstrisine girmek lüzumunu telkin etmiş, bu yola götürmüştür."¹⁰⁵

Uzmanlara göre, demir sanayi için en uygun yer Zongultak'tır. Eğer burası ulusal güvenlik açısından uygun görülmez ise, diğer bölge Tefen olmalıdır. Tefen de uygun olmazsa, Karabük düşünülmelidir. Ancak, Karabük belirtilen diğer iki yere göre daha az karlı yatırım olacaktır.¹⁰⁶

Sovyet uzmanlar, Türkiye'ye geldiklerinde İktisat Vekili Mustafa Şeref'tir. Daha önce belirttiğimiz üzere radikal devletçi uygulama atakları özel sektör çevrelerini rahatsız edince, bir operasyonla görevden alınıp, yerine İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar getirilmiştir. Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın Sovyet planlama ekibi raporlarını Kasım 1932'de İktisat Vekilliğine vermişlerdir. Hazırlanan plan taslağı ve önerilerin büyük kısmı birinci ve kısmen de ikinci plan döneminde yaşama geçirilmiştir.

4-Sanayi Kredi Bankası'ndan Sümerbank'a

Devlet Sanayi Ofisi'nin tamamlayıcı parçası olarak Sanayi Kredi Bankası oluşturulmuştu. 1931'den sonra büyük çaplı sanayi işletmeleri kurma girişimi gündeme gelince, devletçi uygulamalar ve yatırımlar için sermaye sorununa çözüm amacıyla sürekli finansman sağlayacak bir kurum olarak Sanayi Kredi Bankası kurulmuştu. Böylece, ekonomi alanında önemli bir değişiklik olmaktadır: Artık özel sektör kurallarına yönelik işleyecek bir devlet sektörü değil, devletin sermaye birikimi kurallarına göre faaliyet gösterecek bir özel sektör olacaktır. Çünkü ekonomik etkin

¹⁰⁵ Sebahattin Selek, "İnönü'nün Hatıraları", Ulus, 25.5.1969, aktaran, İlkin-Tekeli, s.162

¹⁰⁶ a.g.r., s.32

güç kurulacak büyük sanayi işletmeleri olacak ve onun talepleri dikkate alınacaktı.

Sanayinin finansmanı, SKB'nin sahip olacağı ayrıcalıklar ve bağımsızlıklarla sağlanacaktı. Bu ayrıcalık, özel sektör için tedirginlik oluşturacak bir gelişmeydi. Çünkü, Türkiye ekonomisinden o güne kadar geçerli büyük destekler ve ayrıcalıklar edinen özel sektörden bunların esirgenmeye başlanması ya da sanayi ile sınırlandırılması uzak bir olasılık olmayacaktı. Özel sektör çevrelerinin düşüncelerini yansıtan Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey, SKB'nin özel sektörü hem sanayiden hem de bankacılıktan uzaklaştıracağını, bu bankanın özel sektör karşısında yabancı kapitülasyonlara benzer ayrıcalıklarının olacağını söylemekteydi.¹⁰⁷

Bu eleştirilere karşı, resmi çevreler hemen daha önce bolca görüldüğü gibi, bu tür kaygıları giderici, rahatlatıcı sözler sarf etmişlerdir. SKB'nin sanayi desteklemek için elde edeceği ayrıcalıklar fazla değildir. İş Bankası gibi ulusal bankaların sahip oldukları kadar ayrıcalığa sahiptir. Devlet sanayinin özel sektörle rekabeti söz konusu olmayacaktır. Çünkü, devletin karşısında rekabet edecek kimse yoktur ki rekabet olsun, denilmekteydi.

İktisat politikasındaki yeni yönelimi, İktisat Vekili M.Şeref şöyle ortaya koymaktadır: "Sanayiyi geliştirmek istiyorsak, her şeyden önce şunu görmek gerekecektir: Bankacılıkla sanayi işletmeciliği birbirleriyle bağdaşmayan alanlardır. Bunları ayırmak gerekir. Sonra da sanayiyi kredilendirmek zorunludur. Sanayiyi kredilendirirsek devletçi sermaye birikimi ortaya çıkar ve büyür. Ancak, özel sektörün sermaye birikimi de sanayiye yönelmesiyle oluşabilir. Yeni politikanın hedefi ağır sanayiyi kurmaktır. Bunların kuruluşuna özel sektörün engel olmaması

¹⁰⁷ Kuruç, s.294

istenmektedir. Bu sanayileri kurarken oluşacak kredi mekanizmasından, özel sektörün de yararlanacağı bir gerçektir."¹⁰⁸ demektedir.

Özel sektörün olumlu karşılamadığı başka şey de SKB uygulamaları içinde özel sektörün eskisine göre daha etkisiz olacağı biçimindeki endişeleriydi. SKB'nin sermayesinde özel sektörün katkısı olmayacağından, DSO ve SKB ile oluşacak devlet sermayesinin işletilmesinde de özel sektör bir söz ve karar yetkisine sahip olamayacaktı. Kısacası, devletçi sermaye birikiminde özel sektör yalnızca gözlemci durumunda olacaktı.¹⁰⁹

SKB'nin bu niteliklerle belirmesi burjuvazi tarafından olumlu karşılanmamıştı. Mecliste özel sektörü temsil eden milletvekilleriince çok ciddi eleştiriler getirilmemiş olmasına karşın, en büyük tepkinin oluşacak büyük rakip karşısında, İş Bankası çevresinde oluşmuş olduğunu kestirmek güç olmasa gerektir. SKB ile birlikte oluşup gelişecek devlet yatırımlarının, her şeyden önce İş Bankası'nın iş etkinlik alanının daralması ve paylaşılması anlamına geleceğinden, İş Bankası'nca tepkiler geliştirilmiş ve bu tepkiler önemli sonuç vermiştir. Yalova operasyonu ile görevden uzaklaştırılan M.Şeref Özkan'ın yerine Celal Bayar'ın bakanlığa getirilmesi bu gelişmelerin bir sonucuydu. Böylece özel sektörün kaygıları bir nebze olsun giderilmiş oldu. Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği döneminde DSO ve SKB kapatılıp yerlerine Sümerbank kurulmuştur.

Celal Bayar'ın bakanlığından sonra radikal devletçi uygulamalardan geriye atılan ikinci adım da sanayi kesimini ilgilendiren yasal düzenlemelerin bir kısmını ortadan kaldırarak DSO ve SKB'nin Haziran 1933'te kurulan Sümerbank kapsamında yeniden birleştirilmesiydi.

¹⁰⁸ Kuruç, s.300

¹⁰⁹ a.g.e., s.66-67

Sümerbank yasası, DSO ve SKB yasalarının arkasındaki anlayıştan farklı olmasına karşın, yeni bir ad altında Sanayi ve Maadin Bankası'nın yeniden yaşama geçirilmesi anlamına da gelmemektedir. Bir geri dönüş söz konusudur. Ancak, bu dönüş tam bir dönüş değildir.

İktisat Vekili Celal Bayar bir konuşmasında DSO'ya bakışını şöyle dile getiriyor: *"Devletçiliğin esasına gelince; ben İktisat Vekili olmadan önce sanayinin hükümet tarafından kurulması için bir sanayi ofisi tesis edilmişti. O ofisin memurları, fabrikaların esaslarını hazırlayacak. buna göre fabrikalar kurulacaktı. Bunun esasları çok koyu bir devletçilik numunesiydi. O kadar ki ferdin yapacağı her şeyi kıskanır mahiyette görüyordu... İktisat Vekaletinin ben yapacağım diye diğerlerinin yapmaması gerekli olduğu hakkındaki düşüncesini doğru bulmadığımı söyledim. Bu fikrim selahiyetli zevatın kulağına erişerek dikkatlerini çekmiştir. İkinci defa İktisat Bakanı olmamın sebebi budur. Ben ilk iş olarak ofisi dağıttım ve bugünkü Sümerbank'ı kurarak ve onu ticari zihniyetlerle çalıştırarak fabrika kurmak iktidarını kazandırmaya uğraşım."*¹¹⁰

1932 sonrası başlatılan planlı sanayileşme atağı ve bu atağın mali kaynağının Sovyetler'den sağlandığı dönemde, ne Celal Bayar'ı İktisat Vekilliği süresince yönlendirecek olan İş Bankası çevresi, ne de özel sektör sözcüleri tarafından Sanayi Maadin Bankası türü modele geri dönüş düşüncesi oluşturulmuştu. Bu düşüncenin, 1933'te İktisat Vekaletindeki değişikliğin İş Bankası ve özel sektöre sağlanmasından sonra, siyasal kadrolarca oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak planlanan sanayi programının yürürlüğe girişinin geciktiği söylenebilir. İş Bankası'nın kurulacak büyük sanayiye ve bunun yaratacağı kaynaklara ortak olma, özel sektörün gümrük ve vergi muafiyetlerinden, yeni kredi olanaklarından yararlanma istekleri, Sümerbank yasasının belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Bu istekler Sümerbank yasası yapılırken dikkate alınmıştır.

¹¹⁰ Nazmi Sevgen, Celal Bayar Divorü, İstanbul 1951, s.162-163

Böylece özel sektörün benimseyeceği bir devletçilik modelinin temel koşulu yerine getirilmiş oluyordu.¹¹¹

Devletin, SMB modelinde özel sektöre kaynak aktarma ve destek sağlama amacını gösteren iki nokta söz konusudur. Birincisi iştirakler, ikincisi ise devlet işletmelerinin özel sermayeye devredilmesi (güncel söylemle özelleştirme) dir. 1932'de DSO ve SKB yasalarında yer almayan bu iki nokta, Sümerbank yasası ile tekrar gündeme gelmiştir. İştirakler, daha sonraki dönemlerde de görüleceği gibi, politika sürekliliği olarak bugüne kadar gelmiştir. Özelleştirme ise, 1933'ün özel koşullarında oluşan iktisat politikası içinde, İktisat Vekaleti ve özel kesimin girişimi ile 1925'lerdeki çizgiye çekilerek canlı tutulmak istenmiş, ancak, yönetsel kadronun tercihleri bu istemde birebir uyuşmamıştır. Bu anlayış 1980'lerin ortasına kadar yaşama geçmemiş, yalnızca teorik olarak kalmıştır.

Sümerbank'ın isim babalığını M.Kemal yapmıştır. Sümerbank, devlet sanayinin genel kurmayı gibi işlev görmüştür. Uğraşacağı işlerin kapsamı oldukça geniş tutulmuş ve ilgileneceği alanlar şu biçimde belirlenmiştir:

a- DSO'dan devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sektör işletmelerindeki devlet ortaklık hisselerini ticaret yasası hükümlerince yönetmek.

b- Özel yasalara göre kurulacak fabrikalar dışındaki devlete ait bütün sanayi kurumlarının etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek.

c- Kurulması ya da genişletilmesi ülke için iktisaden yararlı sanayi işlerine, sermayesinin izin verdiği oranında iştirak ve yardım etmek.

¹¹¹ Bu konuyla ilgili bkz., Sümerbank X. Yıl, İstanbul 1943, s.8-20

d- Ülkede ve kendi fabrikalarının ihtiyacına göre usta ve diğer elemanları yetiştirmek için okullar açmak, sanayiye mühendis ve uzman sağlamak için içte ve dışta öğrenci okutmak.

e- Sanayi işletmelerine kredi sağlamak ve bütün bankacılık işlemlerini yapmak.

f- Ulusal sanayinin gelişmesi yönünde araştırmalar yapıp gerekli önlemleri almak. Gerekliğinde İktisat Vekaletine bilgi vermek.¹¹²

Sümerbank'ın, ülke ekonomisine uygun sanayi dallarının kurulmasında, özel sektörle beraber çalışması yasada esas tutulmuştu. Sümerbank fabrikalarının hisselerinin bir kısmının Türklerin ve Türk kuruluşlarının eline geçmesi uygun görülmüştü. Ayrıca, bankanın hareketli sermayesinin en az yarısını, bankanın iştiraki dışındaki özel sanayi işletmelerine kredi olarak verme zorunluluğu konarak, özel sektörün kredi ihtiyacı karşılanmalıdır, denilmekteydi. Sümerbank'ın bu biçimde yapılandırılması, ılımlı bir dille Sümerbank'ın adeta özel sektöre yardım etmek için kurulduğunu gösterecek niteliktedir. Banka, hem iştirak edeceği ve hem de kredi vereceği kuruluşları saptarken aşağıdaki öncelik listesine göre davranacaktı:

a- Ana hammaddeleri ülkede yetişen ve henüz üretimin tüketimi karşılayamadığı sanayi.

b- Ham ihraç mallarını mamül veya yarı mamül biçimine getirip değerlendiren ve sürümünü kolaylaştıran sanayi.

c- İçte büyük oranda tüketilen bazı mamullerin, hammaddesi halen Türkiye'de bulunmamasına karşın, bu tür sanayilerin kurulması.

¹¹² Sümerbank, s.14-16

d- Hammaddesi Türkiye'de olmayan ama üretiminin Türkiye'de yapılabileceği ve sağlayacağı yararları yüksek olan sanayi.¹¹³

Sümerbank böylece devlet eliyle sanayileşmenin planlamasını ve uygulamasını üstlenen bir kurum kimliğini kazandı. Sümerbank'ın çalışma ilkeleri, 1934'te başlayan yeni yatırımlarla somutlaştıkça ekonomide devletçiliğin tanımı da netleşmekte ve görüş farklılıkları azalmaktaydı. Oluşturulan sanayinin kuralları devletçiliğe biçim vermekteydi. Temmuz 1933'te Sümerbank resmen faaliyete geçtiğinde Genel Müdür N.Esat Sümer; "devletin yaklaşımı ve teşkilatımızın bünyesi, bize güvence verecek durumdadır."¹¹⁴ diyerek, Sümerbank'ın siyasal desteğe sahip olduğunu vurgulamaktaydı. Sümerbank, yerli hammaddeye dayanan sanayileşmeyi hedefleyen bir ithal ikamesi programı öngörmekteydi. Bu gelişmeler, 1934'ün başlarında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak kendisini gösterecekti. Sümerbank'ın sanayi yatırımlarında ve devletçilikteki merkez rolü birkaç yıl içerisinde pekişecek, 1933'ün Sümerbank çekirdeği, bizim çalışmamızı içeren kağıt sanayini de içine alarak İktisadi Devlet Teşekküllerini yaratacak biçimde büyüyecekti.

5-Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Hedefleri

Daha önce Sovyet uzmanlarca hazırlanan sanayi planı taslağı, Türk-Sovyet uzmanlarca hazırlanan iki ayrı rapor temel alınarak biçimlendirilmişti. Yapılan toplantılar sonucu plan taslağına kesin biçimi verilmişti. Ocak 1934'te ise Bakanlar Kurulu kararı ile plan taslağına kesinlik kazandırılmışti. 21 Ocak'ta plana ilişkin kaynak kredi sözleşmesi, Sovyetler Birliği ile imzalanmışti. Bütçe görüşmelerinden sonra Nisan

¹¹³ Sümerbank, s.18-19

¹¹⁴ "Sümerbank'ta Hazırlık", Cumhuriyet, 28.6.1933

1934'te Sümerbank'a planda yer alan uygulamaları gerçekleştirmesi için hükümetçe yazı yazılmıştı.¹¹⁵

Birinci Sanayi Planının temel yönelimi ve hedeflerini Celal Bayar 14 Ocak 1934'te yaptığı basın toplantısında ortaya koymaktaydı: *"Ülkede asgari bir sanayi yaratma düşüncesi, bu uyum zorunluluğu dışında daha temelli ihtiyacın ifadesidir. O da milli iktisadımıza sürekli bir bağımsızlık vermek, başka ülkelerin iktisadi hegemonyalarına bağlı olma ihtiyacından kurtarmaktır... Ülke ihtiyacı derecesindeki asgari sanayinin milli iktisatta toplayıcı, koruyucu ve güven verici bir rolü vardır. Bundan ötürü süreklilik arz eden bir milli iktisat sistemi kurmayı, bu yolla savaşta ve barışta ihtiyaç duyduğumuz maddeleri elde etmeyi amaçlayan sanayi politikamızın ilk aşamada oluşmasına çalışılacak olan program kısmını, aynı zamanda değerleri düşmüş hammaddelerimizi değerlendirecek, tarımımıza, bütün dünya tarımının daraldığı ve zorluklar içinde bocaladığı bir dönemde atılım gösterecek, ülkede yeni iş alanları yaratacak, değişimi ve halkın alım gücünü arttıracak bir araç olarak görmek gerekir."*¹¹⁶ Burada ortaya konan hem ithal ikameci bir anlayışla dışa bağımlılığı azaltmak ve hem de 1930'lar başındaki kriz döneminde iç talebi arttırarak tarım kesimini hem içte hem de ihracatı arttırarak rahatlatmaktır. Bu amaçlar aynı zamanda kurulacak sanayinin niteliğini de ortaya koymaktadır. Programda yer alan sanayiler öncelikle en temel tüketim maddelerini üretmeye yöneliktir. Ana hammaddeleri ülkemizde bulunan ve karşılanabilecek sanayi olacaktır. Diğer bir hedefi de iç pazar ihtiyacının karşılanmasıdır. Uzun süreçli amaç kurulan sanayinin ihracata yönelik biçimlendirilmesidir.

Birinci Beş Yıllık Planın temel amacı görüldüğü gibi ulusal sanayide temel gelişmeyi sağlamaktır. Ancak bu plan, daha sonraki planlar baz

¹¹⁵ Ş.Süreyya Aydemir, "İktisadi Program", *Kadro*, S.25, Ocak 1934; ayrıca Birinci Beş Yıllık Plan için bkz., Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve T.C.'nin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972

¹¹⁶ Sevgen, s.53

alındığında ilkel bir yapıdadır. Genel bir çerçevesi yoktur. Plan, ayrı ayrı raporların yan yana getirilmesinden oluşmuştur. Ekonominin çeşitli kesimleri arasındaki bağlantıları kurulmamıştır. Plan daha çok bir yatırımlar listesi görünümündedir.¹¹⁷

BBYP'nin temel ilkeleri şöyle özetlenmiştir:

a- Programın düzenlenmesinde ve kurulacak sanayinin niteliğinin belirlenmesinde, ülkemizin kendi ihtiyaçları temel alınmıştır. Yani beş yıllık planımızda, sanayi üretiminin ihracata yönelik amacı, plan dışında bırakılmıştır. Bakır ve kükürt bunların dışındadır.

b- Ana hammaddeleri ülkemizde yetişen veya tedarik edilebilecek olan sanayi kolları önceliklidir.

c- Bunlar, büyük sermaye ve teknik güce ihtiyaç gösteren sanayi olduklarından, kuruluşları devlete ya da ulusal kurumlara bırakılmıştır. Sanayimiz tarım alanında da dengeli bir faaliyet oluşturacaktır.

d- Kurulacak ana sanayi, özel sektöre ve sermaye kesimine de daha geniş ve yararlı endüstri olanakları sağlayacaktır.

e- Kurulması öngörülen 20 fabrika dengeli biçimde ülke geneline dağıtılmalıdır.

Planda sanayi yatırım kararları sektörlere göre şu biçimde dağıtılmıştır:

a- Dokuma sanayi- Pamuklu dokuma, kendi, yünlü dokuma

b- Madencilik- Demir-çelik sanayi, somi kok, suni antrasit, bakır, kükürt.

¹¹⁷ İnan, s.16-17

- c- Selüloz sanayi- Selüloz fabrikası, kağıt fabrikası, suni ipek fabrikası.
- d- Seramik sanayi- Şişe-cam fabrikası, porselen fabrikası, çimento fabrikası.
- e- Kimya sanayi- Süperfosfat fabrikası, sütkestik ve klor fabrikası.¹¹⁸

Yatırımlar toplamının tahminen % 5'i İş Bankası'nca, geri kalanının Sümerbank tarafından yapılması öngörülmüştü. Bu yatırımların 45 milyon Türk lirası olacağı varsayılmaktaydı. Yatırımların dörtte biri Türk malları karşılığında, Sovyetler Birliği'nden sağlanan kredilerle karşılanması kararlaştırılmıştı. Sovyet makine ve teknisyenleriyle Kayseri ve Nazilli tekstil fabrikaları kurulmuştur. Kayseri Tekstil Fabrikası, zamanının Türkiye ve çevredeki en büyük fabrikasıydı.¹¹⁹

BBYP kağıt üzerinde kalmayan, yaşayan bir program olmuştur. Yalnız programda öngörülen bazı yatırımlardan vazgeçilmiş, planda olmamasına karşın bazı yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Yatırımların % 36'sı tekstil sektörüne, % 23'ü demir-çelik sektörüne ayrılmıştı. Bu da ulusal ekonomiyi bütünüyle kapsayan bir plan olmaktan çok, beş yıllık sanayi yatırımları niteliği taşıdığını gösterir. Bu açıdan bile yüksek bir gerçekleştirme oranı yakalayamamıştır. Bu eksikliğine karşın BBYP'den sonra gelen birçok plan taslakları kağıt üzerinde kalırken, anılan plan ve ona bağlı olarak gerçekleştirilen yatırımlar ise, hayata geçirilebilmiştir.¹²⁰

BBYP'nin uygulamalarının ulusal ekonomiye yaptığı katkıları şu biçimde özetlemek olasıdır:

¹¹⁸ İnan, s.17-18

¹¹⁹ Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul 1973, s.105-107

¹²⁰ Mehmet Altan, Süperler ve Türkiye, Afa Yayınları, İstanbul 1983, s.113-117

a- Ülke kaynaklarına dayalı kalkınmanın olabileceğini kabul ettirmiştir. Ayrıca planlı dönem yatırımları, getirdiği katkılarla, ödenen borç ve faiz, dışarıdan alınan borçların iki katına çıkmıştır.

b- Özel sermayenin, karlılık çekincesi nedeniyle yatırım yapmadıkları Anadolu'ya, yeni fabrikalar kurulmuştur.

c- Kalkınma hızı artmış, sanayi üretimi önemli ölçüde büyümüştür.

Sanayi planının bu başarılarına karşın, ülkenin ekonomik sorunlarına beş yıl içinde ciddi çare üretilememiştir. Örneğin, planda öncelikle yer alıp hayata geçirilen pamuklu dokuma sanayi, plan dönemi sonunda % 53 oranında dışa bağımlı kalmıştır. Pamuk ipliğinde % 80, yün ipliğinde % 86, şekerde % 60 ve kağıt ürünlerinde % 60'lık bir dışa bağımlılık oranı oluşmuştur.¹²¹ Bütün bu göstergeler daha sonraki süreçte ithal ikameci sanayileşmenin sorunlarının başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.

1937'de Başbakan olan Celal Bayar, Haziran 1938'deki konuşmasında, planlı sanayi uygulamalarının başarısını kendince şöyle ortaya koyuyordu: "Cumhuriyet hükümeti şimdiden Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını başarıyla uyguladım diyebilir. Elde ettiğimiz tecrübelerle ve mali imkanlarımızla ikincisine başlamış bulunuyoruz. Şimdiye kadar ilan edilmemiş olmasının tek nedeni, işi, mali imkanlarımızla telif etmek içindir."¹²²

1938'den sonra sessizce başlatıldığı bildirilen İkinci Beş Yıllık Plan, aslında 1936'da bir sanayi kongresinde tartışılmış ve aynı yıl Başbakanlığa sunulmuştu.¹²³ İktisat Vekili Şakir Kesebir, 1937'den itibaren üç yıllık bir maden programı başlatıldığını bildirmekteydi. Resmen kabul edilmeyen bu

¹²¹ Tayanç, s.107-108

¹²² Sevgen, s.55-56

¹²³ Tayanç, s.45

program, Sümerbank'ın yanı sıra, Etibank, Denizbank, TMO gibi kurumlara yatırım hedefleri vermekteydi. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde, planın birçok hedefini erteleyen Bakanlar Kurulu kararı çıkartılmıştı. Savaş koşulları nedeniyle planın içeriği temelinde ölü bir metin olarak kalmıştır.¹²⁴

Sonraki bölümde, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulama hedeflerinden olan ve Sümerbank tarafından gerçekleştirilecek İzmit Kağıt ve Selüloz Fabrikası incelememizde, planın uygulama aşamaları yeniden gözden geçirilecektir.

6-Devletçilikle İlgili Bir Genel Değerlendirme

1929 Dünya ekonomik krizinin doğurduğu ve Türkiye'yi de derinden etkileyen koşullarda, Türkiye, ekonomi politika uygulaması olarak devletçiliğe zorunlu bir ihtiyaç duymuştu. Bu krizle birlikte, emperyalist ülkelerin derin sarsıntısı, geri kalmış ülkeleri de büyük ölçüde etkilemişti. Türkiye, 1932'den sonra krizin etkilerinin önemli ölçüde dışında kalmayı ve sanayileşme adımlarında ciddi atılımlar gerçekleştirmeyi başarmıştı. Sanayileşme atılımları devletçi, dışa mümkün olduğunca kapalı bir ekonomi politikası izleyerek ve kamu sanayi girişimlerinin yatırımlarını bir plan çerçevesinde oluşturmakla gerçekleştirilmiştir.¹²⁵

Geri kalmışlığı tarihi bir perspektif içinde inceleyen bazı yazarlar, 20. yüzyılda yoksul ülkelerde ulusal nitelikte bir sanayinin kurulması yolunda atılan bütün adımların, emperyalist merkezleri sarsan bunalım dönemlerinde atıldığını ortaya koyarlar. 1932-1939 Türkiye ekonomik

¹²⁴ Aydemir, İkinci Adam, C.I, s.410-411

¹²⁵ Boratav, s.113

gelişmesi, bu gözlemin Türkiye açısından esas olarak doğru olduğunu göstermektedir.

1929'dan sonra Türkiye, ithalat hacmini, kotalar yoluyla sınırlama olanağı buldu. 1932-39 döneminde ticaret bilançosu, 1938 dışındaki her yılda fazla ile kapandı. Bu dönem, ayrıcalıklı yabancı şirketlerin tasfiye edildiği yıllardır. Demiryolu ağımızın, belediye hizmetlerinin, aşağı yukarı tümüyle millileştirilmesi, bu döneme rastlar. Batı sermayesine umut bağlayan bir sanayileşme modeli bu dönemde terk edildi; kendi kaynaklarımızla bağımsız yarı-otarşik bir gelişme modeli yüceltmeye başlandı. Her ne kadar bu tezler bir ölçüde zorunluluktan kaynaklanmanın bir sonucu olarak yorumlansa da, büyük kapitalist merkezlerle ekonomik bağlarımızın asgariye indiği bu dönemler durgunluk yılları değil, özellikle sanayileşme alanında atılım yıllarıydı.¹²⁶

Günümüzün özelleştirme politikalarıyla peşkeş çekilen önemli temel sanayi kurumları olan KİT'lerin en önemlileri Sümerbank, Etibank, Denizcilik Bankası'na bağlı sanayi kurumları, hep bu dönemde oluşturulmuştur.

Etkin bir biçimde 1932'den itibaren başlatılan ve 1945'lere kadar süren devletçi dönemi, sınıflar üstü bir uygulama olarak görmemek gerekir. Yönetici kadro ve iktidar çevresi, devletçiliği, her fırsatta sonuna kadar gidilecek bir yol olarak görmemişlerdir. Anlayış, devletin görevi, özel girişimin bittiği yerden başlar ya da özel girişimcilerin güçlerinin yetmediği yerde ve ulusal amaçların zorladığı büyük işleri devlet yapar biçimindedir. Nihai hedefin özel sermayecilik olduğu her fırsatta ortaya konulmaktadır.¹²⁷ Yani bu politikalar, milli burjuvazinin yokluğunda, onu

¹²⁶ Eliçin, s.39-40

¹²⁷ Boratav, s.117.

oluşturmanın bir göstergesidir. Diğer bir deyimle, 1930'lar Türkiye'sinde, özel sermayenin yapması olanaksız olan altyapı ve temel sanayi kuruluşlarının, devlet yatırımlarıyla gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiş; demiryolu, elektrik santralleri, demir-çelik endüstrisi, kağıt sanayi gibi girişimler devletçilik politikası adına gerçekleştirilmiştir. Bir biçimde devletçiliğin özel sermayenin çıkarlarıyla uzlaştığı; hatta daha geniş anlamda, sermaye çevrelerinin ve büyük toprak sahiplerinin lehine işleyen bir ortam oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir.

Türkiye, geleneksel tarım ürünleri ihraç eden bir ülke görünümünde olması sonucu ülkenin, dış ticareti sürekli açık vermektedir. Bunun sonucu olarak, döviz ihtiyacı sürekli artmakta, en acil maddeleri bile kolayca ithal edememekteydi. Ülke kalkınması için gereken yüksek kalkınma hızı gerçekleştirilemiyordu. 1930'larda kapitalist bir gelişme için, devlet kapitalizmi en tutarlı yol olarak görülmekteydi. Çünkü, tarım ürün fiyatlarının sanayi fiyatlarından çok daha hızla düştüğü ve dış kredi akışının çöktüğü bunalım yıllarında, yatırım mallarına ve sanayi ara malları ithaline dayalı sanayileşme çabaları boşuna olacağından, bunun tersine bir işleyişin yaşama geçirilmesi zorunluydu.

Devlet eliyle oluşturulan altyapı tesisleri ve temel endüstriler gelişmeyi sağlarken, diğer yandan bu geniş kapsamlı kamu yatırımları yoluyla, ihale komisyonculuk; ticari faaliyet yoluyla özel sermaye birikimi yoğunlaştırılmaktaydı. Bu yolla elde edilen sermaye birikimi özel sanayinin elde ettiği sermaye birikiminden daha büyüktü. Diğer yandan, yurt içinde üretilen hammaddelere dayalı devlet sanayi girişimleri, tarım kesimine de yüksek talep sağlamaktaydı. En çok payı, küçük üreticilerin ürünlerini pazarlayanlar ve büyük toprak sahipleri alıyorlardı. Daha önceki incelemelerimizde gördük ki, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri,

siyasi iktidara en fazla nüfuz eden ve devletin koruyuculuğuna daha çok mazhar olan kesimdi.

Tüm bunlara karşın, devletçi politikaya geçiş sürecinde, liberal olarak adlandırılan dönemdeki siyasi iktidarla, sermaye çevreleri arasında kurulan ittifak ve işbirliği, birçok noktadan değişikliğe uğramıştır. Yabancı sermaye ile işbirliğine girerek komisyonculuk görevi yapan ticari sermaye, kapkaççı sanayi sermayesinin kısa dönemli çıkarları, fazlaca tereddüt edilmeden çığnenebilmiş, devletçi bir ulusal sanayileşme modeli, siyasi iktidarca belli ölçülerde bağımsız olarak oluşturulabilmiştir. Göreceli bağımsız adımlar atılırken, radikal eğilimlerin güçlendiği anlarda, devletleştirme belirtileriyle birlikte, özel sermayenin çıkarlarında önemli tehlikeler oluştuğunda, siyasal kadroda gerekli değişikliklerin yapılmasından çekinilmemiştir. 1930'lara kadar devletçi uygulamalar bir anlamda İş Bankası Genel Müdürü ve O'nun çevresinin ölçülü yönetimince yürütülmüştür.

Devletçi dönemin başlamasıyla birlikte resmi anlayışın da değişmeye başladığı görülmektedir. Kurtuluş Savaşı döneminin egemen anlayışı olan Halkçılık, toplumu bütünleştiren ilerici bir ilke iken, Cumhuriyet ile birlikte sınıflılığı yok saymanın aracı olarak geliştirilmiştir. Bu anlayışa göre toplumda çıkarları çelişen sınıflar yoktur. Çıkar birliği içinde olan meslek grupları vardır. Devletin ve CHF'nin resmi anlayışı sınıfsızlıktır. 1930'larda ise Halkçılık anlayışına yeni bir boyut eklenerek "halk için halka rağmen" sloganı benimsenmiştir.¹²⁸ Bu da yönetimin kendi uygulamalarını gerekçelendirmesi ve halkın siyaset dışı tutulması anlamına gelmekteydi. Serbest Fırka olayından sonra tek parti yönetimi parti-devlet bütünleşmesi yoluyla geliştirilirken, devlete korporatist bir yapı egemen kılınmaya

¹²⁸ Avcioğlu, s.235-238.

çalışılmıştır.¹²⁹ Ayrıca bu dönemdeki toplumsal gelişmelere paralel olarak, bilinçli bir biçimde milliyetçilik ve devletçilik öğeleri ön plana çıkarılmıştır. 1931 yılında CHF'nin altı okunun arasına giren devletçilik, 1937'de anayasa ilkesi olarak kabul edilmiştir.

Devletçiliğin anayasaya bir ilke olarak girmesinden, yani 1937'den itibaren, devletçiliğin ekonomi politikası olarak terk edilmeye başlandığını da görüyoruz. 1935'lerden sonra 29 krizinin son bulmaya başlaması ve dış ticaret ilişkilerinin sıklaşması, kota uygulamasının 1937'de kaldırılması, 1938'de yapılan İktisadi Devlet Teşekkülleri Yasası¹³⁰, devletçiliğin son bulmaya başladığının göstergeleri olmuştur.

¹²⁹ Toprak, s.25.

¹³⁰ Tayanç, s.110.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BİR DEVLET İŞLETMESİ OLARAK SEKA

A-Kağıtçılığa Giriş

Bir devletçi kurum örneği olarak inceleyeceğimiz SEKA ve onun temel ürünü kağıt, Türkiye'de önemli bir sanayi işletmesi olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü kağıt gerek kültürel, gerek endüstriyel kullanımıyla insanın en temel gereksinimlerinden biri haline gelmiştir. Bundan ötürü, dünyada kağıt tüketim oranı, hem kültürel ve hem de teknolojik gelişmişliğin önemli göstergesidir.

Diğer yandan sözlü iletişimden yazılı iletişime geçişi parşömen ve onun gelişimi kağıt ile olmuştur. Toplumsal iş bölümü çeşitlendikçe, ticaretten yönetime, vergiden hukuksal yasaların oluşturulmasına kadar pek çok toplumsal etkinliğin yazılı olarak belirmesi gereksinimi kendisini göstermiştir. Tüccarlar arasındaki sözleşmeler, antlaşmalar, yazılı hukuk kurallarının oluşturulması zorunluluğu, uygarlık geliştikçe yazıyı zorunlu bir kültürel olgu biçiminde ön plana çıkarıyordu.

Yazı, pek çok şeyin ve olgunun sözsel karışıklığa yer vermeden algılanması ve kavranması, güvenli bir biçimde yeniden hatırlanması ve aktarılmasını olanaklı kılan önemli bir araçtır. Bu aracın oluşabilmesi ve kendini olanaklı kılabilmesi için bir yüzeye gereksinimi vardı. Bu yüzey kil tablet, papirüs, parşömen, sonra da kağıt biçiminde kendisini göstermiştir.

Tüm bunların sonucu olarak kağıt, gelişmişliğin ve uygarlaşmanın göstergesi ise; Türkiye Cumhuriyeti de çağdaş bir devlet olma hedefi

içinde öncelikle oluşturacağı sanayi dallarından birinin de kağıt sanayi olması kaçınılmazdı.

1-Dünyada ve Ülkemizde Kağıtçılığın Tarihine Kısa Bir Bakış

Kağıdın tanımı şu biçimde yapılmaktadır: “Kağıt, birbirine bağlanmış, birbirinden ayrı elyafların oluşturduğu, levha biçiminde bir malzemedir. Elyaflar genellikle selülozik özellikler taşırlar ve hidrojen bağları sayesinde bir arada tutulurlar. Elyaflar, seyreltik su süspansiyonların ince elek üzerinden geçirilmesiyle levha haline dönüşürler.”¹³¹

Bugün kullandığımız kağıdın içeriği parşömen ve papirüsten tamamen farklıdır. Kağıt, boyları 2-3 mm kadar, oldukça ince bitkisel elyafların keçeleşmesi ile oluşur. Bu yöntemle kağıt üretimi ilk olarak M.Ö. 105’li yıllarda Çin’de gerçekleştirilmiştir. Buradan da dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Avrupa’da kağıt üretimi ise ancak 11. yy’dan itibaren söz konusu olmuştur.¹³²

Kağıdın asıl gelişimini bir meta ürünü olarak ve üretim tekniği açısından Avrupa’da feodaliteden kapitalizme geçişle birlikte görüyoruz. Ticaret burjuvazisinin güçlendiği dönemde , matbaanın oluşması, okuma kültürünün artması kağıdı önemli bir meta haline getirmişti. Bu da kağıt üretimini ve gelişimini belirleyen önemli bir etken oldu. Ticaretin geliştiği ortamda, polişe, defter tutma gereği, el kitapları ve benzerleri nedeniyle kağıda olan gereksinim artmıştı. Bunun yanında, burjuvazi ve çocuklarının statü aracı olan okuma ve okullu olma diğer bir nedendi.

¹³¹ Selüloz İş Sendikası, Dünden Bugüne SEKA, Ankara 1996, s.3

¹³² Mehmet Ali Kağıtçı, Kağıtçılık Tarihçesi, İstanbul 1936, s.23

Tüm bunlar kağıda karşı büyük bir istem oluşturmuş ve ticaretin önemli metallerinden biri haline getirmişti. Sadece ulusal boyutta değil, uluslararası boyutta da önemli bir ticari ürün olmuştu. 16. Ve 18.yy'lar arası Fransız ve İtalyan kağıt üretim evleri Avrupa piyasasına egemen oldular. Bu dönemde Ceneviz kağıtları tüm dünya piyasalarında aranır bir meta olmuştu¹³³

Kağıt üretiminde bugünün teknolojisi 19.yy başlarında kullanılmaya başlandı. Bu dönemde silindirik kağıt üretim makinaları ve foundrinier makinaları geliştirildi. Foundrinier makinası kağıdın eski yöntemlere göre en az on kat daha hızlı üretilmesini ve tabakalar yerine rulolar biçiminde istenilen uzunlukta kağıt üretimini olanaklı kılmıştır. Bugün de hemen her türden kağıdın üretiminde ağırlıklı foundrinier makinaları kullanılmaktadır.

Türkiye'de kağıt 1936'ya gelinceye kadar bir kaç üretim hanesi dışında bir sanayi kolu olarak kendini gösterememiştir. Hep ithal edilen ürün durumunda kalmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de kağıt ve kağıt sanayi tarihi ancak bir kaç üretiminin oluşumu açısından irdelenebilir.

Osmanlı Devleti döneminde, İstanbul alındığında Kağıthane Köyü civarında var olan bir kağıt imalathanesinin II.Bayezid dönemine kadar üretimini sürdürdüğü bilinmektedir.

Diğer yandan 18.yy'da Bursa'da ve İbrahim Müteferika'nın matbaasına kağıt sağlamak için Yalova'da kurulmuş ve Avrupa ayarında kağıt üreten bir imalathane vardı. 19.yy'da Hünkar İskeleyi ve İzmir'de kurulmuş olan kağıt imalathaneleri vardı. Tüm bu imalathanelerin üretimleri çeşitli nedenlerle uzun ömürlü olamamıştır.

1887'de verilen imtiyaza dayanarak Serkarin Osman Bey tarafından İngilizler ile ortaklaşa Hamidiye kağıt Fabrikası adlı bir işletme Beykoz'da

¹³³ Kağıtçı, s.184

açılmış, ancak mali sorunlar nedeniyle işletme süreklilik gösterememiştir. 1912'de aynı işletmenin yeniden üretime geçmesi için ikinci bir girişim yine 1.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fabrikanın demir aksamı Almanlar tarafından savaş malzemesi yapımında kullanılmak amacıyla söktürülmüştür.¹³⁴

Bu tarihten itibaren 1936'da İzmit Kağıt Fabrikası açılıncaya kadar, ülkemizde yeniden bir kağıt fabrikası oluşumu söz konusu olmayacaktır.

2-Kağıt Sektörü ve Üretim Teknolojisi

Kağıt sektörü, odun, yıllık bitkiler ve atık kağıt hammaddelerinden selüloz, odun hamuru, eski kağıt hamuru üretimiyle bu ara ürünlerin, değişik mekanik ve kimyasal işlemlerle kağıda dönüştürülmesine kadar geçen şamaları içeren sanayi kolu olarak tanımlanmaktadır. Sektörün ana ürününü oluşturan selülozlar; kağıdın temelidir. Bunun yanında, suni ipek, suni yün, dumansız barut, dinamit vs. patlayıcılar, filmler, tarak, gözlük çerçeveleri, düğmeler, elektrik izolasyon malzemeleri, plastik maddeler hep selülozla üretilmektedirler. Selüloz temelinde, kağıt ve kartonlar sektörün diğer ana ürünleridir. Bu ürünler şu biçimde sınıflandırılmaktadır:

- Selülozlar; Kimyasal odun selülozu, Mekanik odun selülozu, odun dışındaki bitkilerden elde edilen selülozlar.

- Atık Kağıtlar; Kağıt ve kartonlar, Kültürel kağıtlar, Yazı tabı kağıtları, Gazete kağıdı.

¹³⁴ Kağıtçı, s.108-130

-Endüstriyel Kağıtlar; Sergilik kağıtlar, Temizlik kağıtları, Kraft torba kağıdı, Oluklu mukavva kağıtları, Kartonlar, Sigara ve ince özel kağıtlar.¹³⁵

Kağıt karton üretim teknolojisi genel olarak; odun, yıllık bitki, artık kağıt gibi hammaddelerden kimyasal, yarı kimyasal ve mekanik yöntemlerle elde edilen hamurların dövme, kesme, saçaklandırma ve temizleme gibi işlemlere tabi tutularak dolgu ve şartlandırma maddeleri eklendikten sonra elek üzerinde safiha oluşturulması, kurutulması ve buna uygun boyutlarda kesilmesi işlemlerini kapsar.¹³⁶

Kağıt üretim teknolojisi iki farklı aşamayı içerir: a) Değişik hammaddelerden değişik hamurların elde edilmesi, b) Elde edilen kağıt hamurlarının katkı ve dolgu maddelerinin de eklenmesinden sonra kağıda dönüştürülmesi.

Birinci aşamada, selüloz kaynağı olarak kullanılan hammaddeden kağıt hamuru elde edilir. Kullanılan hammadde, öncelikle ve ağırlıkla odundur. Bunun dışında yıllık bitkiler, eski paçavralar, atık kağıt da kağıt hamuru oluşturması için kullanılır.

Odundan kağıt hamuru elde edilebilmesi için üç temel yöntem vardır: mekanik yöntem, yarı kimyasal yöntem, kimyasal yöntem. Bu yöntemlerle elde edilen selüloz, makinalarda işlendikten sonra, gerekli dolgu maddeleri, tutkallar, boyalarla karıştırılır.

Kağıt türüne göre gerekli nitelikleri kazandırılmış hamur, kağıt üretim makinalarından geçirilir. Bu aşamada, ince bir elek üzerinden geçirilen karışım makine boyunca aşama aşama suyunu kaybederek kağıda

¹³⁵ Dünden ..., s.4

¹³⁶ a.g.e., s.5-6

dönüşür. Enerji kullanımını azaltmak amacıyla elde edilen bu kağıt levhası önce mekanik olarak preslenerek su oranı azaltılır. Daha sonra da kurutulan kağıt, perdahlama işleminin ardından bobinlere sarılır.¹³⁷

B-Cumhuriyet Dönemi Kağıtçılık ve Kağıt Sanayi Oluşturma Çabaları

Osmanlı Devleti'nde 1912'den sonra tekrar kurulan kağıt üretim evinin başarısızlıkla sonuçlanması, Cumhuriyete kağıt üreten bir işletme devredilebilmesini engellemiştir. Bundan ötürü devletin önemli ithalat kalemlerinden birini kağıt oluşturmaktaydı. Türkiye'de yalnızca ithal kağıda bağımlı, kağıt imalat sektörü bulunmaktaydı.

Bir kaynağa göre; milli mücadele sırasında sıkıntı çekilen maddelerin başında kağıt gelmekteydi. Öyle ki, Sovyet temsilcisinin, M.Kemal'den ne istediklerini sorduğunda kendisinden silah ve cephaneden önce kağıt istendiğini belirtmektedir.¹³⁸ Gerçekten de bu dönemde gazete bastırılacak kağıt bulunamıyordu.

Cumhuriyet hükümetlerinin önemli dış ticaret kalemlerinden birini oluşturan kağıt ithalatını azaltmak için, yerli kağıt sanayinin oluşturulması girişimi erken dönemlerden itibaren söz konusu olmuştur. Bu yönelimin bir sonucu olarak İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor ya da Şakir Kesebir Planı'nda kağıt önemli yer tutmaktaydı. Bu rapora göre; 1930'a kadar kağıt ithalatı miktarı ve harcanan para şu şekilde gösterilmiştir:

¹³⁷ a.g.e., s.6-8

¹³⁸ a.g.e., s.6-8

Yıllar	Miktar Ton (Bin)	TL Karşılığı (Milyon)
1924	16.084	3.766
1925	17.387	3.739
1926	22.243	5.311
1927	20.285	5.065
1928	23.326	5.385
1929	23.547	5.971
1930	22.972	5.243

Kaynak: Şakir Kesebir, İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor, Ankara 1930, s.56

Tablodan da görüldüğü gibi kağıt ve kağıt ürünleri ithalatı düzenli olarak artış gösterilmekteydi. Kesebir Planı'nda; neden olarak kağıdın en vazgeçilmez ihtiyaçlardan olması gösterilmekteydi. Gelişmenin ihtiyaçlardan olması, üstelik kağıt tüketim oranının artması uygarlık gelişiminin göstergesi olarak görülmekteydi. Bundan ötürü kağıt tüketimine sınırlama getirilememeliydi. Kağıt tüketim sınırlandırılması eğitimin gelişmesini de engelleyeceğinden, sakıncalıydı.¹³⁹

Cumhuriyetin ilk döneminde ithal edilen kağıdın büyük kısmını sargılık kağıtlar, karton ve mukavvalar oluşturmaktaydı. Sonraki dönemlerde ise yazı tabı kağıdı olarak nitelendirilen matbaa kağıtları daha çok tüketilen ve ithal edilen kağıtlar olarak görülmekteydi. Türkiye'nin kağıt ithalatında en büyük payı Almanya almaktaydı. Avusturya, İtalya, Fransa, Norveç gibi

¹³⁹ a.g.e., s.56

ülkeler Almanya'ya izlemekteydi. Avrupa ülkelerinden ithalat %85'i bulmakta, diğer %15 ise İskandinav ülkelerinden karşılanmaktaydı.¹⁴⁰

Görüleceği gibi, tamamen dışarıdan karşılanan ve günden güne tüketim oranı artan kağıdın yerli üretimle karşılanması öncelikli projelerin başında gelecekti. Bu konuda en büyük çaba ise M. Ali Kağıtçı'nın kişisel uğraşlarıydı. Kağıt mühendisi olan Kağıtçı, konferanslarla, makale ve kitaplarıyla bu konuya dikkat çekmeye çalışıyordu. Bundan ötürü kağıt sanayinin kuruluşuna geçmeden önce M. Ali Kağıtçı ve onun girişimlerinden söz etmek gerekmektedir.

1-Mehmet Ali Kağıtçı ve Kağıtçılığımız

Türkiye'de kağıt ve selüloz sanayinin oluşturulması ve kamuoyuna benimsetilmesi olgusu M. Ali Kağıtçı adından ayrı düşünülemez. 1889 İstanbul Heybeliada doğumlu Kağıtçı, Darülfünun Fen Fakültesini 1922'de bitirerek kimyager olur. 1923 sonrası Almanya'da Hannover Teknik Üniversitesi'ne girer. Kağıtçılık konusunda uzmanlaşmak istediğinden çeşitli kağıt fabrikalarında işçilik yapar. İstanbul'a döner. Fransız hükümetinin Darülfünun'a verdiği burslardan yararlanarak tekrar Fransa'ya gider. Grenoble Üniversitesi Fen Fakültesi'nden 1927'de Yüksek Kağıt Mühendisliği Diploması alır. İstanbul'a döndükten sonra kağıt sanayinin kurulması yönünde bütün çabasını ortaya koyar. Bu amacına yönelik broşürler çıkarır. Gazetelere makaleler yazar. Türk Ocağında konferanslar verir.¹⁴¹ 1928'de kağıtçılık hakkında görüşlerini, Selüloz ve Kağıt: selüloz Sanayinde Müstehlik Değil Müstahsil Olmalıyız

¹⁴⁰ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.42-43

¹⁴¹ Sabih Alaçam, İnkılap Türkiye'sinde Kağıtçılık, İstanbul 1940, s.13-31

adlı kitapçıkta ortaya koyar.¹⁴² Kağıtçının kağıt sanayine ilişkin görüşleri şu biçimde özetlenebilir:

Kağıt ve selüloz sanayi yerli kaynaklara dayanılarak yapılabilinecek işletmelerin başında gelmektedir. Üstelik gelişmeye olanaklıdır da. Bu sanayi dalı sanayi bağımsızlığını kışkırtan bir ulus için yaşamsal öneme sahiptir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde kağıtçılık, korumacılıkta baş sıraları almaktadır. Ulusal savunma açısından da selüloz sanayi vazgeçilmez öneme sahiptir.

Selüloz sanayi ile birlikte, suni ipek, dumansız barut, patlayıcı maddeler, selüloit ve benzeri sanayi kolları da gelişecektir. Bu ilişkiler dolayısıyla sanayi kolları birbirine yardım edebilir, birinin artığını diğeri değerlendirebilirler. Bu tür ilişkinin olmadığı sanayi kollarının kurulması rasyonel olmayacaktır.

Kağıt ve selüloz sanayinin hammaddelerinden olan ve önemli bir kısmını oluşturan keten, kendir, saman, pamuk artıkları, paçavra bir tarım ülkesi olan Türkiye’de bol miktarda bulunmaktadır. Bu sanayinin kurulmasıyla birlikte tarım ürünleri artıklarının ziyan olması önlenecektir. Böylece kağıt için harcanan ve dışarıya giden para tasarruf edilecektir. Öyle ki bu dönemde günlük ortalama 14.475 liralık kağıt tüketilmekte ve bu paranın tamamı yabancı ülkelere ödenmektedir.¹⁴³ Kurulacak kağıt sanayi ülke ekonomisine bundan ötürü önemli katkılar sağlayacaktır.

Kağıt ve selüloz sanayinin kurulması yabancı tekellerce çeşitli bahaneler yoluyla engellenilmeye çalışılmıştır. Bunun en önemli göstergesi 1915’te Beykoz kağıt fabrikasının başına gelenlerdir. Almanlar savaş

¹⁴² Mehmet Ali Kağıtçı, Selüloz ve Kağıt: Selüloz Sanayinde Müstehlik Değil Müstahsil Olmalıyız, İstanbul 1928

¹⁴³ Milliyet, 20 Ağustos 1928, aktaran, Alaçam s.32-33

malzemesi yapılması için fabrikanın demir aksamını söktürmüşlerdir. Kağıtçı'ya göre; "O zaman şüursuz hükümeti bu kurnazca yapılan talebin hakiki mahiyetini anlayamamış ve bu kağıt fabrikası, dost görünen eller tarafından tahrip edilmiştir."¹⁴⁴ Bu parçalamanın ana nedeni, ülkemizde kağıt hammaddesi olmadığından işlemeyen fabrikanın kapatılması olarak gösterilmişti. Örneğin 12 Eylül 1916 tarihli Berliner Tageblatt Gazetesinde bu konuyla ilgili şöyle bir yazı yayınlanmıştır: "Hammadde bulunamamasından dolayı sanayinin nasıl yok olacağını Beykoz Kağıt fabrikasının akıbeti göstermektedir. İmtiyaz verilerek açılan bu fabrika, asla çalışmadı ve geçen senenin Ağustosunda tatil edildi., yani şimdiye kadar Türkiye'de kağıt imal edilmiş değildir."¹⁴⁵ Kağıtçı'ya göre bu ve benzerleri olumsuz propagandalarla yıllar boyunca insanları koşullandırmıştır. Ancak Atatürk devrinin, çelik iradeli hükümetleri bu anlayışı kırabilmiştir. Buna karşın hala ülkemizde kağıt sanayinin kurulmasını arzu edenler kadar, yerli ve yabancıların bazıları bu gelişmelerden memnun değillerdir. Kağıt sanayine karşı olumsuz propagandayı yapanların bazıları hala yıllar öncesinde olduğu gibi geçersiz gerekçeler öne sürmektedirler. Bunlar:

Kağıt sanayinin kurulacağı ülkede bol ve kaliteli su kaynakları olmalıdır;

Kağıdın önemli hammaddesini oluşturan köknar ağacı ormanları bol olmalı, ancak bu ormanlar Türkiye'de yeterince yoktur;

Bu sanayi kolu çok miktarda kömüre gereksinim duymaktadır, Türkiye'de yeterince kömür rezervi yoktur, biçimindedir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.234-235

¹⁴⁵ Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.135

¹⁴⁶ Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.237

Diğer yandan olumsuz propagandaları yapanların başında, kağıt ithalatı yapan yerli tüccarlar gelmekteydi. Kağıtçı, kağıt tüccarlarını Alaçam'a şöyle anlatıyor: "Kağıt sanayi kurmak için peşinde koştuğun ümit bir ham hayalden başka bir şey değildir! Beyhude yere vaktini, bilgini israf ediyorsun. Halbuki iddialarından vazgeçer, bizimle işbirliği yaparsan hem kendin için, hem biçim için faydeli olursun! Arzu edersen seni eksper olarak yanımıza alalım, kağıt ithalatımızı kontrol ve tetkik et."¹⁴⁷

Kağıtçı'ya göre; ulusal kültür, eğitim ve savunmanın önemli bir aracı olan bu sanayinin ülkemizde oluşturulması için yeterli alt yapı vardır. Ülkemizde suyu bol ırmaklar vardır ve bunlardan yararlanılabilir. Kağıt üretimi için vazgeçilmez tek kaynak köknar değildir. Örneğin, Fransa ve İtalya'da akkavak ve kayın büyük ölçüde hammadde olarak kullanılmaktadır. Üstelik ülkemizde çam, köknar, kavak ormanları kağıt sanayi için yeterli orandadır. Öte yandan ülkemiz, saman, pamuk artıkları, kendir, kenevir ve paçavra açısından da zengindir. Kömür, kağıt üretimi için birinci öneme sahip olsaydı, İtalya gibi kömür rezervi açısından yetersiz ülkelerde hiç kağıt üretilmemesi gerekirdi. Oysa ki kağıt sanayi kömür dışında çevirici güç olarak suyu da kullanabilir.¹⁴⁸

Yukarıda özetle M. Ali Kağıtçı'nın kağıt ve selüloz sanayi hakkındaki verdiği görüşleri, hep ulusal kağıt sanayinin kurulması yönünde çabalarını ön plana çıkarmaktadır. Görüşlerini yalnızca kendi iç dünyasına hapsetmemiş, anlayışını kamuoyuna benimsetebilmek için sürekli çabalamıştır. Örneğin, Ağustos 1928'de Darülfünun'da verdiği konferans Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinde geniş yer alırken, Kasım 1928 yılında Türk Ocağında verdiği konferans Vakıf Gazetesinde yayınlanmıştır. Bu konferansların ana başlığı; "Onlar Neden Muvaffak Oluyor? Biz Niçin

¹⁴⁷ Alaçam, s.38-39

¹⁴⁸ Kağıtçı bu görüşlerini, Darülfünun ve Türk Ocağında verdiği konferanslarda dile getirmiş ve 1928 yılında Cumhuriyet, Milliyet, Vakıf Gazetelerinde geniş biçimde yer almıştır.

Yapamıyoruz?”, “Bir Senede Tam Beş Buçuk Milyon Lira”dır.¹⁴⁹ Konferanslarda ana tema, Türkiye bütçesinin önemli harcama kalemlerinden kağıda yılda ödenen beş buçuk milyon liranın beşte biriyle bir kağıt fabrikası kurulabileceği doğrultusunda idi. Bir başka makalesinde M. Ali Kağıtçı; yabancı kağıt tröstlerinin yayımladıkları incelemelerle Balkanlar ve Türkiye’nin kağıt ve selüloz üretimi için yeterli hammadde ve altyapıdan yoksun olduğunu ileri sürdüklerini; oysa Prof.Rozenfeld’in ortaya koyduğu incelemeler, kağıt tröstlerinin görüşünü çürüttüğünü belirtmekteydi. Rozenfeld incelemesinde çok uygun hammadde kaynaklarına Türkiye’nin sahip olduğunu belirtmekteydi. Öyle ki var olan çam ormanlarının yalnız %1’ini işleterek yılda iki buçuk milyon lira kazanılabileceğimiz kanıtlanıyordu.¹⁵⁰

Kağıtçı’nın ikinci önemli yorumu, bazılarınca Türkiye’nin ve insanların sanayi girişimciliğine yatkın olmadıkları yönünde ileri sürülen düşüncenin temelden asılsız olduğuydu. Osmanlı devletinde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde sermaye, kapitülasyonlar ve teknoloji sorunları nedeniyle başarısızlığa uğradığı ileri sürülen Türk sanayinin girişimlerinin başarısız olacağına örnek olarak gösterilemeyeceğiydi. Çünkü, bir kere kapitülasyonlar ortadan kaldırılmıştı. Diğer yandan Cumhuriyetin ilk döneminde başarısız olan sanayi işletmelerinin en önemli eksikliği yeni teknoloji ve yöntemlere göre sanayilerini oluşturmamış olmalarıydı. Diğer yandan hammadde ve altyapı olanaklarına bakmadan, işletmenin kurulacağı yerin seçiminin yanlış yapılmasının da bunda etkisi büyüktü. Kağıtçı, bu yorumuna örnek olarak Tütün İnhisar İdaresinin yanmak istediği selüloz ve kağıt sanayini göstermekteydi.

¹⁴⁹ Cumhuriyet, 20 Ağustos 1928; Milliyet, 20 Ağustos 1928; Vakit, 24 Kasım 1928; aktaran, Alaçam, s.40-41

¹⁵⁰ Kağıtçı, “Onlar Neden Muvaffak Oluyorlar? Biz Niçin Yapamıyoruz?”, Vakit, 5 Kasım 1928, aktaran, Alaçam, s.41-42

Günde on ton kağıt ve karton tüketen Tütün İnhisarı İdaresi, Aralık 1928’de Mehmet Ali Kağıtçı’ya yazıyla baş vurarak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bir kağıt fabrikasının kurulması yönünde bir proje hazırlamasını istemişlerdir. Bu işletmenin 50-60 bin liraya Haliç kıyısında kurulması düşünülmektedir. Bu biçimiyle kurulacak bir kağıt fabrikasının başarısızlığa uğrayacağını belirtmekteydi. Buna neden olarak şu görüşleri ileri sürmekteydi: “Kağıt sanayi, el işçiliği devrinin -fabrikacılık sisteminin inkişafıyla- kapanması üzerine, fert sanayi olmaktan çıkmış cemiyet ve millet sanayi haline gelmiştir. Bu tahavvülü icap ettiren sebepleri selüloz ve kağıt sanayinin doğurduğu mahsulatın ehemmiyetinde ve belki daha ziyade iktisat kanunlarının netayici tabiyesinde aramak icab eder.”¹⁵¹

Dolayısıyla küçük ve sınırlı sermaye, teknoloji ile kurulacak böyle bir fabrikanın yalnızca 50-60 bin liranın heba olmasına yol açmayacak; doğal kaynaklar ve altyapı yetersizliği iddiasıyla ülkemizde fabrika kurulmasının uygun olmadığı propagandalarını güçlendirecekti. Sonuçta bilimsel, teknolojik ve ekonomik yöntemlere uygun olarak hareket eden Türk kağıtçıların güç duruma düşürecekti. Bundan ötürü bu tür işletmelerin, gücünü birleştirecek büyük grupların bir araya gelmesiyle kurulabileceğini ve başarılı olabileceğini ortaya koyuyordu.

Mehmet Ali Kağıtçı’nın, kağıt ve selüloz sanayinin kurulması yolundaki azimli çabaları, O’nun kağıtçılık konusunda neredeyse tek söz sahibi olmasını sağlamıştı. Kağıt sanayi oluşturma yönünde bir girişim ve plan yapılmak istendiğinde baş vurulacak yegane insan olarak görülmekteydi. Örneğin, Şakir Kesebir Planı’ndaki “Kağıt ve Kağıtçılık Mevadı”¹⁵² bölümü Kağıtçı tarafından hazırlanmıştır. Bunun dışında 1928’den itibaren Türkiye’de kağıt fabrikası kurmak isteyen yabancı ve yerli girişimciler, ilk

¹⁵¹ Alaçam, s.42

¹⁵² Kesebir, s.55-56

olarak Mehmet Ali Kağıtçı'ya başvurmuşlardır. Bu girişimleri sırasıyla şu biçimde özetleyebiliriz.¹⁵³

1928'de Tahtakale'de kağıt ticareti ile uğraşan Bay Naum, İngiliz J.Herok'la ilişkiye geçmiş ve Teşviki Sanayi Kanundan yararlanarak kağıt fabrikası kurmak istediğini bildirmiştir. İngiliz J.Herok, işin içine Kağıtçı'nın da dahil olmasıyla işi kabul edeceğini bildirir. Bir araya gelen bu üçlü, kuracakları fabrika için yeterli para bulamayınca girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır.

Bir İsveç grubu, kağıt fabrikası kurmak için Türkiye'ye gelir ve incelemelerde bulunur. İsveç grubu hemen M. Ali Kağıtçı ile iletişim kurarlar. Bu işbirliği günün gazetelerinde haber olarak da yer alır. Habere göre, grup Kastamonu'da bir kağıt fabrikası kurmayı düşünmektedir. Fabrika hem kereste hem de paçavradan kağıt üretecektir.¹⁵⁴ Ancak İsveç grubunun incelemeleri her nedense yaşama geçirilememiştir.

Haziran 1929'da Alber Capuano adlı bir tüccar, kağıt fabrikası açmak için, daha esaslı girişimler başlatmıştı. Kırzade hanında bürosu olan Capuano Efendi'nin ortağı İsviçreli Mr. Filliyetas'tır. M. Ali Kağıtçı Kırzade Hanına çağrılarak işe ortak edinmek istenir. Aralarında üçlü mukavele yapılır.

Alber Efendi, kurulacak fabrikanın adını "Birinci Türk Kağıt Evi TÛBİKA" koymak istemektedir. Kurulacak fabrikanın makinaları, bu sırada üretimine son veren Herr Manetserpapier adlı şirketten sağlanır. Eski bir kağıt ve karton makinası Triyeste Limanına getirilir. Bay alber ile İsviçreli ortak, Avusturya'dan, M. Ali Beye önerdiği koşulların kabul

¹⁵³ Bu girişimleri Sabih Alaçam, İnkılap Türkiye'sinde Kağıtçılık yapıtında "İşte Mehmet Ali Kağıtçı'nın Anlatmadıkları" başlığı ile aktarıyor. s.336-339

¹⁵⁴ Akşam, 23.8.1928, aktaran, Alaçam, s.337

edildiğini bildirirler. Bu koşullar; fabrikanın fenni müdürlüğü, açılıştan önce yirmi İngiliz lirası, açılıştan sonra otuz İngiliz lirası, izleyen iki yılda kırk İngiliz lirası ve sonraki yıllarda ayda elli İngiliz lirası maaş; üretim üzerinden iştirak hissesi ve yılda bir ay izindir. Ayrıca alet ve makinaların, kendi istediği teknolojiye göre olması biçimindedir. Sözleşme, fabrikanın kuruluşundan itibaren üç yıllık olacaktır.

Bir süre sonra bir araya gelen üçlü, Triyeste'den makinaların gelmesini beklemektedirler. Ancak İsviçreli ortak bir anda ortadan kaybolur. Bu yüzden makinalar Triyeste'de kalır. Böylece Bay Capuano ve M. Ali Beyin girişimleri sonuçsuz kalır.

Kese kağıdı üretmekte olan Ahmet Hulisi adındaki kişi kağıt imalathanesi açmak ister. Bu imalathanenin kurulmasını M. Ali Beyden rica eder. Makinalar için Figlidi Careamo-Gerolamo Firmasına başvurur. Ancak nedense bu girişim de sonuçsuz kalacaktır.

Temmuz 1931'de Sovyet İmtiyaz İşletme Müdürü Grigosi Yosefowitz, M. Ali Kağıtçı'ya mektup yazarak, Türkiye'de kağıt fabrikası açmak istediklerini bildirmişti. Kağıtçı, kendisine sorulan teknik konuları ayrıntılı olarak yanıtlamış olmasına karşın Sovyet İmtiyaz İşletmeleri Türkiye'deki işletmenin karlı olamayacağı gerekçesiyle bu projeden vazgeçmişlerdir.

Naci Demirağ, Sabit Bey, Nuri Bey, Mühendisler Şirketi adıyla bir araya gelip, kağıt fabrikası kurmak için incelemeler girişmişlerdi. Kağıtçı'nın da dahil edildiği bu proje yaşama geçirilememiştir.

1931'in son ayları Türkiye'de kağıt fabrikası kurulması yönünde atakların hızlandığı dönem olmuştur. Basında bu atılımlara yönelik bolca haberler yer almaktaydı. Bulgaristanlı bir Türk'ün girişimlerinden söz edilmekte, İnhisarlar Müdürü Behçet Bey, Gemlikte bir fabrika

yapılacağını ve bakanlıktan yanıt beklediklerini bildirmekteydi. Yine kağıt fabrikası için bir Alman grubu araştırma yapıyordu.¹⁵⁵

1932'de Amerikalı Robenson ve Ment Kalf, kağıt fabrikası kurmak için hükümete başvurmuşlardı. Başvurularında üç temel doğrultusunda teklif vermişlerdi. Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanmak, kurulacak fabrikanın % 51 hissesi hükümete ait olmak üzere %49 hisse Amerikalı ortaklara ait olacaktı. Fabrika ve çevresinin özel güvenlik birimlerince korunmasına için verilmesi. Bu koşullar hükümet tarafından kabul edilmemiş, Amerikalılar da ülkelerine dönmüşlerdir.

Türkiye'ye 1932'de F.E.Salas adlı Meksikalı bir milyoner gelir. Geliş amacı kızının gönül macerasıdır. Bir Türk mühendisle beraber olan kızı için bir kağıt fabrikası açmak niyetindedir. Meksikalı milyoner de M. Ali Kağıtçı'yı bulur. Ancak kızı ve damadı anlaşılmayınca proje yatar ve planlar M. Ali Beyin çantasında kalır.¹⁵⁶

Sabih Alaçam'ın anlatımıyla aktardığımı, M. Ali Kağıtçı etrafında oluşan yabancı ve yerli girişimcilerin kağıt fabrikası kurma hikayesi, konumuzun temelini oluşturan Sümerbank Kağıt ve Selüloz Sanayinin kurulmasıyla yeni bir boyuta taşınacaktır.

2-Şakir Kesebir Planı ve Kağıtçılık

Türkiye'de 1928'den itibaren Kağıt Sanayinin kurulması yönünde yerli ve yabancı bir çok girişim olmuştu. Ancak bu girişimler çeşitli nedenlerle yaşama geçirilememişti. Kağıt fabrikası kurma girişimlerinin 1929 krizi dönemine rastlaması bu başarısızlıkta diğer bir neden olmalıdır.

¹⁵⁵ Son Posta, 1 Aralık; Akşam, 6,10 Aralık; Vakit, 14 Aralık 1931

Türkiye'nin de krizden önemli ölçüde etkilenmesiyle, hükümet çevrelerince krize karşı oluşturulacak bir dizi önlemler gündeme gelmişti. Bunlardan biri de İktisat Vekili Şakir Kesebir'in hazırlattığı, "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor"dur. Bu rapor, 1933'te yapılacak I. Sanayi Planına da öncülük edecekti. Raporda deri, pamuklu, yünlü sanayilerin yanı sıra ilk kez kağıtçılık ve mevadî ciddi biçimde ve öncelikli ele alınmaktaydı.

Kesebir planında kağıtçılıkla ilgili kısım M. Ali Bey tarafından kaleme alınmıştır.¹⁵⁷ Raporda öncelikle sürekli artan kağıt tüketimi karşılamak için kağıt sanayinin mutlaka kurulması ve böylece kağıt ithalatının önüne geçilerek, yılda dışarıya ödenen beş buçuk milyon liranın tasarruf edileceği belirtilmektedir. Kurulacak fabrikanın selüloz gereksinmesinin hammaddeleri, ülkemizde, ana ve yardımcı olmak üzere var olduğu vurgulanmaktadır.¹⁵⁸ Raporun bir başka iddiası ise ithal edilen tüm kağıt ve karton cinslerinin ülkemizde üretilebileceğidir. Diğer yandan ise kağıt ihtiyacını karşılarken, kağıt fabrikalarının hepsini birden kurmak yerine temel ve günlük kağıt kullanımını karşılayacak fabrika kurulmalı ve süreç içerisinde geliştirilmelidir. Raporda, günde on ton kağıt kapasiteli ve mihaniki hamur, selüloz üretecek bir fabrika ile başlanması öneriliyordu. Yapılan mali analizlerde, yatırımın karlı olacağı, kağıt ithalatının % 80'ini karşılayacağı ortaya konuluyordu. Kağıt sanayi için var olan koruma ve teşviklerden başka korumaya gereksinim olmadığı vurgulanıyordu. Tüm bunlarla birlikte, fabrikanın kuruluş yerinin hammadde ve su kaynağı

¹⁵⁶ Alaçam, s.339

¹⁵⁷ Bu konuda bkz., İkin-Tekeli, uygulamaya Geçerken... de İ.Hüsrev Tökin'in anlatımıyla, rapor hazırlayıcıları pamuklularla ilgili Fazıl Bey; makine ve yünütlere ait Şevket Turgut Bey, kağıtçılıkla ilgili M. Ali Bey tarafından hazırlandığı aktarılmaktadır., s.18

¹⁵⁸ Kesebir, s57-58

açısından verimli bölgelerde olması, ulaşım olanakları, teknik eleman ve çevirici güç açısından da değerlendirilmesi üzerinde durulmaktaydı.¹⁵⁹

Bu rapor ortaya koymaktadır ki kağıt fabrikası kurma girişimi çok ciddi biçimde İktisat Vekaleti ve İnhisarlar İdaresi tarafından ele alınmıştır. İş Bankası'nın kağıt fabrikası kurma girişimlerinin ise 1932'den sonra başladığını biliyoruz.

Tütün İnhisarları İdaresinin girişimini bir kaynak şöyle aktarıyor: *"Cumhuriyetin kağıt fabrikası yoktu. Kağıdı döviz karşılığı dışarıdan getiriyorduk. M. Ali Kağıtçı yazdığı yazılarda: Yaşamak için ekmek ne ise düşünmek için dağıt odur. İkisini de topraklarında yetiştiremeyen milletler, eksikli olurlar. Fikir kısa bir süre sonra kamuoyunda benimsendi. Bazı gazete baş yazarları kağıt fabrikasının kurulmasından yana yazılar yazmaya başladılar.*

... Kağıt ithalatı yapan komisyoncular kağıt fabrikasının kurulmasına karşıydılar. Bu temsilcilerin büyük millet meclisinde ve hükümette güçlü sözcüleri vardı. Fakat buna rağmen zamanın Tekel Bakanı kendi bakanlığının ihtiyacını karşılamak için bir fabrika kurmaya karar verdi. M. Ali Kağıtçı'ya planlarını çizdirdiler, projelerini hazırlattılar ve ihaleye çıkarttılar.

... Çıkarıcı çevreler kıyameti kopardılar. Türkiye'de bir kağıt fabrikasının mutlaka zarar edeceği rakamlarla ispat edilmeye çalışılıyordu. Maliye Bakanlığı da fabrikaya karşıydı. Fabrika için hem bütçeden para harcanacak, hem de kağıttan alınan gümrük resmi geliri kuruyarak bütçeyi açık vermeye sürükleyecekti!..

İhalenin yapılmasına üç gün kala, ihale dosyası, Başvekil İsmet Paşanın masasına geldi. Başvekil verilen raporları, yapılan hesapları gözden geçirdikten sonra Tekel Bakamı'na emir verdi ve ihale kaldırdı.

¹⁵⁹ a.g.r., s.59-63

İhaleinin kaldırılmasından sonra gürültüler kopunca... dosya Atatürk'ün masasına geldi. Atatürk, Başvekil İsmet Paşayı Maliye Bakanı Fuat Ağralı'yı, İktisat Vekili Mustafa Şeref ve Tekel Bakanını çağırdı, durumu inceledi. Hükümetin elindeki dökümanlar, fabrikanın bu ölçüler içinde rantabl olamayacağını göstermekteydi. Atatürk'te, Cumhuriyet hükümetinin kuracağı bir fabrikanın zarar etmesi kötü örnek olur. Ümit kırar, bırakalım dedi.”¹⁶⁰

Böylece İnhisarlar İdaresinin Kağıt Fabrikası Projesi rafa kaldırıldı.

Ancak, bu başarısızlığa karşı Kağıt ve Selüloz sanayinin kurulması çabalarının hızlandığını ve bu projeyi İş Bankası'nın sahiplendiğini görüyoruz. İş Bankası'nın kağıt fabrikası kurma girişimi ile birlikte siyasi atmosferin de ısındığını ve İnönü-Bayar çekimsenin hızlandığını göreceğiz.

3-İş Bankası'nın Kağıt Fabrikası Kurma Girişimleri ve Bazı Siyasi Gelişmeler

Yukarıda belirtilen İnhisarlar İdaresinin kağıt fabrikası kurma girişiminin sonuçsuz kaldığı günlerde, İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar, kağıt fabrikasını kurma işini İş Bankası gündemine alır. Bayar, hammaddesi Türkiye'de bulunan kağıt endüstrisinin zarar etmeyeceğini ortaya koymaktadır. Deneyim sahibi M. Ali Kağıtçı'yı, kağıt fabrikası projesi hazırlamak için Ankara'ya davet eder ve İş Bankası'nda kendisine bir büro verilir. Kağıt, karton, ambalaj kağıdı, gazete ve sigara kağıdı

¹⁶⁰ İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü-İnönü-Bayar Çekişmesi*, Kervan Yayınları, İstanbul 1972, s.50-51

üretecek bir fabrikanın projelerini hazırlamaya başlar. Fabrikayı İş Bankası kuracak ve işletecektir.¹⁶¹

Diğer yandan basında bir milli banka ile bir yabancı firmanın yarı ortaklıkla kağıt fabrikası kuracağı haberleri yer alıyordu.¹⁶² Aynı dönemde İş Bankası Almanya'dan bir fen heyetine bu konuda incelemeler yaptırmaktaydı. M. Ali Kağıtçı ise şartnameyi hazırlamakla meşguldü.¹⁶³

İş Bankası, hazırlattığı bu proje ve şartnameyle İktisat Vekaletine başvurur. Tam da bu dönemde, devletçilik bölümünde geniş aktardığımız gibi 1932 Temmuzunda bir dizi radikal devletçi yasalar meclisten çıkarılır. İktisat Vekaletinin başında Mustafa Şeref özkan vardır. Hem bu radikal yasalar İş Bankası ve özel çevreleri kızdırmış, hem de İş Bankası'nın kağıt fabrikası kurma girişiminin reddedilmesi bardağı taşıran son tamlamaya olmuştur. İktisat Vekaleti, devlet Sanayi ofisi yasasının 6.maddesine göre, girişimciler yatırım kararlarını doğrudan uygulamaya sahip değillerdir, gerekçesini ileri sürmüş ve hükümetin kağıt fabrikasını kendisinin kurma eğiliminde olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁴

Anılan gelişmeler sonucunda gerçekleşen Yalova Operasyonu öncesini Bayar bir konuşmasında şöyle anlatıyor. "... Sanayi Ofisinin esasları çok koyu bir devletçilik numunesi idi. O kadar ki her şeyi kıskanır mahiyette görünüyordu." Buna örnek olarak kağıt fabrikası olayını dile getirmiş ve İktisat Vekaletinin tutumunu aktardıktan sonra; "İktisat Vekaleti ben yapacağım diye diğerlerinin yapmaması gerekli olduğu hakkındaki düşüncesini doğru bulmadığımı söyledim. Bu fikrim selahiyetli zevatın

¹⁶¹ Bozdağ, s.51-52

¹⁶² Vakıf, 2 Mayıs 1932

¹⁶³ Zafer Toprak, Sümerbank, Sümerbank Holding A.Ş. Yayınları, İstanbul, s.71

¹⁶⁴ İkin-Tekeli, Uygulamaya Geçerken ..., s.155-156

kulağına erişerek dikkatlerini çekmiştir. İkinci defa İktisat Bakanı olmamın sebebi budur.”¹⁶⁵

İş Bankası yöneticileri M. Kemal'e kağıt fabrikası girişimini ve hükümetin yanıtını aktarırlar ve kulis yaparlar. İş Bankası yönetim kurulu başkanı Siirt Mebusu Mahmut soydan konuyu M. Kemal'in sofrasına taşır.¹⁶⁶ Celal Bayar, kağıt fabrikası girişimi hikayesini ve M. Kemal'in yaklaşımını şöyle anlatmaktadır: “Bir gün, bana M. Ali Kağıtçı adında bir gençten bahsettiler. Almanya'da kağıt sanayi ihtisası yapmış. Türkiye'de de bir kağıt fabrikası kurulmasını düşünüyormuş. Hakkında bilgi toplattım. Böyle bir fabrikayı kuracak ve işletecek bilgiye ve kabiliyete gerçekten sahip bir genç olduğunu öğrendik. Kendisini çağırıp konuştum. Projelerini inceledim. Neticenin yine müspet olduğunu görünce meseleyi banka idare meclisine getirdim ve karar aldım.

Yerini seçtik. Fabrika İzmit'te yapılabilirdi. Teşviki Sanayi Kanunu'na göre, o bölgede aynı mahiyette ikinci bir fabrika yapılmasını önlemek üzere muntakalar ayrılıyordu.¹⁶⁷ Biz de banka olarak izin istedik. Sanayi Vekaleti vasıtası ile hükümet cevap verdi:

-Bu fabrikayı da Ofis yapacak, size izin veremeyiz!

Bu hadise, devlet bütçesinin aşağı yukarı 200 kusur milyon lire olduğu ve öğreten maaşlarının ödenemediği bir tarihte cereyan ediyordu.

Bu kararı yürütemeyen banka idare meclisine durumu açtım. İzahat verdikten sonra, ilave etmek lüzumunu da duydum.

¹⁶⁵ Sevgen, s.162-163

¹⁶⁶ Bozdağ, s.54

¹⁶⁷ İktisat Vekili M.Şeref Özkan'ın Sanayi Genel müdürü A.Şerif Öney'la 24 Temmuz 1976'da yapılan bir görüşmede, İş Bankası grubunun Teşviki Sanayi Kanununda bulunan Bölge imtiyazının kağıt fabrikasına verilmesini istediklerini, M.Şeref Özkan'ın da kendisine, kağıt fabrikasına “Nasıl olsa vereceğiz, ama kanun icap ettirdiği bazı noktalar var. Ben de onlardan onu isteyeceğim” dediğini anlatmıştır. İkkin-Tekeli, s.156

-ben onların yerinde olsaydım, dedim, bu işi reddetmezdim. İhtiyaç açıktır., elde para yoktur. Bu müsaade ile devletin yükünü azaltmış olurum. O devlet ki bütçesi maaş vermeye bile müsait değil. Madem bir hususi teşebbüs talip olmuştur, bunu ona verir, hatta desteklerdim.

Ben bu gibi meseleleri kendisine aktarmazdım. Ama idare meclisimizde arkadaşları vardı. Atatürk'e söylemişler. Memlekette bir iş görmek isteyen ve bilhassa sanayi meselelerinde pek hassas olan Atatürk anlatılanlarla ilgilenmiş. Bir tatil günü, Orman Çiftliğinde atla geziyordum. Beni gördü, el sallayarak yanına çağırdı.

-Bir kağıt meseleniz varmış, anlatın bakalım, dedi. Anlattım. Atlayın otomobile yolda bir kere daha anlatın, dedi.

Tekrarladım. Fikri çok benimsemişti. Devletin yaptığını devlete yaptırmak, ama yapamadıklarını da hususi teşebbüse bırakmak. Bu ona çok yakın geliyordu. Kılıç Ali'nin evinin bahçesinde oturduk. Bir kere daha anlattırdı. Ve sonunda mesele benim üzerime kaldı. İktisat Vekili oldum. ...¹⁶⁸

Celal Bayar'ın ikinci kez İktisat Vekaletine getirilişi ve Yalova Operasyonunu bir başka kaynaktan aktaralım.¹⁶⁹ Mustafa Kemal, 1932 yazında Yalova'da dinlenmektedir. Celal Bayar ve Mahmut soydan Yalova'ya çağrılırlar. Yalova görüşmesinde kağıt fabrikası olayı tekrar gündeme gelir. Bu görüşmelerin arkasından İktisat Vekili M. Şeref Özkan, sağlık nedeniyle yapacağı bir Avrupa gezisi öncesi Yalova'da M.Kemal'i ziyaret eder. Belki de M. Soydan ve C. Bayar'ın M. Kemal üzerindeki etkilerini azaltmak istemektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Celal Bayar, "Atatürk Ne Sosyalisti, Ne de Liberal", Meydan Dergisi, 4 Mayıs 1965

¹⁶⁹ Bu konu için bkz, Bozdağ, s.49-68; Y.Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968

¹⁷⁰ İlkin-Tekeli, s.155-156

İktisat Vekili M. Şeref Özkan'ın görevden uzaklaştırılmasını Yalova'daki yemekte Y. Kadri Karaosmanoğlu'nun gözlemlerinden aktaralım: "... Epeyce تنها bir sofraydı... Yemekte Afet Hanım, karım ve karımla benim aramda da Atatürk'ün hususi meclislerinde ilk defa gördüğüm İktisat Vekili M. Şeref yer almıştı. Diğerleri Nuri Conker, Konya milletvekili Hamdi ve Kılıç Ali vardı.

... Yemeğe samimi bir hava içinde başlamıştık... Fakat yemeğin sonlarına doğru ne oldu ve hangi vesile ile bilmiyorum, sözlerinin mecrasını şöyle değiştirmişti ve hasseten Mustafa Şeref'e hitap ederek:

-Mesela sizin mahiyetinizde bir Sanayi Umum müdürü (Mustafa Şeref Onay) mü ne varmış, O'nu nasıl bilirsiniz? dedi.

Ve Mustafa Şeref'in hiç tereddüt etmeden verdiği cevap şu oldu:

-Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim, paşam!

İşte ne olduysa bunun üzerine oldu. Atatürk, kendilerinde hiç görmediğim bir öfkeye kapılarak elini masaya vurdu ve Mustafa şerefi öyle bir haşladı ki, zavallı adam neye uğradığını bilemedi. Atatürk sert ses tonuyla O'na:

-O sizin dürüst kıymetli arkadaşınız, diyordu, memleketimizin iktisadi ve sanayi inkişafını baltalamaktan başka bir şey bilmeyen bir adamdır. Ortada bundan bir kaç yıl evvel 250.000 sermaye ile kurulup, bugün 3-4 milyonluk bir mali müessese kudretine haiz bir bankamız var. İşte bu kadar az zamanda böyle bir muvaffakiyet elde etmiş olan bu banka, geçenlerde İstanbul'da bir kağıt fabrikası kurma ruhsatı almak için vekaletinize müracaat ediyor ve buna karşılık sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, bin bir türlü müşkülât çıkarıyor. Ben meseleyi tetkik ettim. Yapılan müracaatta kamunlara, mevzuata aykırı bir

tek nokta bulamadım. Kat'i kanaatim şudur ki, yalnız kötü niyetle hareket etmiştir, ya da bazı menfi tesirler altında kalmıştır".¹⁷¹

Bu azarlama karşısında İktisat Vekili telgrafla istifasını Başvekil İnönü'ye bildirmiş ve Avrupa'ya gitmiştir. İstifa uzunca süre kamuoyuna duyurulmamış ve İnönü, M. Kemal'i ziyaretinde konu yeniden görüşülmüş, bakanın istifası kamuoyuna bundan sonra duyurulmuştur. Bu olaydan sonra M. Kemal - İnönü kırınglığı derinleşerek artmış ve 1937'de Başbakanlıktan uzaklaştırılmasına yol açmıştır.¹⁷²

Ancak tüm bu gelişmelere karşı, Celal Bayar'ın İktisat Vekili olmasına rağmen kağıt fabrikasının kurulması İş Bankası'na değil, Sümerbank'a verilmiştir. Kağıt ve selüloz sanayinin Sümerbank'ça, yani devletçe kurulmasına izin verilmesi ilginç bir gelişme olmalıdır.

4-Kemalizmin Eğitim-Kültür Politikası ve Kağıtçılık

Kemalist ideoloji, iktisadi, kültürel ve siyasal yönleriyle bir bütün olarak Batı Uygarlığı standartlarına göre kavranan çağdaş uygarlığı, devlet eliyle gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bu çerçevede devlet, hem iktisadi kalkınmayı sağlayacak, hem Türk halkına batılı normlara uygun bir kültür verilmesi görevini üstlenecek, hem de -siyasi ve fikri nazımlık- görevini yerine getirecektir.¹⁷³

El konulan siyasal iktidarın tüm niteliğini değiştiren M. Kemal, siyasal iktidarla bütünleşen kültür öğelerini, yeni anlayışa yönelik değiştirmek durumundaydı. Bu açıdan, halkın nasıl eğitileceği de devletin önemli

¹⁷¹ Karaosmanoğlu, s.120-122

¹⁷² İlken-tekeli, s.156

¹⁷³ Köker, s.208

ödevlerinden birini oluşturmaktaydı. Halkın eğitilmesi yolunda üç temel ögenin bulunduğu ortaya konulmaktadır. Yeni rejime uygun vatandaşlar yetiştirmek, vatandaşa geniş bir kültür verilmesini sağlamak, vatandaşları mesleklerinde ilerletmek ve yeni mesleklere hazırlamak¹⁷⁴tır.

İşte bu çerçevede içinde, sonradan altı ok biçiminde örgütlenen, kısa yoldan batılılaşma ilkeleri yeni Türk kültürünün belirleyicisi oldular.¹⁷⁵

Eski dönemin dinsel, kültürel, ve siyasal anlayışına dayalı okullar yerine çağdaş okullar, programları ve ders kitaplarıyla birlikte oluşturulmuştur. Yeni siyasal sisteme uygun vatandaşlar yetiştirmek doğrultusunda milli Eğitim Bakanlığı yoluyla okullaşma ve eğitimin yaygınlaştırılmasını devlet üstüne almıştır. İlköğretim zorunlu ve tüm eğitim aşamaları parasız olarak belirlenmiştir. Okuma-yazmanın yaygınlaştırılması doğrultusunda yeni harfler ve alfabe yapılmıştır. 15 yıllık bir sürede, çok geri olan okullaşma ve okuma-yazma oranı önemli ölçüde artmış, öğretmen ve öğrenci sayısı epeyce yükselmiştir.

Yıllar	Öğrenci sayısı
--------	----------------

1923-24	342.000
---------	---------

1926-27	436.000
---------	---------

1934-34	647.000
---------	---------

Kaynak: Özer Ozankaya, Cumhuriyet Çınarı, Kültür Bakanlığı Yayınları no:1711, Ankara 1994, s.252-253

¹⁷⁴ Nusret Kemal Köymen, Halkçılık ve Köycülük, Ankara 1934, s.28-29

¹⁷⁵ Emre Kongar, Atatürk Üzerine, Hil Yayınları, İstanbul 1983, s.37

Öte yandan, vatandaşa geniş kültür verilmesini sağlamak için, CHF programında yığıcı yetiştirme ve halk evleri projesi yer almıştır. Klasik okul yetiştirme dışında, yığıcı devamlı ve Türkiye'nin koşullarına uygun bir halk eğitimi verileceği, bu hizmet için çalışan halk evlerini ve halk odalarını devletin koruyacağını belirtmekteydi. Böylece yeni ideoloji ve kültürel anlayış kitlelere ulaştırılacak ve benimsetilebilecekti.¹⁷⁶

M.Kemal, 1930'lardan itibaren ulusun oluşturulması doğrultusunda, tarih ve dil tezleri üzerinde çalışmaya başlamıştır. Özellikle 1932'den sonra kişisel olarak, iktisadi ve sosyal konulardan çok kültür, eğitim ve daha yoğun dil-tarih çalışmalarıyla ilgili olduğu görülmektedir.¹⁷⁷

Tüm bunların ışığında, uluslaşma süreci içerisinde, fikri hür, vicdani hür, irfanı hür kuşaklar yetiştirmenin, bir başka deyişle, demokratik anlayışlı bir toplum yaratmanın hedeflenmesi aynı zamanda yeni rejime uygun vatandaşlar yetiştirmek anlamına da gelmektedir. Kültür ve eğitim politikası laiklik ilkesi uygulamasıyla beraber, 1930'ların devletçiliğinde yeni bir biçim alması sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁷⁸

Özetle vermeye çalıştığımız Kemalist kültür ve eğitim politikaları sürecinde, devletin etkin yönlendiriciliğini ve bu politikaların yaşama geçirilmesini üzerine aldığını görüyoruz. Kemalist anlayış çerçevesinde vatandaşlara yeni kültür ve eğitimi veren devlet, işlevini yerine getirirken kullanacağı birincil araçlardan en önemlisini kağıt oluşturmaktadır. Devlet bu tür işlevlerini yerine getirmek için örneğin, 1928'de ithal edilen kağıdın yarısını kendisi tüketmekteydi. Kağıt ihtiyacının, Cumhuriyet

¹⁷⁶ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, C.III, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.78-85

¹⁷⁷ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi Yayınları, Ankara 1990, s.183-190

¹⁷⁸ Köker, s.109

hükümetlerinin eğitim için harcadığı çabaların sonucu olarak arttığı ve yeni harflerin yaygınlaşmasıyla bir kaç misli daha çoğalacağı belirtilmekteydi.¹⁷⁹

Kesebir Planı'nda, kağıt en zorunlu ihtiyaçlardandır. Tüketim oranının artması medeni gelişmenin göstergesidir ve tüketiminde sınırlamanın söz konusu olamayacağı belirtilmekteydi. Ülkemizde “Maarif inkışafını seneden seneye artan kağıt sarfiyatı ile takip mümkündür” denilmekte ve örnek olarak; 1923 yılında 3.167.595 lira değerinde 14 ton kağıt ithal edilirken, 1928 yılında 5.385.532 lira değerinde 23.5 ton kağıt ithal edilmesi gösterilmektedir.¹⁸⁰

Bir başka kaynakta ise eğitimle kağıt sanayi ilişkisi şöyle değerlendiriliyor: “Türkiye’de 1930’lu yıllarda, ithal ikameci bir sanayileşme modeli gerçek anlamıyla bir sanayileşme sürecinin başlangıcını oluşturuyor. Şeker, dokuma ve çimentonun yanı sıra kağıt üretimi için de harekete geçiriliyor. Kağıt ve çimento o yıllarda önem verilen eğitim ve inşaat için temel önemdeydi.”¹⁸¹

Kağıdın mübremepliği ile ilgili Peyami Safa şunları yazıyor: “... kağıt bizim her şeyimizdir. Bütün bilgilerimizi onunla aldık, gene onunla veriyoruz. Kağıdın aziz delaleti olmasaydı ne öğrenebilir, ne öğretebilirdik; ne haber alabilir, ne verebilirdik. Kulağın yakından kapabildiği dar bilgisiyle, dilin uzağa gitmeyen kısa ifadesi içinde, köşe başını geçmeyen bir tecrübe, ıttıla ve neşir arasında kalırdık.”¹⁸²

Kağıdın gerekliliği, eğitim-kültür politikalarını yaşama geçirme açısından daha da belirgindir. Çağdaşlaşma yolunda birincil araç olarak

¹⁷⁹ Alaçam, s.34-35

¹⁸⁰ Kesebir, s.56-58

¹⁸¹ Taylan Işık, Türkiye Tckelci Kapitalizmi ve Yapısal Bunalımın Nedenleri, İstanbul 1997, s.69

¹⁸² Peyami Safa, “Kağıt”, Cumhuriyet, 21.4.1936

görülen eğitim ve kültür, aynı zamanda yeni rejimin vatandaşlarını biçimlendirmede de birincil etmen olarak ele alınmaktadır. Bunları oluşturup geliştirmenin hammaddesi kağıt ise, M. Kemal bu tür mübrem sanayileri kurmanın zorunluluğunu şöyle vurgulamaktadır: "... iktisadi cihazımızı kurmak lüzumu, her gün daha mübrem ve müstacel bir vaziyet alıyor. Memleketin mübrem sanayinin kurulması bitmedikçe, her noktayı nazardan yürek istirahati duymamıza imkan yoktur. Bu sebeple, memleketin sınai tehzatını tamamlamak için bütün gayret ve dikkatimizi celp etmeyi yerinde buluyorum."¹⁸³ demıştır. Bir başka konuşmasında; "...Ama ben biliyorum ki, ötekilerden vazgeçilse bile kağıt fabrikasından vazgeçilemez. Çünkü, bir memleket, kağıdını kendi yapmadığı zaman milli kültürünü yabancı lütfuna bağlar. Kapitülasyonların en tehlikelisi de budur. Ve ötekilerden önce bütün dikkat ve ilgimizi kağıt sanayinde toplamalıyız."¹⁸⁴ Görüşünü dile getirmektedir.

Bu doğrultuda, iç pazara dönük ithal ikame türü sanayileşme gibi stratejik hedeflere uygun ve mübrem bir madde olması açısından, kağıt, devletin birincil olarak yaşama geçirdiği sanayilerden olmuştur.

İş Bankası'nın kurmak isteyip de kuramadığı kağıt sanayi ki Yalova Operasyonuna neden olmuş, M. Kemal ile İnönü'nün arasının açılmasına yol açmış olmasına karşın, neden Sümerbank tarafından kurulduğu açıklanması gereken ilginç bir gelişmedir. Birinci Sanayi Planını uygulayan bakanlığın başında Celal Bayar vardır. Ve göreve anılan operasyonla getirilmiştir. Bayar, İş Bankası çevresinin gücenmesine karşın, kağıt fabrikasının Sümerbank'a verilmesini "dedikodu olur diye" verildiğini

¹⁸³ Reisi Cümhur Gazi Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1933'te Meclisi Açış Nutkundan, aktaran, Kuruç, C.II, s.93

¹⁸⁴ SEKA Dergisi, Nisan 1986 S.9, s.9

söylemiştir.¹⁸⁵ Bu yanıt bunca fırtınanın koparıldığı bir ortamda pek inandırıcı olamıyor. İş Bankası'nın amacı şeker sanayinde olduğu gibi, kağıt sanayinde de tekel elde etmektir.¹⁸⁶ Mübrem maddenin tekelini elde etmenin ne kadar karlı olacağı ortadadır.

Tüm bunlara karşın, devletin kağıt sanayini kurmayı üstüne almasının başka nedenleri olmalıdır. İş Bankası'nın iştirakleriyle kurulan Alpulu ve Uşak Şeker şirketleri daha karlı gördükleri için üretimden vazgeçerek şeker ithalatına yönelmişlerdi.¹⁸⁷ Bu ve buna benzer olumsuz örnekler, 1932'de ekonomi ve siyasetten çok kendisini dil-tarih kültür ve eğitim çalışmalarına veren M. Kemal'i, mübrem maddenin devlet işletmesi olarak kurulması kararını verdirmiş olmalıdır. 1930'ların Parti-devlet bütünleşmesi sürecinde, Kemalizm'in ideolojisini oluşturma çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde, kararın bu yönde çıkması daha mantıklı görünmektedir.

C-Sümerbank İzmit Kağıt Fabrikası

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında kurulması öngörülen kağıt ve selüloz sanayinin hükümetçe Sümerbank tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Ancak bu karara kadar İş Bankası'nın kağıt fabrikası olayı ile ilişkisini kesmediği görülüyor. Bir anlamda el değiştirme bir yumuşak geçişle çözümlenmiştir.

Kağıt fabrikasını kuracak firma ile ilişkileri İş Bankası başlatmış ve bir süre bu ilişkiyi sürdürmüştür. Diğer yandan hükümet müteahhit firmaya

¹⁸⁵ Kurtul Altuğ, "Celal Bayar Atatürk ve İnönü'yü Anlatıyor", Tercüman 14.6.1981, aktaran, İlkın-Tekeli, s.199

¹⁸⁶ İlkın-Tekeli, s.156

¹⁸⁷ Işık, s.64

ödemelerin büyükçe bir kısmını tütünle karşılamak istemektedir ve dolayısıyla devreye Ziraat Bankası da girmektedir. Teklif alınan J.M.Voith firması ile İş Bankası adına görüşmeleri yürüten Hayri Bey, Kasım 1933'te bu firmaya yazdığı yazıda, kağıt fabrikasının İş Bankası, Ziraat Bankası ve Sümerbank tarafından kurulmasının kesinlik kazandığını bildirmektedir. Yazıda Ziraat Bankasının elindeki 600-700 bin liralık tütünün alınması karşılığı ancak sözleşmenin yapılabileceği bildirilmektedir.¹⁸⁸

Kasım 1933'te anılan üç bankanın genel müdürleri M. Ali Kağıtçı'ya ortak mektup yazarak özetle; Sümerbank, İş Bankası ve Ziraat Bankalarının Türkiye'de 2,5 milyon lira sermayeli bir Türk Anonim Şirketi tesisi ile senede 10-12 bin ton kapasiteli yazı ve sargı kağıdı ile karton üreten bir fabrika kurmaya karar verdiklerini bildirmektedirler. Mektupta oluşturulacak kurumların şirket sermayesindeki ortaklık hisseleri Sümerbank'ın ortaklık payının çoğunluğu oluşturması şeklinde belirlendiği, fabrikanın kurulması için teklifte bulunmuş yabancı firmalarla üç bankanın genel müdürlerinin görüşmelerde bulunacakları ve bu konuyu tetkik etmiş olan Mühendis Mehmet Ali Beyin kurulacak fabrikanın teknik hususları hakkında Sümerbank ile ilişki kurarak teknik şartname hazırlanması ve bu şartnameye göre işi yapabilecek firmalardan tekliflerin alınması ve fabrika kurulacak bölgenin belirlenmesi istenmektedir.¹⁸⁹

Adı geçen çağrıdan sonra Kağıtçı'nın oluşturduğu teknik şartname, Alman Voith, Bruderhaus, Wagner; İsveçli Karlstad; İsviçreli Eschere-Wyss; Fransız Allimond; Belçikalı Thiry firmalarına gönderilerek, kendilerinden Aralık 1933 sonuna kadar kesin teklif istenmiştir. Bu firmalarla üç bankayı temsilen ilişkileri İş Bankası Genel Müdürü

¹⁸⁸ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.61

¹⁸⁹ Alaçam, s.42

yürütecektir. Gelen tekliflerin değerlendirilip hangi firmaya işin verileceğine üç banka genel müdürü karar verecekti.¹⁹⁰

Alınan bu kararlardan kısa bir süre sonra, Ocak 1934'te Sümerbank İdare Meclisi Vekil Bayar ile yaptığı toplantıda, kağıt ve selüloz sanayinin birbirinden ayrılmasına ve kağıt fabrikasının Sümerbank tarafından kurulmasına karar verilmiştir.¹⁹¹ Bundan böyle Türkiye'de kağıt sanayini kurma görevi 8 Ocak 1934'ten itibaren Sümerbank'a veriliyordu. Kağıt sanayinin kurulmasını üstüne alan Sümerbank'ın, kağıt sanayini nasıl kurulacağını ve hangi koşullarla yerine getireceğini belirlenmesi için İktisat Vekaleti Haziran 1934'te Başvekalete bir ön yazı yazarak onay istedi. Yazıda; Hükümetçe kabul edilen sanayi programında kağıt sanayinin devlet tarafından tesisi takarrür etmesi üzerine İstanbul, İzmit, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Sinop, Bursa ve Bilecik vilayetlerini müstemiren kağıt ve karton ihtiyaçlarını temin edecek mikyasta ve 1.800.000 liralık sermaye tahsisi ile sanayi bir müessese vücuda getirecek olan Sümerbank, yukarıda isimleri yazılı vilayetlerden müteşekkil mıntıka dahilinde kağıt fabrikaları tesis ve işletmesi için Teşviki Sanayi Kanununun 20. Maddesine tevfikana ve 25 sene müddetle imtiyaz verilmesini talep etmektedir.

Teşviki Sanayi Kanununun 26. Maddesinde yazılı vesaik Vekaletimize tevdi edilmiş olduğundan... kağıt fabrikaları tesis ve işletilmesi hususunda Sümerbank namına 25 sene müddetle imtiyaz verilmesi hususunun İcra Vekilleri Heyetince karar altına alınmasını yüksek müsaadelerine arz eylerim.”¹⁹²

10 Temmuz 1934 gün ve 2/999 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile İktisat Vekaletince istenen onay verilmişti.

¹⁹⁰ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.62

¹⁹¹ Kuruç, C.II, s.115-116

1-Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Selüloz ve Kağıt

BBYSP'nda kağıt ve selüloz sanayi için öngörüler şunlardı: kağıt, mukavva, sargılı kağıtlarla, selüloit, dumansız barut ve suni ipeğin hammaddelerini oluşturan selüloz, ülkemizdeki hammaddelerle üretilebilir niteliktedir.

Selülozun bugün Türkiye'de doğrudan doğruya kullanma alanı olmadığı için ithalatımız yoktur. Kurulacak kağıt sanayinden sonra suni ipek, dumansız barut, selüloit, selüloz lakları ihtiyacı için yılda 15.000 ton selüloz tüketimi olacaktır. Selüloz üretimini karşılamak için ormanlarımızdan ortalama 50 bin metreküp ağaç tüketimi söz konusu olacaktır.

Ayrıca selüloz yılda 3 bin 750 ton prit, bir o kadar ton kireç taşı veya dolomit ve 11 bin 250 ton kömür tüketimini gerektirecektir.

Üretimin en büyük kısmını kağıt fabrikası gerçekleştireceğinden, selüloz fabrikası, kağıt fabrikası ile bağlantılı olmalıdır. Kağıt fabrikası yılda 6 bin ton kağıt üretecek nitelikte yapılmalıdır. Bu nitelikli fabrika için harcanacak para 625 bin liradır. Gerektiğinde bu fabrika 500 bin lira sermaye ile genişletilebilecektir. Genişletilecek kağıt fabrikasına samandan selüloz üretimine yönelik teknolojiye karar verilirse, selüloz sanayinin eklenmesi daha ucuza mal edilebilecektir.¹⁹³

Ülkemizin kağıt tüketimi yıllık olarak ortalama 22 bin ton civarındadır. Bu ihtiyacın tek bir fabrika ile karşılanması teknik açıdan olanaklı görülmemektedir. Henüz kağıt türlerinin standart ize edilmediği ülkemizde bu yönüme başvurmak, bir çok çeşit kağıt türlerini yapmaya zorunlu

¹⁹² a.g.e., s.62

¹⁹³ Alaçam, s.44-45

kalarak üretimi gerek randıman ve gerekse verimlilik açısından geriletmek olacaktır. Bundan ötürü öncelikle yazı kağıdı türleri, sargılı kağıt, mukavva, karton çeşitlerinin üretimi ile işe başlanmalıdır. Kuruluşuna girişilmiş kağıt fabrikası yukarıda sunulan ortalama tüketimimizin yarısını karşılayacak biçimde planlanmıştır. Fabrikanın kurulmasından sonraki bir kaç yıllık deneyimle bütün ihtiyacımızın karşılayacak üretimin, kurulan fabrikanın genişletilmesiyle mi yoksa yeni bir fabrika kurulmasıyla mı sağlanacağına karar verilecektir. Programımızın tam oluşumu gittikçe artmak üzere ülkemizde 5-6 milyon liralık bir iş hacmi yaratacaktır.

Fabrikanın yukarıda belirlenen niteliklerde kurulması halinde, kuruluş sermayesi makine ve tesisat bedeli bir milyon, arsa ve temel inşaatı 750 bin, işletme sermayesi 440 bin lira olmak üzere toplam iki milyon 190 bin lira olacaktır. Fabrikanın tüm Türkiye ihtiyacını karşılayacak kapasiteye getirilmesi durumunda ise toplam 1 milyon 600 bin lira daha eklenmesi zorunludur.

Kağıt fabrikası ilk üretime geçtiğinden itibaren ortalama selüloz için 13 bin metreküp ağaç ve 15 bin ton da kömür tüketecek ve bu tüketim bilahare ikişer kat artacaktır.¹⁹⁴

Planda, fabrikanın kuruluş yeri yer almamıştı. Ancak tesis yerinin sahip olması gereken nitelikler ve koşullar belirlenmişti. Kağıt sanayinin tesis yeri ulaşım araçlarının bol ve ucuz olduğu bir bölgede olmalıydı. Çünkü yılda ortalama 60 bin metreküp ağaç ve 40 bin ton kömür, 20 bin ton da üretilen mamulün nakli gerekecekti.

¹⁹⁴ İktisat Vekaleti Neşriyatı, Sanayi Tesisat, İşletme ve Vekalet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar, Seri 1- No 1, s.73-77

Fabrika ağaç sağlayacağı ormanlardan uzak olmamalıdır. Üretilen kağıt ve selüloz için dakikada 800 bin litre suya ihtiyaç olduğundan, seçilecek yerin bol su kaynağına sahip olması gerekmektedir.

Tüm bunların sonucu olarak “umumi iktisadi ve tedafür şartlarla işçi tedariki noktaları da düşünölmek üzere İzmit en müsait fabrika yeri tahmin edilir” denilmektedir.¹⁹⁵

2-Kağıt Fabrikasının Kuruluş Yerinin Belirlenmesi

1933 ortasında Vakit Gazetesinde çıkan haberlerde, İzmit’in kağıt fabrikası için belirlendiğı bildiriliyordu. 1 Ekim 1933 tarihli Vakit Gazetesinde ise belediye başkanı ile yapılan görüşmede, başkan, İzmit’ın bu işe hazırlandığını, şehrin su sorununun çözüldüğünü, itfaiye teşkilatının iyi olduğunu, sıtma mücadelesinin sürdüğünü ve mezbahanın yapılmak üzere olduğunu söylemekteydi.

İktisat Vekili Bayar, 8 Ocak 1934’te Sümerbank İdare Meclisi toplantısı sonrası yaptığı açıklamalarla kağıt fabrikası işine açıklık getirmişti. Açıklamalarında Beş Yıllık Sanayi Programını açıklıyor ve programa göre önce kağıt, sonra da selüloz fabrikasının kurulacağını bildiriyordu. Bayar, fabrikanın muhtemelen İzmit’te yapılacağını ve tahminen 1935’te biteceğini söylüyordu.¹⁹⁶ Bundan sonra kamuoyunda genel kanı fabrikanın İzmit’te kurulacağı yönündeydi. Anılan toplantıdan bir gün sonra gazeteler haberi İzmit yönünde duyurmuşlardı.¹⁹⁷ 28 Ocak 1934 tarihli Vakit Gazetesinde şöyle bir haber yayınlanmıştı: “Beş Senelik

¹⁹⁵ a.g.r. s.76; Alaçam, s.47-48

¹⁹⁶ Kuruç, C.II, s.115-116

¹⁹⁷ 9 Ocak 1934 tarihli Vakit, Milliyet ve Son Posta Gazeteleri

Sınai Program mucibince açılacak kağıt fabrikasının İzmit'te kurulacağı Celal Beyin bizzat beyanatı ile tahakkuk etmiştir. Bu haber şehrimizde büyük bir sevinç ve alaka uyandırmış, Başvekil Paşa Hazretleri ile İktisat Vekili Celal Beye teşekkür telgrafları çekilmiştir.”

Sümerbank Alman J. M. Voith firması ile kurulacak fabrikanın makinaların temini için anlaşmıştı. Sümerbank aynı firmaya İzmit ve Karadeniz Ereğlisi'nde incelemeler yaptırarak bu iki yerden hangisinin kağıt sanayine elverişli olduğunu saptatmıştı.¹⁹⁸

Diğer yandan Sümerbank tarafından teknik şartname hazırlamakla görevlendirilen Mehmet Ali Kağıtçı'dan da fabrikanın kuruluş yeri için tespit yapması istenmiştir. Kağıtçı da Karadeniz Ereğlisinden İzmit'e kadar bir çok yerde incelemeler yapmıştır.¹⁹⁹

Kağıt fabrikasının kurulması için seçilen İzmit, daha sonraki dönemlerde bile en uygun yer miydi tartışmalarını beraberinde getirmişti. Neden İzmit? Daha uygun bir bölge yok muydu? Bu sorulara yanıt olarak M. Ali Kağıtçı'nın, Alman uzmanların incelemeleri ve raporları yanıt olarak gösterilmektedir. Raporlarda İzmit'in tercih nedenini BBSP'nin da öngörülen fabrika kuruluş yeri, ilkelerine uygunluğuydu. Alman inceleme heyetinin İzmit hakkındaki olumlu raporlarında, körfezin ve İzmit'in doğal yapısı sanayi kurmaya peşinen elverişlidir. Diğer yandan bir limanın varlığı, savaş sanayi atölyelerinin olması ayrıca avantajdır. İzmit'in uygunluğunu oluşturan temelli noktalardan biri de nakliye olanakları ve elverişli suyun olmasıydı.

Nakliye açısından, karayolu, demiryolu, denizyolunu birden barındıran İzmit avantajlıdır. Genel koşullar fabrika sahasının kente yakınlığı

¹⁹⁸ Toprak, s.73

¹⁹⁹ Alaçam, s.44

olumludur. Büyük odun ve kömür havzalarının Karadeniz bölgesinde olması olumsuzluk olamaz. İшти temini açısından da olumludur.²⁰⁰

Tüm bunların sonucu olarak kağıt fabrikasının kurulması için gereken nakliyat sorunu, su sorunu , hammadde, piyasaya yakınlık, personel temini açısından İzmit tercih nedeni olmuştur.

İzmit'te Kağıt fabrikası kurulmasına karar verildikten sonra, fabrikanın İzmit'in hangi bölgesinde kurulacağı bir başka sorunu oluşturdu. İki yer önerilmekteydi. Birincisi İstasyon yakınlarındaki alan, diğeri tayyare meydanındaki alandı. Celal Bayar, 2 Mayıs 1934'te İzmit'e gelerek bu iki alanı gezmiş ve tayyare meydanını daha elverişli bulmuştu. Bu alanda bir ay içerisinde temel atılacağını bildirmişti.²⁰¹

İktisat Vekili Bayar, İzmit Ulugazi Mektebinde yaptığı konuşma ile : “İşin muvaffakiyeti için kurulacak fabrikaların mevkillerini tayinde çok dikkatli bulunuyoruz. Devletçe kazanmak ve halka da kazandırmak istiyoruz.”²⁰² diyordu.

Mehmet Ali Kağıtçı, İzmit'te kağıt fabrikası yerinin belirlenmesinde yaşanan çıkar çatışmalarını kendi gözlemleriyle şöyle aktarıyor: “İzmit kesinleştikten sonra da şehrin doğusunda mı ? Yoksa batısında mı? Kurulmalı çekişmesi başladı.

Şehrin doğusundaki bataklık araziye iltizam edenler arasında. o bölgede tarlaları bulunan nüfuzlu zevat da var idi... Belediye Başkanı Sayın Kemal Öz bu metruk sahanın değerlendirilmesi, bataklığın yok edilmesi bakımından kağıt sanayimizin şehrin doğusunda, Yeni Cuma Camii civarında kurulmasını arzu

²⁰⁰ 6.4.1934 tarihli W.Heller. W. Mann Raporları, aktaran, Alaçam, s.72-74

²⁰¹ Milliyet, 3 Mayıs 1934

²⁰² Cumhuriyet, 4 Mayıs 1934

ediyordu. O zaman ki vali Sayın Eşref Sayıt da aynı fikirdeydi. Bu itibarla doğucular kendilerini daha güçlü saymaktaydılar.

Diğer taraftan her iki bölgede de zemin denemelerini, mukavemet ölçüleri ve sahilden itibaren iskele inşasına esas olabilecek deniz dibi yoklamaları yapıyordu.

Henüz bu incelemeler devam etmekteyken, vaktin İktisat Vekili ile Sümerbank Genel Müdürünün Hereke Fabrikasını tetkikinden sonra, İzmit'te geleceklerini haber almış bulunan Doğu-İzmit taraftarlarının o zamanki, bazı mebuslar Vali ve Belediye Başkanı delaletiyle ' bir olup bitti ' düzenleyerek Yeni Cuma Camii ilerisindeki sahada, sembolik bir temel atma törenini yaptıklarını, ertesi gün Ankara'da hayretle öğrenmiştim. (O tarihte Ankara'da Sümerbank Kağıt Şubesi Müdürü bulunuyordum. İzmit'te zemin mukavemeti incelemelerini Yüksek Mühendis İbrahim Akçura idare ediyordu.)

Fakat zemin mukavemeti denemelerinin sonunda İzmit şehrinin batısındaki sahanın çok daha uygun evsafa bulunduğu meydana çıkınca, vaziyet çatallaştı. Durumu Sümerbank'ın o zaman ki İnşaat Şubesi Müdürü Yüksek Mühendis Reşat Turgay ile birlikte Umum Müdür Nurullah Esat Sümer'e arz ettik. Meskur 'olup-bitti' hadisesi dolayısıyla vaziyetin Vekalet yüce makamına arzı gerektiğini cevabını aldık.

Sayın Reşat Turgay ile beraber kaleme aldığımız raporu yüce makama sunmak ve gerekli izahatı vermek üzere İktisat Vekaletine yollandık.

İktisat Vekili, raporumuzu okuyup açıklamalarımızı dikkat ve alaka ile dinledikten sonra, sayın İktisat Vekili kararını bildirdi:

-Fenni icaplara, ihtisasın tavsiyelerine uymak vazifemizdir.²⁰³

²⁰³ Mehmet Ali Kağıtçı, Hatırladıklarım ve Düşündüklerim, s.11-12

Uzmanların önerilerine uymak öyle bir durum almıştır ki, kağıt fabrikasının yeri seçilip temeli atıldıktan sonra, hatta üretime geçtikten sonra bile hemen her yabancı uzmana fabrikasının yeri yeniden incelettirilmiştir.²⁰⁴

3-İzmit Kağıt Fabrikası Kuruluyor

Tüm bu gelişmelerden sonra İzmit'in batısında İzmit körfezine dökülen Kilez Deresinden sağlanacak suyu kullanacak Birinci İzmit kağıt fabrikasının 121 bin 864 metre karelik istimlak alanı üzerinde, 14 Ağustos 1934'te temeli atılmıştır.

İzmit Kağıt fabrikasının temeli atıldığı sırada İzmit kenti "14 bin nüfusa sahipti. Su evlere merkeplere yüklenen fiçılarla taşınıyor, mangal kömürü ile işleyen gazojen motoru şehir ceryanını sağlayan dinamoyu çeviriyordu. Ampullerden yayılan sarımtırak ışığın şiddeti, gazojen motorunun temposuna göre azalıp çoğalıyordu. Şehrin büsbütün karanlıkta kaldığı akşamlar nadir değildi."²⁰⁵

Kağıt fabrikası ile birlikte kentin çehresinin de değişeceği açıktı. 1935-40 yılları arasında ülke nüfusu binde 17 artarken, İzmit'te binde 22,5 artmıştı. 1980'li yıllara gelindiğinde Kocaeli ilinin sanayisi ile yurt gayri safi milli hasılasına % 8.9 katkısı bulunmaktaydı.²⁰⁶ Kuşkusuz bu gelişmelerde en önemli pay kurulan kağıt fabrikasıydı. Kağıt fabrikası, ülke sanayinin gelişmesinde olduğu kadar, İzmit'in gelişmesinde de öncü rol oynamıştır.

²⁰⁴ Alaçam, s.82-86

²⁰⁵ Kağıtçı, s.6

²⁰⁶ Toprak, s.72

Kağıt ve selüloz sanayinin kurulması aşamasında Türk basını çok canlı, çok açık ilgi göstermişti. Daha Mayıs ayından itibaren fabrikanın kuruluşu ile ilgili gelişmeleri bildirmeye başladılar. Bazı gazeteler ihalenin tamamlandığını ve Haziranda inşaata başlanacağını yazıyorlardı.²⁰⁷ Ancak bu haberlere karşın temel atma töreni Ağustos ayını buldu. Basının ilgisi fabrika temelinin atılacağı günlerde yoğunlaştı. Basının tanınmış bütün yazar ve muhabirleri konuyla ilgili yarışircasına yazılar yazdılar.²⁰⁸

İzmit Kağıt fabrikasının temeli, İstanbul'da İş bankası tarafından kurulacak şişe-cam fabrikasının temeliyle aynı gün atılması kararlaştırılmıştı. Her iki fabrikanın temelleri de Başvekil İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celal Bayar tarafından atılacaktı. Yalova operasyonundan sonra İsmet İnönü ile Celal Bayar'ın yani şişe-camın İş Bankasına bırakılması, kağıt sanayinin devlet yatırımı olarak gerçekleştirilmesi, bir anlamda bir uzlaşmayı simgeliyordu.

14 Ağustos 1934'te İzmit'e gelen Başvekil İsmet İnönü fabrikanın inşaatının nasıl gerçekleştirileceği konusunda Mühendis Mehmet Ali Kağıtçı'dan ayrıntılı bilgi aldıktan sonra temel atma törenine geçmişti. İzmit Belediye Başkanı Kemal Bey, şehir adına Başvekil İsmet İnönü'ye ve İktisat Vekili Celal Bayar'a temel atma törenlerinde bulduklarından ötürü teşekkür etmiş ve büyük kuruculara kentin sonsuz minnet ve şükranlarını sunmuştu. Bu sunuşun ardından Kocaeli Mebusu Sırrı Bey bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında özetle; ekonomik bağımlılığın siyasal bağımlılık kadar bir ulusu benliğinden uzaklaştıracağını, bundan kurtulmanın yolu ise yabancıya muhtaç olunmamasıydı. Ülkemizdeki fabrikaların kurulması, başka ülkelerdeki fabrika kurma başarısına benzememektedir. Bizim kurduğumuz her fabrika, iktisat sahasında

²⁰⁷ Vakit, 6 Mayıs 1934; Son Posta, 30 Mayıs 1934

²⁰⁸ 13 Ağustos 1934 Cumhuriyet, Milliyet, Son Posta, Vakit gazeteleri

kendimizi ispat ettiğimiz delilidir. Başarılarımız ve ekonomik atılımlarımızı yabancılar çekememektedir. Hatta bunlar bizi atılımlardan vazgeçirmek için uluslararası bir karar almak çabasına bile girişmişlerdir. Bu çabalar, kurulan fabrikaların değer ve önemlerini anlatır. Tüm bunlar ne büyük bir yol üzerinde yürüdüğümüzün göstergesidir.²⁰⁹

Kürsüye gelen Başvekil İsmet İnönü temel atma töreninde aşağıdaki konuşmayı yapmıştı: *“Arkadaşlarım, bugün mühim bir fabrikanın temel taşı koyacağız. Bu münasebetle İktisat Vekili Mahmut Celal Bey ile beraber bize gösterilen iyi ve muhabbetli kabule teşekkür ederiz. Temeli atılacak fabrika iktisadi hayatımızın mühim bir müessesesi olan bu fabrika, Büyük Millet Meclisi sanayi programının bir uzvudur. Takriben 2 milyon liralık bir sermayeyi alacak olan müessese, 13 bin metre mikabı kereste, 15 bin ton kömür sarfedecek ve senede memleketin ihtiyacı olan muhtelif cins kağıt ve kartonun mühim bir kısmını verecektir. Görülüyor ki fabrika yalnız memleketin ihtiyacını temin etmekle kalmayacak, muhtelif çeşit hammaddelerimizi kıymetlendirmeye de yarayacaktır.*

Şu halde, İzmit kağıt fabrikası iktisadi açılışında iyi esaslardan biri olarak sayılacaktır. Fabrika bir seneye varmadan açılmış olacaktır. Bir fabrika iyi şartlarla kurulduktan sonra da asıl dirayetini işletmesinde gösterir. Bir çok ahvalde fabrikanın işletilmesi, kurulmasından daha zordur.

İzmit'te kağıt fabrikasının kurulması, ileri bir irfanı, Cumhuriyet inkılaplarına hususi bir bağlılığı olan İzmit için iyi bir tesadüftür. Fabrikanın bir samimiyet muhitinde bulunması müesseseye alaka ve yardım gösterileceğine delildir. Kendisini seven, kıymetini anlayan ileri bir muhitti yerleşmesi için de iyi bir talihdir.”²¹⁰

²⁰⁹ Kuruç, C.II, s.270

²¹⁰ Ayn Tarihi, Eylül 1934, No.9, s.26-30

Bu nutuktan sonra Başvekil temelin ilk taşı koymuştur. Aynı töreni İktisat Vekili de gerçekleştirmişti. İnönü ve Bayar İş Bankası şişe cam fabrikası temelini atmak için öğleye doğru Ertuğrul Yatıyla İstanbul'a hareket etmişlerdi.

Kağıt fabrikası temel atma törenine katılan Vakit Gazetesi baş yazarı ve Artvin Milletvekili Mehmet Asım Us, 20.8.1934 tarihli "Sanayi Mintıklarımızda Bir Seyahatın İntibaları" adlı baş makalesinde yaşananları kendi yorumuyla aktarmaktaydı. Makalede; İleri gelen zevatın İstanbul'dan İzmit'e gelişlerini ve temel atma törenini aktardıktan sonra, kağıt fabrikası ve İzmit'e yapacağı katkılarını belirtiyor. Fabrika açıldıktan sonra "İzmit yeni Türkiye'nin en mamur, en refahlı şehirlerinden ve limanlarından biri olacaktır. Gazete ve sigara kağıdından başka bütün Türkiye'nin her türlü yazı, matbaa ve ambalaj kağıdı ihtiyaçlarını İzmit Fabrikası temin edecektir." diye yazıyordu.

Kağıt fabrikasının yerinin nasıl belirlendiğini ortaya koyuyor ve İzmit kağıt fabrikasının tüm proje ve tesisine kağıt kimyageri Mehmet Ali Beyin baktığı, fabrika kurulduğunda kurumun müdürü olacağını bildiriyordu.

İzmit Kağıt fabrikası bir tek parça olmayacak, inşaatı tamam olunca, denizden görünümü dört parça olacaktı. Fabrika binasının inşaatı 350 bin liraya bir inşaat şirketine ihale edilmişti. Ancak binanın tamamlanması için biraz daha harcama yapılması olası görülmektedir. Fabrikanın makine ve teçhizatı hesap edilecek olursa bu kuruma konacak sermaye iki milyonu bulacaktır. Bununla beraber kağıt fabrikası senede en aşağı iki milyon liralık kağıt üreteceğine göre, üretime başladıktan sonra kurulmasına harcanan sermaye kadar dışarıya döviz gitmesine engel olacaktır, diye yazmaktaydı.

Temel atılan kağıt fabrikasının makine ve teçhizatı en iyi teklifi veren Voith ve Füllner firmaları arasından tercih edilen Voith firmasından 750 bin liraya sağlanması kararlaştırılmıştı. Anlaşma 17 Mart 1934 tarihinde sonuçlandırılmış ve dokuz gün sonra imzalanmıştır.²¹¹

Voith firmasıyla yapılan sipariş sözleşmesinde, birinci Kağıt Fabrikasının Üretim Kapasitesi yılda üç yüz gün esasıyla şöyle belirlenmişti:²¹²

Karton	2 bin ton
Ambalaj kağıdı	4 bin ton
İyi cins matbaa ve yazı kağıdı	2 bin 700 ton
Adi cins matbaa kağıdı	bin 800 ton
Sünger kağıdı	40 ton.
Toplam	10 bin 540 ton.

Kurulacak fabrikanın güç santrali ve elektrik donanımı için Siemens-Schucwerke, AEG ve Brown Boveri firmaları arasındaki ihaleyi iki yıllık kredi koşulu ile 180 bin liraya Siemens-Schucwerke firması üstlenmişti. Kazan tehsisatı Steinmüller firmasına 128 bin 500 liraya ihale edilmiştir.²¹³

Voith firmasıyla yapılan sözleşmede, makinalar Eylül 1934'te yola çıkarılacak, Ekim 1934'te montaja başlanacaktı. Fabrikanın 15 Ekim 1935'te üretime geçmesi planlamıştı. Yüklenecek firma bina inşaatını istenilen sürede bitiremeyeceği anlaşılınca plan uygulanamadı. Fabrika

²¹¹ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.73

²¹² a.g.e., s.73

²¹³ a.g.r., s.115-116

planlanandan 13 ay gecikmeyle 18 Nisan 1936'da deneme üretimine başlamıştır. Gecikmenin nedenleri şu biçimde özetlenebilir:

Fabrikanın tesisatı Mart 1934'te sipariş edildiği halde, kuruluş yeri olarak İzmit ya da Karadeniz Ereğlisinin hala belirlenememiş olması;

İzmit'in belirlenmesiyle bir başka sorun fabrika doğu kısmında mı, yoksa batı kısmında mı tartışması ve zemin mekaniği ölçümleri;

İnşaat planlarını üstlenen GHH Firmasının donanımı yapacak firmalarla iletişimi geciktirmesi yüzünden inşaat planlarının gecikmesi.

Fabrikaya su sağlayacak donanımın inşaatına çok geç başlanması. (İnşaat başlangıcından bir yıl sonra)²¹⁴

Fabrikanın inşaat ihalesi sonunda 13 Ağustos 1934'te Çifte Galipler firmasına verilmişti. İhale bedeli 351 bin 267 liradır. 1937 yılına kadar yaptırılan ek işlerle toplam bedeli 500 bin lirayı bulan harcamalar yapılmıştır. İhale edilen belli başlı birimler, kağıt ve karton makinaları salonu, kağıt işleme binası, hollander binası, odun hamuru hazırlama birimi, eski kağıt ve selüloz deposu, değirmen binası, laboratuvar, demiryolu bağlantısıdır.

Fabrikanın yalnızca kurulması gecikmemiş, kuruluş masrafları da başlangıçta hesaplanandan fazla olmuştur. Aralarında üretim binası, elektrik donanımı, kazan dairesi, çelik ve ana girdilerin de bulunduğu toplam 17 kalem iş öngörülenden daha pahalıya mal olmuş; buna karşın toplam 11 iş de belirlenenden daha ucuza yapılmıştır. Fabrika inşaatı ve

²¹⁴ a.g.e., s.75

donanımı yaklaşık 643 bin liralık harcama fazlasına karşın 44 bin liralık harcama azlığı ile yaklaşık 600 bin lira daha fazlaya mal olmuştur.²¹⁵

Kağıt fabrikasının inşaat ve montaj işlerinin 'bir hayli dağdali' olduğunu söyleyen Kağıtçı, fabrika üretime başlayacağına kadar ve sonrasında dahi önemli engellerle karşılaştıklarını söylemekteydi.²¹⁶ Bir örnek olarak da 1935'te fabrika inşaatının neredeyse tamamlanmak üzere olduğu bir dönemde yetkililerce fabrika kuruluş yerinin uygunluğu ve inşaat hakkında inceleme yaptırılmasını gösteriyor. İnceleme için Sachsinger Türkiye'ye çağrılıp bir rapor hazırlanmıştı. Sachsinger 11.4.1935 tarihli raporunda: Fabrika kuruluş yerini olumlu bulduğunu, kendisine bildirildiği kadarıyla su temininin yeterli ve berrak olduğu ve filitre tesisatının geniş ölçülerde yapılması gerektiğini yazıyordu.

Fabrikanın yerli kömür kullanacağını ve bu kömürün sağlanması hakkındaki raporları inceleyemediği, yaptığı hesaplara göre buhar kazanlarının donanıma yeterli nitelikte olduğunu, tribin azami güçlerinin, kazanların azami güçlerinden daha az olduğunu bildirmektedir. Güç santrallerinin temel çalışmalarında ağır sorunlarla karşılaştığını, beton kazıklarının adedinin masrafları azaltmak için düşürülmemesi gerektiğini, aksi taktirde temelle ilgili masrafların ortaya çıkacağını ortaya koymuştur. Tribünlerin biçimlerini ve büyüklüğünü yaptığı hesaplara göre yeterli bulmaktadır.

Odun hamuru paralama donanımının, Voith firması tarafından daha önce pek çok kez uygulanmış ve daima iyi sonuçlar alınmış bir sistem olduğunu, bu donanımın iyileştirilmesi için iki öneride bulunmuştur.

²¹⁵ a.g.r., s.135-136

²¹⁶ Kağıtçı, Hatırladıklarım ..., s.21-22

Hollander tesisatını yeterli bulmuştur. İnşaa edilen üç değirmenin yeterli olamayacağını, dördüncü değirmenin eklenmesini önermiştir.

Kağıt makinalarının montajına yeni başlanıldığını, makineleri planlar üzerinde incelediğini; süzgecin yeterli büyüklükte olduğunu, kurutma sisteminin istenilen ölçülerde olduğunu kaydetmiştir. Teçhizat ve makinaların kendisine verilen bilgiler doğrultusunda yeterli bulduğu kanısına varmıştır.

Yaptığı incelemeler sonucu fabrikanın ortalama 215 erkek ve 128 kadın işçi çalıştırabileceğini; bir süre sonra akort çalışma yöntemi ile iş randımanının yükseltilebileceğini ortaya koymaktadır. Sachsinger, 75 gramlık odunsuz yazı kağıdını baz alarak yaptığı maliyet hesabında; en son ilkelere göre bu modern donanıyla 8 Türk lirasına 100 kilo gram odunsuz yazı kağıdı üretilebilecektir. Bu maliyete kağıt üretimi için gerekli selüloz, kaolin, reçine, tutkal, şap ve boyalar ile kömür dahildir. Raportörün deneyimine göre kaba bir hesapla bu maliyet hesabı odunsuz bir kağıt için 8.25 liraya gelmektedir. Bu masraflar işçi ücretleri, teknik personel giderleri, üretim makinalarının yedek parçaları, amortisman ve sigortalardan ibarettir.

Uzmana göre; önceden görülemeyen olağanüstü bir olay olmazsa fabrika 1935 Eylülü ya da ekiminde ilk üretime başlayabilecektir. Ancak bu öngörü güç santrallerinin ve odun paralama temellerinin bir tehlike karşısında yıkılmayacak şekilde hızla yapılmasına bağlıdır. Tamirhanenin büyütülmesini, elektrik tamirhanesinin yapılmasını, bir makine mühendisinin gözetiminde hemen boru donanımı ve elektrik tesisatı ve planlarının yaptırılmasını, takibini, su borularının fabrikaya uygun yapılmasını istemektedir. Sonuçta; “Tesisatın tetkikinde bunun üzerinde

pek büyük alaka ve gayretle çalışılmış olduğuna ve tesisatın çok iyi projelendirilmiş bulunduğuna kanaat hasil ettim.” demektedir.²¹⁷

Kağıtçı, fabrikanın İzmit’te kurulmasının yerinde olduğu görüşünün H-W. Mann ve Sachsinger’in incelemeleriyle kanıtlandığını belirtmektedir. Fabrika inşaatı, donanımı ve teknolojisinin de bazı eksikliklerine karşın yeterli bulunduğunu ortaya koymaktaydı.²¹⁸

1935 baharından sonra kağıt fabrikası ile ilgili basında ve kamuoyunda fazlaca ilgi olmadı. Bir gazete fabrika inşaatının tamamlanmakta olduğunu ve 29 Ekimde açılacağını duyuruyordu.²¹⁹ 1936’nın başından itibaren basın fabrika ile ilgili bir çok haber yayınladı. Gazeteler fabrikanın açılma zamanını sorguluyorlar ve açıldığında gümrük tarifelerinin değişip değişmeyeceği, ya da kağıt fiyatlarının ne olacağını tartışıyorlardı.

Fabrikanın açılış öngörülenden epeyce geç gerçekleşmişti. Ocak 1936’da gazeteler fabrikanın montajının bittiğini ve bir çoğu 15 Nisanda açılacağını yazıyorlardı.²²⁰ 18 Nisan 1936’da ilk kağıt deneme üretimi ile ortaya çıkmıştı.

Basının fabrika ile yakından ilgilenmesinin nedeni, birincil araçları olan kağıdın fiyatlarıyla ilgiliydi. Yerli üretimin başlamasıyla birlikte gümrük korumacılığı sonucu olumsuz etkilenip etkilenmeyeceğiydi. 9 Ocak 1936 tarihli Cumhuriyet, kağıt gümrüğünün yükseltildiğini yazıyordu. Marttaki haberlerde hükümetin kontenjanlar koyarak yerli kağıt sanayini koruyacağı bildiriliyordu. 3 Nisan 1936 tarihli Cumhuriyette “Kağıt Fiyatlarında Yükselme Başladı” haberi manşetten veriliyordu. 1936 yazında kendisini

²¹⁷ Sachsinger Raporu, aktaran Alaçam, s.98-103

²¹⁸ Kağıtçı, s.6

²¹⁹ Kurun, 25 Haziran 1945

²²⁰ Cumhuriyet, 11 Ocak 1936; Ulus, 24 Ocak 1936

gösteren kağıt krizi önemli sıkıntı yaratmıştı. Cumhuriyet gazetesinin verdiği yayında, kağıt fiyatların yükselmesinde temel etmenin, ihracat yapan ülkelerin, Merkez Bankasından paralarını alamayışları ve yerli kağıt sanayinin korunması amacıyla getirilen kotaları göstermekteydi.²²¹ Yerli kağıt üretiminden sonra da bu tür tartışmalar devam etti.

4-Yerli Kağıt Üretiliyor

Cumhuriyet dönemi, yerli kağıt üretimi nihayet İzmit kağıt fabrikasının inşasının bitmesiyle 18 Nisan 1936'da gerçekleşiyordu. Resmi açılışı ise 6 Kasım 1936'da yapıldı.

İlk yerli kağıdın üretimine başlanıldığı günlerde beklenen ölçüde gürültü koparmadı. Gazeteler olayı abartmadan aktardılar. 19 Nisan 1936 tarihli Cumhuriyet Gazetesi olayı şöyle aktarıyordu: “ İzmit Kağıt Fabrikası Dün İlk Numunesini Verdi: İzmit kağıt fabrikası bugün tecrübelerini ikmal ederek ilk kağıdını çıkardı. Çıkan kağıt sarı renkte zarf kağıdıdır. Tecrübeler devam ediyor. Karton kısmı da ilk numunelerini bu hafta verecektir.”

20 Nisan 1920 tarihli Ulus'ta; “ İlk Kağıdımız , başlıklı yazıda: Dün İzmit fabrikasının yaptığı ilk kağıt sevinç içinde olan halkın ellerinde dolaşmıştır. Yıllardan beridir giriştiğimiz endüstri savaşında yeni bir zaferimizi daha bugün müjdelemekle seviniyoruz. Ekonomi ve kültür hayatımızdaki yerini uzun boylu anlatmaya lüzum olmayan kağıdı da kendi ülkemizde yapmak için İzmit'te açtığımız kağıt fabrikası, dün ilk kağıdını yapmak tecrübesini muvaffakiyetle başarmıştır.” Deniliyordu.

²²¹ Cumhuriyet, 19-23 Temmuz 1936

21 Nisan 1936 Vakit; “Yeni Kağıt” : “İzmit Kağıt fabrikası iki günden beri kağıt çıkarmaya başladığı telgrafla bildirilmişti. Vali Hamit Oskay ve fabrika müdürü Mehmet Ali Kağıtçı'nın da bulundu ilk kağıt çıkarma coşkun ve arkası kesilmez bir heyecan kaynağı olmuştur.

20 Mayıs 1936 Cumhuriyet; “ İlk Türk Gazete Kağıdı”: “İzmit fabrikası mektupluk kağıt kartondan sonra gazete kağıdı da yapmaya başladı. Beş senelik sanayi programına dahil bulunan İzmit Kağıt Fabrikasının işlemeye, kağıt ve karton çıkarmaya başladığını yazmıştık. Fabrika ahiren gazete kağıdı imaline de başlamıştır. Bu suretle ilk Türk gazete kağıdı yakında piyasaya çıkarılmış olacaktır.

Yakında toplanacak olan Sümerbank Umumi Heyetinde okunacak olan rapor, ilk defa olarak İzmit Kağıt fabrikasının yaptığı güzel milli kağıtlara basılmıştır.

Fabrikanın açılma töreni Başvekil İsmet İnönü'nün tensip edeceği bir zamanda yapılacak ve memleketin irfan hayatında büyük bir hadise olduğu için büyük merasim yapılacaktır. Fabrikaya ilk siparişleri İnhisarlar İdaresi vermiş olup, fabrika daha şimdiden 7-8 aylık mesaisini dolduracak kadar iş almıştır.”

22 Mayıs 1936 Tan; “İzmit Kağıt Fabrikası” : “ İzmit Kağıt Fabrikası Müdürü Mehmet Ali Kağıtçı, davet üzerine Ankara'ya gitmiştir. Ankara'da Sümerbank ve ekonomi bakanlığı ile temasta bulunarak, fabrikanın bugünkü vaziyeti hakkında bilgi verecektir.

Fabrikaya her gün yeni siparişler gelmektedir. İnhisarlar İdaresi, evvelce verdiği karton siparişinden başka yeniden bir çok siparişler vermiştir.” gibi çeşitli basın organlarında haberler yer almıştı.

Basında ilk kağıt üretimi ile ilgili haber ve yorumların dışında, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer başta olmak üzere, bir çok ileri gelenden başarı ve kutlama telgrafları gelmiştir.²²²

Dönemin canlı tanığı Cevdet Baykal, ilk kağıt üretimini kendi ağzından şöyle aktarıyor: “O gün cumartesiydi. Kağıt fabrikasının kurucusu ve ilk müdürü sayın Mehmet Ali Kağıtçı bana müjdeyi bir kaç gün önce vermişti. Müjdeyi alır almaz, İstanbul’da çıkan Cumhuriyet, Son Posta, Milliyet, Vakıf, Ankara’da Ulus Gazetelerine ‘Kağıt Fabrikası İlk Tecrübe İmalatına 18 Nisanda başlıyor’ diye haber vermiştim. Anadolu Ajansı da haberi yayınlamıştı. 18 Nisan 1936 Cumartesi günü ilk Türk kağıdına saat 15.03’te kavuşmuşuk. Mütevazı bir tören yapılmıştı. Bu törende o zamanın Kocaeli Valisi Hamit Oskay, Belediye Başkanı Kemal Öz, Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı Nail Törel, Mehmet Ali Kağıtçı, Dr. Heller, Sefa Ülgen ve şehrin ileri gelenleri bulunmuştu. Herkeste bir heyecan vardı. Kağıt hamurları keçelerin üzerinden su halinde geçerken, bu sulu madde nasıl kağıt olacak diye merak içindeydik. Beyaz beyaz, çarşaf çarşaf kağıtlar bobinlere sarılırken o buhar dumanının içinde gözlerde sevinç gözyaşları vardı. Davetliler Mehmet Ali Kağıtçı’yı tebrik ediyor, ilk Türk kağıdını alıp yüzüne gözüne sürüyor, hatıra olarak saklıyordu...”

*İlk Türk kağıdı 70 gramlık mat bir kağıt. Üzerine şöyle yazmışım: İZMİT 18 Nisan 1936 saat 15.03 İlk kağıdımıza kavuşma hatırası*²²³

Basından ve tanıklardan aktardığımız yerli kağıt üretimi ile ilgili, 21 Temmuz 1936 tarihli rapor deneme çalışmaları ve sipariş durumunu belirtmektedir. Rapor fabrikada görevli Alman uzman Buchele tarafından hazırlanıp, Voith firmasına sunulmuştu. Raporunda;

²²² Bu kutlamalar için bkz. Kağıtçı, Hatırladıklarım ve Düşündüklerim, s.22-24

²²³ Cevdet Baykal, “İlk Türk Kağıdı Nasıl Çıkmıştı?”, SEKA Postası, 1 Mayıs 1966

- Temmuzun 14'ünde Ankara'dan dönen Müdür Mehmet Ali makinaların 72 saat süre ile kapasite testlerini yapabileceğimizi söyledi.
- Müdür ayrıca 55 ton, 80 gramlık dergi kağıdı ve 154 ton 93 gramlık yazı kağıdı (her ikisi de hilal filigranlı) siparişi olduğunu belirtti.
- Her iki makinayı aynı anda üç vardiya çalıştırmaya yeterli eleman bulunmadığı için işe kağıt makinası ile başlanılmasını, 4-5 test yaptıktan sonra aynı şekilde karton makinası ile aynı işlerin yapılmasını önerdi.
- Bu duruma göre kapasite testleri çok uzayacak. Zira burada verilen talimatlar çok sık değişiyor. Kaç çeşitli kağıtta kapasite testi yapacağımızı henüz bilmiyoruz.
- Kağıt makinası işletmeye alındığı 18 Nisan tarihinden beri ancak gündüz çalışıyor. Yalnız geçen hafta iki gün ve bu hafta sürekli çalıştı.
- Karton makinası da işletmeye alındığı 6 Mayıs'tan beri yalnızca gündüzleri çalışıyor. Sadece 24 Haziran- 3 Temmuz arası sürekli çalıştı.
- Siparişler çok az.²²⁴

Sümerbank Kağıt ve Karton Fabrikasının deneme üretiminden sonra resmi açılışı 6 Kasım 1936'da gerçekleşti. Üretilen kağıt ve kartonlarla yüklü kamyon ve atlı arabalar ve İzmitliler kentin sokaklarında dolaşır adeta bayram yapmışlardı.

Fabrikanın resmi açılışı yapılırken, aynı anda ikinci kağıt fabrikasının ve selüloz fabrikasının da temeli atılmıştır.²²⁵ Cumhuriyet Gazetesinde ve Ayın Tarihi Dergisinde resmi açılış şöyle yansıtılıyordu: "Cumhuriyetin

²²⁴ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.88

²²⁵ Kağıtçı, s.28

Birinci Beş Senelik Endüstri Programının yurda hediye ettiği yedinci fabrikanın İzmit Kağıt Fabrikasının açılma töreni dün pek parlak bir suretle yapıldı. Küşat resmini, Ankara'daki mühim işleri dolayısıyla İzmit'e gelemeyen Başbakan İsmet İnönü namına İktisat Vekili Celal Bayar yapmıştır.

Merasime riyaset edecek olan İktisat Vekili Celal Bayar ile Maliye Vekili Fuat Ağralı, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Rana Tarhan, Nuri Conker başkanlığında, TBMM Başkanlık Divanı Üyeleri, Kocaeli Milletvekilleri, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer ve kentin ileri gelenleri katılmıştı.

Merasimin ilk nutkunu Vali Hamit Oskay vermişti ve sonra Belediye başkanı Kemal Öz konuşmuştu. Belediye başkanından sonra kürsüye İktisat Vekili Celal Bayar gelmiştir.²²⁶ Bayar konuşmasında:

“Sayın vatandaşlarım, bugün açılma töreni yapacağımız kağıt fabrikası endüstri programımızda yer alan mühim mevzularımızdan biridir. Kağıt endüstrisi, bütün dünya nazarında da kıymetli ve ehemmiyetli bir sanat şubesi olarak kabul edilmiştir.

Bu fabrika üç milyon üç yüz bin liraya mal olmuştur. Senevi üretim kapasitesi 12 bin tondur. Çıkaracağı malın kıymeti 2 milyon sekiz yüz bin liradır. Bizim milli ekonomi hayatımızda çok şayanı dikkat safhalar vardır. Bunlardan biri de işe başladığımız andaki ölçünün her an artmakta olmasıdır.

Programlarımızı fikir ve proje halinde ortaya attığımız anla. onların tatbikatına geçildiği kısa zaman arasında, görüyoruz ki, milli ihtiyaç ilerlemiş ve hesaplarımız bu ihtiyacın karşısında küçülmüştür.

²²⁶ Ayın Tarihi, S.36, Aralık 1936, s.12; Cumhuriyet, 7 Kasım 1936

Bu, milletimizin dinamik hayatının bir ifadesi ve memlekette refah seviyesinin gittikçe artmakta olmasının bir işaretidir. Bugün açtığımız fabrikayı, ihtiyaç nispetinde kurmak istedik, fakat inşaat bitinceye kadar geçen zaman içinde ihtiyacın artmış olduğunu gördük. Ve büyütme mecburiyetinde kaldık.

Bugün açılma resmiyle birlikte bu fabrikanın genişletilmesine ait temel atmayı da yapacağız. Bu genişletme için 1 milyon 750 bin lira sarf edilecektir. Bu genişletme ile fabrikanın üretim kapasitesi 12 bin ton ve senelik üretim kıymeti 2 milyon 800 bin lira artacaktır.

Programımıza dahil esaslardan biri de selüloz fabrikasıdır. Selüloz, kağıdın ve Gemlik'teki Suni İpek Fabrikası'nın mayasını teşkil etmekle beraber aynı zamanda bir harp maddesidir. Gerek askeri ihtiyaç ve gerek milli ekonomi bakımından büyük ehemmiyeti olan bu fabrika 2 milyon liraya kurulacak, senelik üretimi 1 milyon 200 bin lira kıymetinde, 12 bin ton olacaktır.

Bize daima teveccüh eyleyen bir soru vardı. Deniliyordu ki, Türkler ekonomik cihazlarını kurmak için belki para bulabilirler. Fakat bunları kurabilecek elemanları nereden bulacaklar. Fabrika kurmak kolay, fakat kurulmuş bir fabrikayı teknik esaslar dahilinde nasıl işleteceklerdir ?

Arkadaşlar, biz bütün bu sorulara nazari olarak cevap veremiyoruz; birfiil kurduğumuz fabrikalarımızın mümtaz ve verimli vaziyeti buna bizzat cevap teşkil etmektedir. Bu fabrikaların nefaseti, metaneti ve ucuzluğu piyasaya ve memlekete şimdiden kendisini sevdirmiş bulunmaktadır.

Milli ekonomimizi tam manasıyla memleket içinde cihazlandırdığımız zamandır ki milli refaha kavuşacaktır.⁹⁸

Bayar'ın konuşmasının ardından tören davetlileri fabrikanın birimlerini gezip, iki grup halinde İstanbul ve Ankara'ya ayrılmışlardır. Ertesi gün

⁹⁸ Alaçam, s.49-51

Ulus gazetesinde Yaşar Nabi Nayır'ın "Endüstri Davamızın Yeni Zaferleri" adlı makalesi yayımlanmıştı. Makalede: "Dün, endüstrileşme tarihimizin hususu ile mesut günlerinden birini teşkil etmiştir: Finans bakanımız birkaç aydan beri çalışma halinde olan İzmit Kağıt Fabrikasını açarken, biri kağıt, biri de selüloz imal edecek iki yeni fabrikanın daha temellerini attı.

İzmit'te ilk Türk kağıtlarını elimize vermiş olan kağıt fabrikasını, memleketin kağıt ve karton ihtiyacının yarısını karşılayacak bir hacimdeydi. Temeli atılan yeni kağıt fabrikası ile Türkiye'nin kağıt davası tamamıyla halledilmiş bulunuyor. İki sene sonra, dışarıdan kağıt ithal etmek zarureti kurtulmuş olacaktır"⁹⁹ diyordu.

Falif Rıfık Atay; "Milli Kağıt" adlı makalesinde 1930'ların endüstrileşme politikasının altını çizdikten sonra kağıt sanayini bir örnek olarak gösteriyordu. Makalesinde; "Evvelki gün, İzmit'te Sümerbank Kağıt Fabrikası işlemeğe başlamıştır. Aynı zamanda kağıt imali meselesini tamamen millileştirecek diğer müesseselerin de temellerinin atıldığını öğrenmiş bulunuyoruz. Bizim endüstri planımız malumdur: Milli müdafaa ihtiyaçları dışında ancak ilk maddesi ve pazarı bizde olan endüstrileri kurmaktayız. Kağıt, onlardan biridir"¹⁰⁰ diye yazmaktaydı.

Kağıt fabrikasının açılışına coşkulu ve umutlu yaklaşan ve bu anlayışla yayın yapan gazetelerin en büyük isteği gazete kağıdı fiyatlarının düşük tutulmasıydı. Ancak açılıştan sonraki günlerde gazetelerde bu umudu olumlu yönde yansıtmak haberlere rastlanmıyordu. Haberlerinde kağıt vurgunculuğu ön plana çıkıyordu. Aralık ayında gazeteler, vurguncuların kağıt fiyatlarını arttırdığını, buna da korumacılık nedeniyle bazı kağıt

⁹⁹ Ulus, 7,11, 1936

¹⁰⁰ Ulus, 8,11, 1936

türlerine getirilen ithalat kısıtlamasının yol açtığını yazıyorlardı. Kağıt vurgunculuğuyla mücadele etmek için hükümet İzmit Kağıt Fabrikasından talepleri karşılmasını isterken, bir yandan Sümerbank'ın da kağıt ithal ederek uygun koşullarla piyasaya sürmesini istiyordu.¹⁰¹

D- Sümerbank İzmit Selüloz Sanayi İşletmesi

1- Kağıt Fabrikasının Gelişme Dönemi

6 Kasım 1936'da üretime resmen başlayan İzmit Kağıt Fabrikası, selüloz fabrikası ekleninceye kadar Sümerbank İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası olarak tanımlandı. 1939'da ise resmi adı Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi olarak değiştirildi. 1955'ten bu yana ise Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi, kısaca SEKA denilmektedir.¹⁰²

Birinci kağıt fabrikası; kağıt fabrikası, mihaniki hamur ünitesinden oluşan iki ana birimle birlikte güç santrali, kazan dairesi, tamirhane gibi yardımcı ünitelerden ve hizmet birimlerinden oluşuyordu. 1936 Kasım'ında resmi açılışı yapılırken, aynı anda selüloz ve ikinci kağıt fabrikasının temelleri atılmıştı. İleriki yıllarda eklenen yeni ünitelerle yeni birimler oluşturulmuştur.

Birinci kağıt fabrikası, 2.200 mm. çalışma genişliğinde bir numaralı kağıt makinesi, iki numaralı kombina kağıt ve karton makinesine sahipti. Makineler dakikada 10-150 metre uzunluğunda ve 30-800 gr/m²'lik perdahlı, perdahsız, beyaz ve renkli her tür kağıt , karton ve kalın ambalaj kağıdı yapabiliyordu.¹⁰³ Fabrika üretime geçtiğinde Türkiye'nin kağıt

¹⁰¹ Cumhuriyet: Ulus, 5 Aralık 1936

¹⁰² Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.29

¹⁰³ Kağıtçı, s.82

tüketim talebi 20.000 ton olmasına karşın, üretime geçen birinci kağıt fabrikası 10.000 ton kapasiteli inşa edilmişti. Kapasitenin gereksinmenin yarı düzeyinde tutulmasına gerekçe olarak, ülke içinde tüketilmekte olan kağıt türlerinin henüz standartlaşmamış olması ve ürün çeşitliliğini arttırmanın verimlilik kaybına yol açacağı gösterilmiştir.¹⁰⁴

Bu tutum dönemin bir anlamda temel anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlayış, fabrika tasarımına temel oluşturan varsayımları ve ekonomik yaklaşımı ortaya koymaktadır. Söz konusu yatırımlar, yurt içi tüketim göz önünde bulundurularak ve var olan talebe yönelik ithal ikamesi sağlamadığından, çok çeşitlenmiş olan talebi karşılayabilmek amacıyla ürün çeşitliliği yüksek, ancak türler özelinde düşük talep nedeniyle makine kapasiteleri düşük tutulmuştur.¹⁰⁵

Birinci fabrikanın üretime geçmesini izleyen dönemde yapılacak değerlendirmeler ile talebi karşılayacak biçimde var olan fabrikanın genişletilmesi ya da yeni yerde, yeni fabrika kurulması öngörülmekteydi.¹⁰⁶

İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası 20 bin m² alana oturtulmuş, yeni inşa edilen ikinci kağıt, selüloz, kaolin fabrikalarıyla birlikte toplam 65 bin m²'ye yakın alan üzerine kurulmuş büyük bir tesis olarak belirecektir. Bu bütünsel yapılanma 3460 sayılı yasayla belirlenen "Sümerbank Selüloz Sanayi" İşletmesi şeklinde yönetilmeye başlanmıştır.¹⁰⁷

a-Üretim Değerleri

Birinci fabrika üretime 550 çalışanıyla başlamıştır. 1937'de 750, 1938'de ise 590 olan çalışan personel 1942'ye gelindiğinde 700 erkek, 100

¹⁰⁴ Selüloz-İş Sendikası, *Dünden ...*, s.37

¹⁰⁵ a.g.e., s.38

¹⁰⁶ İnan, s.85

¹⁰⁷ Alaçam, s.141

kadın işçiyle 800'e ulaşmıştır.¹⁰⁸ 1942'ye kadar işçilerin üç vardiya halinde ürettikleri kağıt ve karton üretim miktarı şöyledir.¹⁰⁹

Yıllara göre fiilen üretilen net miktarlar:

<u>Yıllar</u>	<u>Üretim (ton)</u>	<u>Yıllar</u>	<u>Fiili Üretim (ton)</u>	<u>Çeşitli ağırlıkta</u> <u>(m²)</u>
1936	2.500	1937	10.200	9.500
1937	9.700	1938	10.300	9.600
1938	8.900	1939	8.900	9.100
1939	8.400	1940	9.700	9.300
1940	9.500	1941	10.000	9.800
1941	8.900	1942	10.000	9.800
1942	9.000			

Üretime başlanan ilk yıllarda daha fazla üretim yapılamamış olmasının temel nedeni, siparişlerin azlığı ya da satış güçlüklerinden kaynaklanmaktaydı. Fabrikada üretim öngörülen biçimde yürütülmekteydi. 1943'e kadar kullanılan ham ve yardımcı maddelerin dökümü aşağıdaki gibiydi:

¹⁰⁸ Sümerbank, s.109

¹⁰⁹ Sümerbank, s.109-116

a) Hammaddeler

<u>Yıllar</u>	<u>Selüloz (ton)</u>	<u>Odun (m³)</u>	<u>Kırpıntı kağıt (ton)</u>
1936	2.250	1.835	726
1937	5.600	9.500	1.100
1938	7.300	7.800	1.700
1939	5.500	6.900	1.700
1940	4.200	9.900	2.100
1941	4.000	11.800	2.000
1942	2.800	18.000	2.300

b) Yardımcı Maddeler

<u>Yıllar</u>	<u>Soda (ton)</u>	<u>Kaolin (ton)</u>	<u>Şap (ton)</u>	<u>Reçine (ton)</u>
1936	14	145	216	82
1937	27	561	312	170
1938	31	509	398	194
1939	30	512	459	177
1940	30	362	413	186

1941	27	697	353	157
1942	18	726	263	110

Bu yardımcı maddelere ek olarak fabrika, yılda ortalama 15.000 liralık boya harcamakta ve 285.000 lira değerinde işletme malzemesi kullanmaktaydı.¹¹⁰

Yeni birimlerle birlikte artacak olan enerji gereksinmesini karşılamak üzere, dördüncü bir türbinle takviyesi tasarlanan ve bu yolla günlük harcaması ortalama 120 tona çıkarılması öngörülen santralin tüketimi aşağıdaki gibiydi.¹¹¹

<u>Yıllar</u>	<u>Kömür tüketimi (ton)</u>
1937	13.000
1938	14.000
1939	15.000
1940	16.000
1941	20.000
1942	20.000

¹¹⁰ Sümerbank, s.111

¹¹¹ Sümerbank, s.111

Kömür tüketiminin son iki yılda artması, özellikle mihaniki hamur tesisinin fazla üretimde bulunmasından ileri gelmişti.

Kağıt ve karton üretiminin birincil hammaddesi olan selüloz, 1944 yılında selüloz fabrikasının üretime başlamasına kadar dışarıdan ithal edilmiştir. Mihaniki hamur ise tesislerde üretilmiş ve bir miktar da kırpıntı kağıt kullanılmıştır. Kaolin tesisi 1941’de, klor-alkali fabrikası 1945’te üretime başlayınca kadar kağıt üretiminde kullanılan hammadde ve yardımcı maddelerin tamamına yakını ithal edilmekteydi.¹¹²

Birinci kağıt fabrikasının 1939’da 2.500 milyon TL. olan satışı, 1941’de 3.800 milyon TL, 1942’de ise 5.246 milyon TL’ ye yükselmiştir. Bu satışlar iş hacmi hakkında yeterli bir fikir edinebilmeyi olanaklı kılacak niteliktedir.

Kağıt fabrikasının kuruluşu ve üretime geçişi olumsuz bir döneme denk düşmüştü. Emperyalistler krizi aşamamışlar ve yeni bir paylaşım için genel bir savaş süreci başlamıştı. Savaş gelişmeleri silahlanmayı hızlandırmıştı. Kağıdın ana hammaddesi olan selüloz, silah sanayinin de hammaddesi arasında yer almaktadır. Dolayısıyla hem selüloz fiyatları artmış ve hem de selüloz hammaddesi olan odun fiyatları yükselmişti. Hammadde ve yardımcı maddeleri ülkemizde bulunduğu için öncelikli kurulan kağıt sanayi, hammaddeleri açısından %80 oranında dışarıya bağımlılığını sürdürmekteydi. Dışarıdan ithal dolayısıyla fabrika olumsuz etkilenmişti. Çünkü 1937’de belirtildiği gibi hem selülozun fiyatı artmış, hem de ithalatı zorlaşmıştı. Bu gelişmeler kağıt fabrikasının üretimini etkilerken, aynı zamanda piyasalarda bazı sorunların oluşmasını da beraberinde getiriyordu. Kağıt ithalatına getirilen sınırlandırmalar da bir başka sorunu oluşturmaktaydı. Kağıt fabrikasının kurulmasıyla umut dağıtan gazeteler,

¹¹² SEKA, s.37-38

1937'den itibaren eleştiri oklarını yöneltmeye başladılar. Kağıt ihtikarlığının artması yönünde haberler ön planda yer almaktaydı. İhtikarlık sonucu oluşan kağıt fiyat yükselmesi ve vurgunculuğunu eleştirmektedirler. Bu gelişmeleri bahane eden bazı yazarlar ve politikacılar adeta fırsat kollarcasına kağıt ve karton fabrikasına yüklenmişlerdi.¹¹³

Piyasalarda yaşanan kağıt sorunu, hükümeti çözüm aramaya itmisti. Bir taraftan ikinci kağıt ve selüloz fabrikasına hız verilirken, bir dizi kararnamelerle gümrük tarifelerini değiştiriyordu. Bir yandan miktar sınırlamaları getiriyor, diğer yandan da bazı türlerde özellikle gazete kağıdında sınırlamaları kaldırıyordu. Tüm bunları yaparken yerli kağıda yönelik koruyucu önlemleri sürdürüyordu.¹¹⁴

Yaşanan bu sorunlar karşısında neler yapılabileceğini ortaya koyabilmek için, İktisat Vekaleti yabancı bir uzmana kağıt fabrikasında inceleme yaptırdı. Dr. Sachsenberg'in 20 nisan 1937'de hazırladığı raporda değerlendirmeleri özetle şöyledi:¹¹⁵

- Kağıt makinesi salonunda zeminin iyileştirilmesi ve taşıma işlerinin elle değil vinç türü taşımayla yapılması yerinde olur. Değişik kağıtların buhar tüketimi farklıdır. Maliyeti doğru hesaplayabilmek için her makineye bir buhar ölçme aleti takılması gerekir.
- İkmal, tefrik ve ambalaj dairelerinde ölçümlerin daha iyi yapılması gereklidir. Özellikle tefrik ve ambalaj dairesinde işçiler çok sıkışık

¹¹³ Alaçam, s.144-173

¹¹⁴ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.104

¹¹⁵ Dr. Sachsenberg, İzmit'teki Kağıt Fabrikasının Organizasyonu ve İşletmesi Hakkındaki Rapor, 20.4.1937, Ankara, aktaran a.g.e., s.105, kaynakta verilen dipnotla ilgili raporun 14 sayılı daktilo metnin kopyası, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Kütüphanesi'nde mevcuttur.

durumda çalışmaktadırlar. Burada çalışan işçilerin verimlerine göre ücretleri örneğin Avusturya'dakine göre çok yüksektir.

- Satın alma ile satış ve sevkiyatta bazı sorunlar vardır. Satın alma zamanında ve uygun miktarlarda yapılmamakta; satış işi de yeterince iyi düzenlenmemektedir.
- Fabrikanın randımanı Avrupa'daki benzerleri ile karşılaştırarak anlaşılabilir. İzmit'te üretilen bir ton kağıt yaklaşık Avrupa'dan bir kat daha pahalıdır. Bunun başlıca nedeni, pahalı sağlanan hammaddeler, yüksek personel masrafları, yüksek amortisman oranları ve yönetim giderlerinin yüksekliğidir. Fabrikanın her biriminde çalışanların sayısı çok yüksek gözükmemektedir.

Sachsenberg'in öneri ve eleştirileri yeni bir işletme için normaldi. Gerçek olan fabrikanın üretiminin pahalı olmasıydı. Pahalılığın temel nedeni yüksek fiyatla ithal edilen hammaddelerdi. Belirtildiği gibi işçi ücretlerinin pahalılıkta etken olmadığı, işçi ücretleri ele alındığında görülecektir. Her türlü ham ve yardımcı maddeleri ülkemizde bulunan kağıt sanayinin bu maddeleri ithal etmesi anlaşılır gibi gözükmemekteydi. Bu anlaşılabilirlik kağıt sanayiiyle ilgili yoğun eleştirilere neden olmaktaydı.

Eleştirilerin ana kaynağını oluşturan hammadde ithalatının nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir. Kağıt üretiminde temel olan selüloz fabrikası kurulmadığından selülozun tümü ithal ediliyordu. Mihaniki hamur için gerekli odunun da tamamına yakını ithal edilmekteydi. Türkiye'de orman varken tomruk neden dışarıdan getiriliyordu? Bu sorunun yanıtı ise tomruk ithalinin tamamıyla ekonomik nedenlere dayanmasıydı. Düzce ormanlarından köknar ton başına 12 liraya imal edilirken, ormandan Adapazarı istasyonuna ve İzmit'e nakli ton başına 7 liraya mal oluyor ve

fabrikaya toplam maliyeti ton başına 19 lirayı buluyordu. Oysa Rusya ve Romanya ormanlarından getirilen tomruğun ton başına fabrikaya maliyeti 11 lira düzeyindeydi. Neredeyse yarı fiyatına mal olan Rus ve Romen odunu hammadde olarak tercih edilmekteydi.¹¹⁶ Bu dönemde basında çıkan kağıt sanayiyle ilgili yazılan yazılarda, yakın gelecekte Karadeniz Bölgesi ormanlarından bu odunları sağlamak olası olacaktır denilmekteydi. Savaş hazırlıkları nedeniyle selüloz fiyatlarının yükselmesi, imalinde kullanılan odunların da fiyatını yükseltmişti. Derince'ye tonu 23 şilin'e gelen Rus-Romen odunlarının 1938'de 30 şilin'e çıktığı yazılmaktaydı.¹¹⁷

Kağıt imalatının en önemli hammaddesini oluşturan selüloz fiyatları bir yandan hızla artarken, diğer yandan da dışarıdan güçlükle sağlanabiliyordu. Bu olgu hem yoğun eleştirilerin kaynağını oluştururken, hem de selüloz fabrikasının hızla kurulması yolunda adımların atılmasını sağlamaktaydı.

Diğer yardımcı hammaddeler için de aynı şeyler söz konusuydu. Yıllık 1500 ton olan kaolin ihtiyacı dışarıdan karşılanıyordu. Oysa kaolin Kütahya civarında bol miktarda bulunmaktaydı. Benzer biçimde şap ve reçinede de aynı koşullar geçerliydi.

Kağıt üretiminin temelli maddelerinden biri de eski kırpıntı kağıtlardır. 1936'da kırpıntı kağıtların tonu 10 liraya İzmit'e ulaşırken, 1937'de tonu 30 liraya kadar çıkmıştır. Bunun nedeni dünyada başlayan kağıt ve hammadde sorunu. Özellikle İtalyanlar oluşturdukları taleplerle kırpıntı

¹¹⁶ Son Posta, "İzmit Kağıt Fabrikası", 20.4.1938; Aksam, "Kağıt ve Karton Fabrikası 1937 Yılım Parlak Faaliyetler Bitirdi", 20.4.1938

¹¹⁷ a.g.m.

kağıt fiyatlarının yükselmesinde etken olmuşlardı. Dolayısıyla İzmit Kağıt Fabrikası kırpıntı kağıtları iki misli fiyatına sağlayabilmekteydi.¹¹⁸

İşte tüm bunlardan dolayı fabrikanın ürün maliyet değerleri artmaktaydı. Fabrika yönetimi de genel masraflar ve diğer ihtiyaçlardan tasarrufa giderek, ürün maliyet artışını piyasaya daha az yansıtmaya çalışıyordu.

Sümerbank'ın diğer işletmelerinde de kağıt sanayinin yaşadığı benzer sorunlar belirince devlet, fabrikaların sevk ve yönetimini belli esaslara bağlayan yasa çıkarmıştı. Buna koşut olarak Orman Yasası'nda da bazı değişiklikler yapılarak kağıt sanayinin gereksinmesi olan odun Romanya ve Rusya yerine ülkemizden sağlanması yönünde çabalara girişilmiştir.¹¹⁹

b- Yönetmelik Yapılanma

26 Haziran 1938'de kabul edilen 3460 sayılı İktisadi Devlet Teşekküllerin İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun'la, devlet, sanayi işletmelerine bir zemin plan vererek, onlara gerekli ticari özerkliği sağlamayı amaçlamıştı. Ancak, işletmeleri ulusal bir planlamayla ve idari rejim bakımından yararlı olacağı düşünülen bir genel kontrole tabi tutuyordu. Yasanın dördüncü maddesine göre bu yönetim ve denetim organları, T.B.M.M. Genel Kurulu, Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti, Sümerbank İdare Meclisi ve Sümerbank Genel Müdürü'nden oluşmaktaydı. İktisadi Devlet Teşekkülleri özel hukuk hükümlerine göre yönetilecek, işletmeler tüzel kişiliğe sahip olacak ve benzer işletmeler birarada toplanıp bunların müdür ve idare komitesince yönetmesine karara verilmişti. İdare komitelerinin görevi, işletmeyi, iş programlarına ve

¹¹⁸ Alaçam, s.121

¹¹⁹ T.C. Ziraat Vekaleti. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, İstanbul 1938, s.24-28, aktaran Kocabaşoğlu, s.10

merkezin belirleyeceği esaslara göre sevk ve idare etmekte. Yasa fabrika ve işletme tasarruflarının merkezden işletmelere devrini yani bir tür yönetsel özerkliği temel almıştı; ama bu teoride kalacak pratikte hiç de böyle olmayacaktı.²²⁷

Yönetim açısından Sümerbank merkezi ile fabrika ve işletmeler arasındaki ilişki, merkezin işletmeler üzerindeki gözetim ve denetim hakkı dolaylı biçimdeydi. Dolaylılık, işletmelerin hazırladıkları iş programını ve üç aylık çalışma raporlarını merkeze göndermeleri ve merkezin bunları onaylaması biçimindeydi. Ancak, işletmeler merkezin belirlediği esaslar doğrultusunda faaliyette bulunuyordu ve merkeze bağlıydı. Bundan ötürü işletmelerin takdirine pek fazla yer yoktu. Üstelik Sümerbank, müesseseler üzerinde daimi kontrol ve teftiş hakkına sahipti. müesseselerin müdür ve idare komiteleri ile servis şefleri Sümerbank müdürlüğü tarafından atanıyordu. Diğer çalışanlar ise idare komitesinin kararlarıyla müessese müdürü tarafından görevlendiriliyordu. İdare komitesi, müessesinin servis şefleri arasından belirlenecek en az üç kişiyle, müdür ve müdür yardımcılarında oluşmaktaydı.

3460 sayılı yasayla, Başbakanlığa bağlı, “Umumi Murakabe Heyeti” oluşturulmuştu. Bundan böyle kuruluşlar ve işletmeler, her yıl 26 Aralıkta gelecek yılın çalışma ve iş programını Murakabe Heyetine yollayacak, kuruluş ve işletmelerin aldığı kararlar da Heyetçe incelenecekti.

1938’deki anılan yasaya kadar, kağıt fabrikasının yönetsel yapısını belirleyen bir yasal çerçeve yoktu. Bu tarihe kadar, 1933 tarihli Sümerbank yasası çerçevesinde yönetiliyordu. Böylece yeni yasayla var olan yetersizlik bir ölçüde giderilmiş oluyordu. Sümerbank Selüloz Sanayi

²²⁷ Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin İdare ve Murakabe Şekli, aktaran, Kemalettin Apak ve diğerleri, Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, İzmit 1952, s.349-370

İşletmesi ancak 1938'deki 3460 sayılı yasayla yönetsel yapısını gerçek anlamda biçimlendirebilmiştir.

Mart 1934'te Sümerbank tarafından kağıt fabrikasının kurulmasıyla görevlendirilen M.Ali Kağıtçı, 1938 sonuna kadar kurucu müdür olarak görevlendirilmiştir. Ocak 1939'dan itibaren ise 3460 sayılı yasayla 450 lira maaş karşılığı müessese müdürlüğüne atanmıştır.²²⁸

3460 sayılı yasanın yapılışına kadar işletmenin örgüt yapısının dikey ve yatay biçimleniş hakkında yeterli bilgi yoktur. Fabrika üretime geçtiğinde bir yönetici müdür, işletme şefliği, laboratuvar şefliği, ticaret, muhasebe şefliği vb. birimler oluşturulmuştu ve başlarında birer şef vardı. 1937'den itibaren idare müdür yardımcılığının oluşturulduğu anlaşılmaktadır.²²⁹ Veriler 1940'a kadar bir yönetsel organizasyonu belirlemeyi olanaksız kılmaktadır.

1939 yılından itibaren işletme Müdür ve İdare Komitesi tarafından yönetilmekteydi. Gerek müdür ve yardımcıları, gerek servis şefleri Sümerbank İdare Meclisi'nce belirlenmekteydi. Bu kadroların altındaki personel idare komitesi'nin kararıyla işletme müdürü tarafından işe alınmaktaydı.

İdare komitesinin temel görevi, iş programlarını hazırlamak ve işletmeyi Sümerbank'ın onayından geçen programlar ve esaslar doğrultusunda rasyonel bir biçimde yönetmektir.

İşletme, alım, imalat, sarfiyat, satış, maliyet, finansman alanlarını içeren iş programlarını hazırlayarak Sümerbank'a gönderiyordu. Sümerbank Yönetim Kurulu programı ya onaylıyor ya da değişiklikler öneriyordu.

²²⁸ a.g.e., s.126

²²⁹ Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti, Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi 1943 yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara 1944, s.3-7

Ayrıca iş programının uygulanmasında bakanlık onayının da alınması gerekmektedir. Bu uzun bürokrasi işlerin daha hantal olmasına ve uzamasına yol açıyordu. Diğer yandan işletme ile merkez arasında karşılık iletişime dayalı bir ilişki yerine, işbirliğinden yoksun yukardan aşağıya gelişen bir buyurganlık egemen olmaktaydı.²³⁰

İdare Komitesi, yasa ile kendisine verilen işletmeyi sevk ve idare etmek ve stratejik kararları alıp uygulamaktan çok ayrıntılarla uğraşmaktaydı. Bunun başlıca nedeni, mevzuatın fabrika yöneticilerine yeterli özerkliği tanımamasıydı. Kural ve talimatlar gereksiz ayrıntılar içeriyordu.

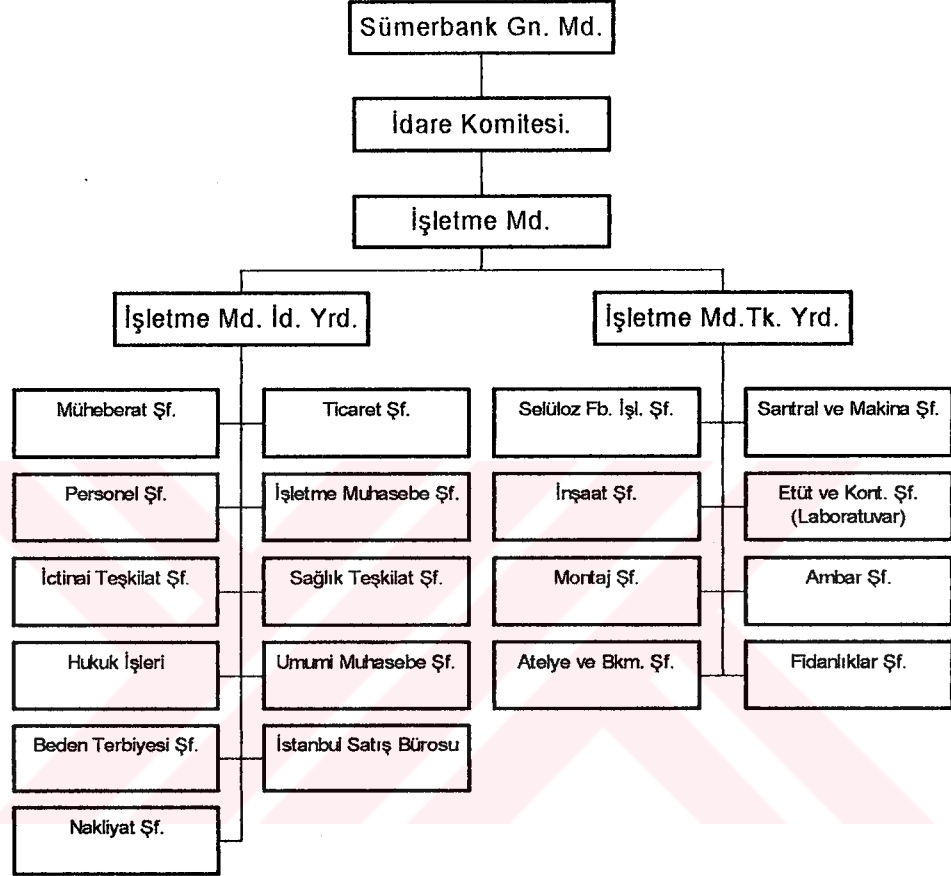
İşletme müdürünün 1941'e kadar yalnız bir idari yardımcısı vardı. 1942'de idare müdür yardımcısına bir de teknik müdür yardımcısı eklenmişti. 1945 yılında Selüloz fabrikasının üretime geçmesiyle birlikte, bu fabrikadan sorumlu ikinci bir teknik müdür yardımcılığı oluşturulmuştu. Mart 1941'de M. Ali Kağıtçı'nın müdürlükten alınmasından sonra, Kağıtçı teknik müşavirlik adı altında yeni bir göreve getirilmişti. Kağıtçı'nın işletmeden tamamen alınmasından sonra da bu kadro 1946'ya kadar sürdürüldü. 1946'da teknik yardımcılıklardan biri teknik müşavirliğe dönüştürüldü.

İdari komitenin yanında işletmenin ana konular üzerinde çalışmak, çeşitli birimler arasında eşgüdümü sağlamak, iş programlarının uygulanabilirliğini kontrol edip denetlemek üzere danışmanlık düzeyde 1943'te İşletme Komitesi oluşturulmuştur.²³¹

²³⁰ 1945 Yılı Raporu, Ankara 1946, s.8

²³¹ a.g.e., s.6

1943'ten sonra örgütsel şema aşağıdaki gibi yapılmıştır:

Örgütsel şemada da görüleceği gibi, 1940'lar ortasına gelindiğinde, Selüloz Sanayi İşletmesi, yalnızca sını, ticari etkinliklerle sınırlı değildir. Yapısal bir gelişimle, satınalma, üretim, satış gibi ana işlevlerin yanında, Sağlık Teşkilatı Servisi ve Beden Terbiyesi Şefliği ile Hukuk İşleri Bürosu, çalışanların sağlık spor gereksinimleri ve hukuk sorunlarıyla ilgilenecek birimleriyle karmaşık bir biçim almıştır.²³²

1944 yılında hem Sümerbank'ın basım işlerini çözümlmek ve hem de piyasaya iş yapmak üzere fabrika içinde bir matbaa kurulmuştur. 1946'da

²³² Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.129

60 kişinin çalıştığı matbaa, daha sonraki yıllarda 70 kişiye varan personel istihdam etmiştir. Bu birim örgüt şemasında görülmesi de muhtemelen Muhaberat Şefliği bünyesinde faaliyet göstermekteydi. Matbaa birimi uzun yıllar, üzeri baskılı zarf, çizgili kağıt, kutu, kese kağıdı ile Deniz ve Devlet Demiryolları biletlerini basmıştır.²³³

c- Personel Rejimi

Kağıt fabrikası 1936'da üretime geçtiğinde çalışanların toplam sayısı 550 dolayındaydı. 1945'e gelindiğinde toplam çalışan 1800'e ulaşmıştı. Çalışanların, çalışma koşullarından ücrete, eğitimden barınmaya kadar pek çok sorunları vardı. Sanayi geleneği olmayan bir toplumda bunların zamanla ve sınaıa yanılma yöntemiyle aşılması gerekiyordu.

Çalışanların tümünü ilgilendiren sorunlardan biri ilk yıllarda işçi ve memur giriş çıkışının yüksek olmasıydı. Örneğin 1940 yılında işten ayrılan ve yeniden alınanların fiili işçi sayısına göre oranı % 50'lere varıyordu. Bu durumun temel nedenleri askere alınma, çalışanların tarımla olan bağlarını sürdürmeleri, ücret azlığı, sosyal güvence ve sigorta sisteminin olmayışydı.²³⁴ İşçi sirkülasyonu hızı ancak uzun yıllar sonra azalacaktı. Çalışanların kısa sürelerde işi terk etmeleri, yeterli deneyimin kazanılamaması sonucunu doğuruyordu. Bu da üretimin nicelik ve nitelik açısından kalitesiz gerçekleşmesine neden olmaktadır. Acemi işçilerin makine ve malzemeyi kullanış biçimleri sorun yaratıyor ve üretimde kayıplara yol açıyordu. Bu da daha fazla işçi istihdamını gerektiriyordu.²³⁵

²³³ a.g.e., s.130

²³⁴ 1940 Yılı Raporu, s.7

²³⁵ a.g.e., s.7

1947 yılında yapılan bir hesaplama göre, işletmede 10 yıl ya da daha fazla süredir çalışan işçilerin oranı yaklaşık % 7; buna karşılık, çalışma süresi 5 yılın altında olanların oranı ise yaklaşık % 83 idi.²³⁶

İşletmenin bir başka temel sorunu personel açısından kadroların oldukça şişkin olmasıydı. Personel şişkinliğinin olası nedeni, çalışanların nitelik yoksunluklarını, nicelikle karşılama çabasından ileri gelmekteydi. Fabrikayı kuran Voit firması, 1943 yılı için öngördüğü çalışan sayısı 700 civarında olması gerekirken, bu sayı 870'ler civarındaydı. 1941-1945 yılları arası işletmede çeşitli birimlerdeki işçi sayısı şu biçimdeydi:

Yıllar	Kağıt Üretim	Santral	Atölye	İdare,Ambarlar Diğerleri	Klor Fabrikası	Toplam
1941	377	59	92	199	-	727
1942	386	73	115	222	-	796
1943	413	80	147	330	-	870
1944	641	71	182	332	-	1226
1945	950	84	264	403	95	1796

Kaynak : BUMH, "İşletmelerde İnsan ve İşçi Meseleleri", 1945 Raporu, s.4

İncelenen dönemde ücretler, çalışanların çoğunluğu için yetersizdi. Ücret yetersizliği savaş koşullarının doğurduğu olumsuz ortamda daha da kötüleşmişti. Savaş sonrası görece bir iyileşmenin olduğu söylenebilir. 1938 yılından sonra bir işçi günde 60-120 kuruş yevmiye alırken, 1946'da bir

²³⁶ Kocaşaoğlu ve diğerleri, s.144

işçi ortalama 200 kuruş yevmiye almaktaydı. 1947'ye gelindiğinde ise günde ortalama yevmiye 200-500 kuruş arasındaydı.²³⁷ Memurların durumu işçilere göre daha iyiydi. Örneğin 1946'da memur maaşları ortalaması 181 lira iken, ortalama işçi ücreti 84 lira düzeyindeydi.

1945 yılında başlıca üretim birimlerinde, işçiye yapılan tüm masrafların, ton başına düşen oranı kağıt fabrikasında % 6.73, selüloz fabrikasında % 7.28'di. Bu oranlar, özellikle prim sisteminin uygulanması, yiyecek, giyecek yardımı gibi her türlü ayni-nakdi harcamaların artışı nedeniyle önceki yıllara göre yükselme göstermiştir. Örneğin 1939 yılına göre neredeyse bir kat artmış görünmekteydi.²³⁸

İşletmede ücret politikası zaman-ücret biçiminde belirlenmişti. Kaliteli ve bol üretimi gerçekleştirmek için, 1942'den itibaren kronometraj ve nitelik temeline dayanan bir tür "fazla üretim primi" uygulanmaya başlanmıştır. Bu yöntem, taşlı değirmenlerde, silolarda, hollanderlerde, kağıt ve karton makinelerinde çalışan ustalara uygulanıyordu. İşçiler bazı birimler hariç günde üç vardiya halinde çalışıyorlardı.²³⁹

Selüloz Sanayi İşletmesinde çalışanların yaş ve maliyetlerine göre dağılımında, erkeklerin büyük çoğunluğunu 19-30 yaş grubu oluşturuyordu. Kadınların ise çoğunluğunu 15-18 grubu meydana getiriyordu. İşçilerin % 45'i bekar, % 55'i ise evliydi. Çalışanların % 50'si İzmit'li, % 18'i çevre yörelerden, % 32'si ise uzak bölgelerden gelmişti. Bu yerellik fabrikanın kentle bütünleştiğini göstermektedir.²⁴⁰

²³⁷ a.g.e. s.11.

²³⁸ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.146-147

²³⁹ DPT, İnsan ve İşçi Meseleleri. s.13

²⁴⁰ a.g.e., s.6

d- Eğitim ve Sosyal Yaşam

Bir sanayi işletmesi kurulduğu bölgede yalnızca üretim işlerini yerine getirmez, aynı zamanda çevresini toplumsal ve sosyal boyutta da değişime uğratar. İzmit Kağıt Sanayinin de kentte bu tür bir değişimi gerçekleştirdiği söylenebilir. İşletmenin başlattığı düzenlemeler, örgütlenmeler, etkinlikler ileriki yıllarda sonuçlarını gösterdi. Öncelikle 1935-1940 yılları arası kağıt fabrikasında görev alan Alman usta ve uzmanlar Türk işçilerine ustalık ve uzmanlıkları konusunda eğitim vermişlerdi. Fabrikada meslek içi eğitim Temmuz 1938’de başlatılmıştır. Bir takım sorunlarla karşılaşan kursun amacı, çalışanlara teorik ve pratik bilgiler aktarmaktı.²⁴¹ Sistemli ve temelli meslek içi eğitimin 3457 sayılı yasa gereğince Ekim 1939’dan itibaren başlatıldığını görüyoruz. Örneğin, Son Posta gazetesinde “İzmit Kağıt Fabrikasında Kurslar Açıldı” haberi çıkmıştı. Haberde: “Kurs, memleketimizde yepyeni bir sanayi şubesi olan kağıtçılık hakkında ameli ve nazari malumatı ihtiva eden kısım kısım şubelere ayrıldığı gibi Türkçe, tarih, hesap, hendese (geometri) ve sair malumatı da ihtiva etmektedir. Fabrika bu suretle kendine lazım olan elemanları yetiştirmekte ve onları bir meslek sahibi etmektedir” diye yazılmaktaydı.²⁴²

Ekim 1939’da açılan üç kursa hiç okuma yazma bilmeyen 70 kişi, az okuma bilen 47 kişi, usta ve ustabaşılara yönelik kursa 18 kişi katılmıştı. Hizmet içi eğitim temelli olarak 1941’den sonra düzenli bir yapıya kavuşturulmuştu. Aynı yıl Yardımcı İşçi Kursu, Namzet Çıracak Kursu, İkmal Salonu İşçi Kursu, Kalfa Kursu ve Usta Kursu adıyla beş değişik kurs düzenlenmişti. Anılan yasayla sürdürülen okuma-yazma kursları devam etmekteydi. 1934–1944 yılları arasında, 13 kişi Almanya ve

²⁴¹ Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.79

²⁴² Son Posta, 23.12.1939

Finlandiya'ya gönderilerek yetiştirilmiş, 1944-1945 yıllarında İsviçre'ye 5 öğrenci gönderilerek eğitilmeleri sağlanmıştı.²⁴³

1939-1945 yılları arasında düzenlenen iki temel kursun genel yapısı şu biçimdedir:

Yıllar	Kursa Katılanlar			
	Okuma-Yazma		Kalfa	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1939-41	152	70	40	-
1941-42	152	76	64	-
1943-44	206	63	45	-
1944-45	120	33	31	-
Toplam	630	242	180	-

²⁴³ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.169

Yıllar	Kursları Bitirenler			
	Okuma-Yazma		Kalfa	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1939-41	67	43	35	-
1941-42	93	59	40	-
1943-44	105	43	30	-
1944-45	120	33	31	-
Toplam	385	178	136	-

4 Eylül 1944'te şu andaki "SEKA Mehmet Ali Kağıtçı Meslek Kursu"nun ilk hali olan "Selüloz Sanayi Müessesesi Çırak Okulu" açılmıştı. Yönergede okulun amacı, İşletmenin "ihtiyacı olan teknisyen, ustabaşı, usta ve kalifiye işçi yetiştirmek ve ülkeye münevver vatandaş kazandırmak" olarak belirtiliyordu.²⁴⁴ Çırak kursu açıldığında kayıtlı 50 öğrencisi vardı. 1946'ya gelindiğinde fabrika çalışanlarının çocuklarına eğitim verecek 250 öğrenci kapasiteli bir ilkokul açılmıştı. Sümer Okulu adı verilen okul civar aile çocuklarını da kabul etmiştir.²⁴⁵

Çırak kursuna, ilkokul mezunları arasından sınavla öğrenci alınmaktaydı. Kursun programı, sanat okulları program içeriği ve işletmenin özelliklerine göre düzenlenmişti. Eğitim kadrosu sürekli ve ücretli öğretmenlerle, fabrika mühendis ve teknisyenlerinden oluşmaktaydı.

²⁴⁴ SEKA Eğitim Müdürlüğü, "SEKA Mehmet Ali Kağıtçı Meslek Kursu'nun Tarihçesi", 1996, s.1

²⁴⁵ Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi Fabrika ve Tesislerini Tanıtın Broşür, İzmit 1946, s.30-32

Kurs ilk mezunlarını 1947'de vermiş, mezun sayısı 29'du. Mezunlar işletmede usta adayı olarak görevlendirilmekteydiler.²⁴⁶

Eğitimsel gelişimle birlikte 1940'lı yılların başından itibaren işletme içi sosyal örgütlenme ve etkinlikler gelişmeye başlamıştır. 1937 yılında işletme mensupları bir tüketim kooperatifi kurmuşlardır. Kooperatif hayat pahalılığına karşı işçi ve memurları korumak amacıyla, yiyecek ve giyeceği daha ucuza sağlamanın bir aracı olarak görülmekteydi. Kooperatifin 500'e yakın üyesi vardı. Üye olanlardan belirli bir aidat kesilmekte ve kredili alışveriş yapabilmekteydiler.²¹

1942'ye gelindiğinde işçilerin % 90'ı ücretsiz yemek yemektedirler. 1941 Ağustosunda ustaların, ustabaşların ve uzmanların fabrikaya bağlanmalarını sağlamak amacıyla işçi evleri yapımına başlanmıştır. 1940 yılından itibaren işçilere iş elbisesi ve ayakkabı verilmeye başlanıldı.²²

Kağıt fabrikası üretime geçtiğinde çalışma koşulları sağlıklı değildi. Aynı zamanda sağlık bakımı ve tedavi olanaklarının da yeterli olduğu söylenemez. 1940'ta yapılan bir araştırmaya göre; Sümerbank fabrikalarında her işçi yılda ortalama altı kez hastalanıyordu. Toplam işçi sayısının % 6'sı iş kazası geçiriyordu.²³ Kağıt fabrikasında sağlık koşulları ilerki yıllarda giderek daha da düzelecekti. Selüloz Sanayi İşletmesinde 1941 yılında bir revir faaliyete sokulmuştu. Dahiliye, hariciye ve dış hekiminden oluşan bir kadroya sahipti. 1945'e gelindiğinde revir büyütülmüş, sağlık personeli sayısı 5'i hekim olmak üzere toplam 10 kişiye ulaşmıştı. 1940 yılını izleyen savaş yıllarında olumsuz koşullara

²⁴⁶ Sümerbank, Tanıtım Broşür ..., İzmit 1950, s.14-17

²¹ Türk Yolu, 23 Eylül 1937, aktaran Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.171

²² Cumhuriyet, 5 Ağustos 1941

²³ 1942 Yılı Raporu, s.13

karşın işletmede genel koşullar ve sağlık koşulları açısından olumlu gelişmeler gözlenmiştir.²⁴⁷

İşletmenin bir başka önemli sosyal etkinliği sportif alanda gerçekleşmiştir. İşletme yöneticileri 1937 yılında Kağıt Spor Kulübü'nü kurmuşlardı. Kulübün kurucuları, Müdür M.Ali Kağıtçı, Müd.Yrd. Sabri Pozan, Mühendis Sefa Ülgen, Ferdi Altındağ ve Selahattin Özdeniz'dir. Kağıt Spor Kulübü yönergesinde amaçlar şöyle belirtilmektedir: "Kulübün kurulmasındaki gaye Kağıt ve Karton Fabrikası ve İzmit gençlerini kara ve deniz sporlarına çalıştırarak memleket sporunun bu vesile ile yükselmesine yardım etmek".²⁴⁸ Kulübe 18 yaşını bitiren her fabrika çalışanı üye olabilirdi. Ancak, suç işlememiş olmak ve başka kulüplere üye olmamak koşulu vardı. Kulübün başkanlığını 1952'ye kadar M.Ali Kağıtçı yapmıştır.²³ Kağıt Spor Klübünün bir başka ilginç yanı, 3530 sayılı ve 1940 yılı Beden Terbiyesi Yasası ile 500'den fazla işçi çalıştıran işletmelerde spor kulüpleri kurulması zorunluluğundan üç yıl önce oluşturulmasıydı. 8 Temmuz 1940 tarihli genelgeyle fabrikalarda kurulması istenen spor kulüpleri ve sahaları şu şekilde olmalıydı: Bir adet açık spor alanı, bir adet kapalı jimnastik salonu, bir adet yüzme havuzu, bir adet kapalı atış poligonu, bir adet kapalı yüzme havuzu.²⁴⁹ Sümerbank aracılığıyla Selüloz Sanayi işletmesine gönderilen bu yazıya verilen 2.10.1940 tarihli cevabi yazıda: "Müessesemizde yapılması icap eden spor tesislerinden bazıları hakkında düşüncelerimiz: Fabrikamız önünde yeni futbol ve atletizm sahası inşa edilmiştir. Tenis kortu, basketbol, voleybol sahaları mevcuttur.

²⁴⁷ 1945 Yılı Raporu, s.15-17

²⁴⁸ Kağıt Spor Kulübü, İzmit 1938, s.1

²³ Kağıt Spor Kulübü, s.1-3

²⁴⁹ Başvekalet Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğünün 8.7.1940 Tarihli Suret Genelgesinden

Müessesimiz deniz kenarında olduğu için yüzme havuzuna ihtiyaç yoktur. Kapalı yüzme havuzu için fabrika sahası dahilinde bir yer ayrılabilir. Fabrikamız sahasında kapalı bir atış poligonu için de yer ayrılmıştır.” diye görüş bildirilmişti.²⁵⁰

Kağıt Spor Kulübü 1940 yılında atleti Galip Yaman’la Balkan Atletizm Şampiyonası’nda üçüncülük alarak başarısını ortaya koymuştur.²⁵¹

Selüloz Sanayi İşletmesi’nde 1940’larda yapılmış bir sinema salonu vardı. Düzenli olarak haftada iki film gösterilirdi. Sinema salonunda konferanslar düzenlenir, işçi ve memur aile toplantıları, sünnet ve evlenme törenleri yapılırdı.²⁵²

2-Kağıt Sorunu Etrafında Tartışmalar ve Öneriler

1939’da Dünya Savaşı başlayınca, dünyada olduğu gibi ülkemizde de sıkıntılı günler başlamıştı. Bu gelişmeler dolayısıyla kağıt sanayi de olumsuz etkilenmişti. Hatta 12 Şubat 1939 tarihli Cumhuriyet “İzmit Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Bitti” şeklinde manşet atmıştı. 1939 Mayısından itibaren Kağıt İşletmesine karşı sistemli bir saldırı başlatıldı. Saldırılarda kağıt fiyatlarının artması ve sıkıntısının çekilmesi en büyük nedendi.

²⁵⁰ Selüloz Sanayi İşletmesinin Sümerbank’a 2.10.1940 tarihli gönderdiği cevabı yazıdan, suret M.Ali Kağıtçı Müzesi’nde mevcuttur.

²⁵¹ SEKA Kağıt Spor Kulübü, 5 Nisan 1996 tarihli yazısından

²⁵² Kocabaşoğlu, s.176

a- Birinci Neşriyat Kongresi ve Kağıt

1-5 Mayıs 1939'da gerçekleştirilen Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nde en önemli gündem maddelerinden birini kağıt oluşturmaktaydı.

Kongrede yapılan konuşmalarda ve encümenlerde yayıncılık ve kağıt ilişkisi değerlendirilerek kağıt fiyatlarının pahalı olması nedeniyle pahalılığın yayın hayatını derinden etkilediği belirtilmekteydi. Kongrede, hükümetten, gümrük resimlerinin yüksekliği dolayısıyla gazete ve dergilere yapılan kağıt satışlarındaki indirimin, aynen tirajı az olan gazete ve dergilere de uygulanması istenmişti. Bu isteğin kitap basım kağıtlarını da kapsamı arzulanıyordu. Kırpıntı kağıtların eskiden olduğu gibi ihraç edilemediğinden ve İzmit fabrikasının da kırpıntı kağıtları yeterince değerlendiremediğinden yakınılıyordu. Bu nedenden ya kırpıntı kağıtların ihracına izin verilmesi ya da kağıt fabrikasının kırpıntı kağıtları değerinde alması önerilmekteydi.²⁵³

Birinci Neşriyat Kongresinde kağıt fabrikasına yönelik sert eleştiriler basın sektörünün yakından tanıdığı Ordu Mebusu Ahmet İhsan Tokgöz'den gelmişti. Aslında Tokgöz'ün eleştirileri kongreden daha önce başlamıştı. Örneğin 18 Nisan 1938 tarihli TBMM oturumunda gümrük resimleri görüşülürken, Tokgöz şu konuşmayı yapmıştı: "... Hüsnü Kitapçı'nın söylediği gibi, kağıdın pahalı olduğu fikrine katılıyorum. Ben bu sanat içinde 50 senedir bulunuyorum. Şimdiye kadar ilmin ve edebiyatın bu kadar geri kaldığını görmedim desem yeridir. Bunun da başlıca saiki, kağıdın pahalı olmasıdır."²⁵⁴

²⁵³ Maarif Vekilliği , Birinci Türk Neşriyat Kongresi Raporlar, Teklifler Müzakere Zabıtları, Ank. 1939 s.41-47

²⁵⁴ Maarif Vekilliği, Birinci Türk Neşriyat Kongresi Raporlar, Teklifler Müzakere Zabıtları, Ankara 1939, s.41-47

Başbakan Celal Bayar, İktisat Vekili yerine Tokgöz'ün eleştirisini şu biçimde yanıtlamıştı: “Kağıt meselesinin izahına gelince, fabrikalar kurulduğunda üç senelik tecrübe devresi geçirirler. Ekseriya bir memlekette fabrika açıldığında, ilk üç sene kar beklememek lazımdır.

... Kağıt maliyet fiyatlarımız hiç olmazsa Avrupa ile aynı seviyededir. Asıl müşkül olan mesele bütün dünyada kağıt fiyatlarının yükselmesidir ki bu da kağıdın madde iptidaiyesi olan selülozun aynı zamanda harp sanayinin de madde iptidaiyesi olmasından ileri gelmektedir... Elimizde mevcut kağıt fabrikasını büyütme için inşaata devam ediyoruz. Selüloz fabrikasının da inşasına devam ediliyor. Bunlar bittiği zaman aradaki münakaşaya meydan kalmayacaktır.²⁵⁵

İhsan Tokgöz'ün kağıt fabrikasına yönelik eleştirileri kongrede daha da sert biçimde sürmüş ve gene kağıt pahalılığına neden olarak kağıt fabrikasını göstermişti. Tokgöz devamla: “Kağıt çok pahalıdır. Sebebi de İzmit'teki fabrikadır. İzmit'teki fabrika kurulunca gümrükler arttırılmıştır. Fabrika ihtiyacın ancak onda birini karşılamaktadır. Maliyeti de çok pahalıdır. Onun için kağıt pahalıdır. Mamafih son zamanlarda gazete ve mecmualar için bir tenzilli tarife düşünülmüştür. O da pek ucuz denecek dereceye gelmemiştir. Pahalıya mal ediliyor. Zira fabrika da pahalıya mal edilmiştir. Amorti edilecek pek çok sermaye ve masrafları vardır. Bu masraflar lükse gitmiştir. Fabrikanın kuruluş yeri de o kadar fena intihap edilmiştir ki, iptidai maddelerini memleket haricinden getirmeğe mecbur kalmaktadır.

Fabrikanın kağıdı pahalıya maletmesinin sebepleri bunlardır. Hariçten gelecek kağıtların gümrük yüzünden fiyatları yüksektir. Fabrika da

²⁵⁵ Cumhuriyet, 19 Nisan 1939

pahalıya mal eder, bunlardan dolayı memleketimizde kağıt çok pahalıdır. Fiyatların indirilmesi katıyen lazımdır.” diyordu.²⁵⁶

Gene 28.5.1940 tarihli T.B.M.M. oturumunda: “...Hayat pahalılığı memleketin en ağır yükü ve derdidir. Menbaı ihtikardır ve bir de devlet elindeki kuvvetlerin tatbikatındaki gevşekliliktir. ...Hüsnü Çakır'ı canım gibi severim, kağıt fabrikası derdini şu kürsüden belki on defa söylemişimdir, bir defa memleket ihtiyacını temin edemez. İstanbul'da bir büro açtılar, hiç kimse aradığı kağıdı bulamamıştır. Fakat Babıali'ye çıktınız mı bezirganın dükkanında vardır. Maliye, vaktiyle tedbir alıp depo yapmasaydı, devletin kağıt işi de muzakayada kalırdı.” diyordu.²⁵⁷

Tokgöz'ün bu tür eleştirilerine karşı 14 Mayıs 1939 tarihinde Cumhuriyet'te yanıt veren Mekki Sait, kağıt fabrikasının kurulmasıyla kağıdın pahalılaşmadığını yazıyordu. “Kağıt aksine göre daha pahalıdır, doğrudur. 1932 yılında tonu 291 lira olan birinci hamur kağıt, piyasada 400 liraya satılmaktadır. Bunun nedeni kağıt fabrikası değildir. Çünkü 1932 Eylül'ünde tonu 87,5 lira olan beyaz selülozun fiyatı 1938'de tam 191 liraya çıkmıştır. Esmer selüloz da 73 liradan 170 liraya, üçüncü kalite selüloz ise 60 liradan 165 liraya fırlamıştır.

Yine 1932 Eylülünde tonu 10 lira olan kırpıntı kağıtlar, 1939'da 50 liraya kadar fiyat bulmaktadır.

Öyleyse, kağıt üretimine temel olan bu ilk maddeler hemen hemen bir kat ya da daha çok arttığına göre ve fabrikanın çarkı da dua ile dönmediğinden ve hammaddeler dışarıdan alındığına göre dünya

²⁵⁶ Cumhuriyet, 6 Mayıs 1939.

²⁵⁷ Cumhuriyet, 29 Mayıs 1940.

piyasasına bağımlı olarak, bizim kağıdı pahalıya maletmemiz kadar doğal bir şey olamazdı.” diye yanıtlamaktaydı.³²

Mekki Sait, Tokgöz'ün eleştirilerine karşı devamla şunları yazmaktaydı: Diğer yandan ülke kağıt tüketimi 25.000 ton olarak hesapladığında yan ilavelerle kapasitesi 15.000 ton olan fabrika tüketiminin % 60'a yakınına karşılık gelmektedir. Yani kağıt tüketiminin ancak onda birini karşıladığı savı yanlıştır. Fabrika kurulunca gümrük resimlerinin artırılması söz konusu olmamıştır. Kağıt ve ürünlerine ilişkin 2255 sayılı gümrük yasası, 1933 yılında yürürlüğe girmiştir. Fabrika 1936'da üretime geçtiğine göre bu sav da doğru olamaz. Üstelik, hükümet tarafından İzmit Kağıt Fabrikasına gümrük korumacılığı isteyip istemedikleri sorulmuş, korumaya gerek olmadığı bildirilmişti.³³

Mayıs'ın ortalarına doğru eleştiri bombardımanı devam etmişti. Muhittin Birgen, Son Posta'daki “Hergün” sütununda genel olarak sanayi işletmelerini eleştirirken, özel olarak kağıt sanayini örnek göstererek yüklenmekteydi. Herhangi bir işe girişmeden önce o iş çevresinde, iyi uzmanlar tarafından yapılmış geniş etüdler gereğini vurguladıktan sonra şöyle yazıyordu: “... Birçok vecihlerden mevzu geniş ve tenkitli bir etüdden geçmedikçe teknik ve tatbikat etüd projelerine teşebbüs çok yanlıştır. Mesela, çok kuvvetle kaniyim ki, eğer, kağıt sanayi teşebbüsü böyle etraflı bir etüdden geçirilmiş olsaydı bu iş, tatbikine en sonra geçilecek projelerden biri olurdu. Çünkü bu teşebbüs gerek iptidai madde, gerek memlekete iş verme bakımından büyük bir iktisadi hareket uyandırmadığını ve uyandıramayacağı halde okumaya çok muhtaç olan

³² Mekki Sait, "Kağıt Sanayimiz", Cumhuriyet, 14 Mayıs 1939

³³ a.g.m.

Türkiye’de himaye gümrükleriyle kağıdı pahalılandırarak henüz yürümeğe çalışan Türk kültürünün ayaklarına köstek vuran bir teşebbüstür.”³⁴

Birgen’in bu yorumuna karşı Ulus’ta Yaşar Nabi’nin yanıt yazısı yayınlandı. Yaşar Nabi, Birgen’in, kurulacak işletmelerin uzmanlarca etüd edilmesi gereğine katıldığını, ancak örnek olarak verdiği kağıt sanayi hakkındaki görüşlerine katılmadığını belirtiyordu; Nabi de hammaddelerin ithal edilmesinin sorunun temel kaynağı olduğunu, silahlanmanın selülozun pahalılaşmasına yol açtığını, selüloz fabrikasının hızla inşasına devam edildiğini yazmaktaydı. Selüloz hammaddesi odununun, Karadeniz bölgesinden sağlanması zorunluluğu vardır. Ancak orman yasası ve ulaşım araçlarının pahalı olması, yabancı odun getirilmesini mecbur kılmaktadır. Tüm bunlara karşın İzmit Kağıt Fabrikası başarıyla yaşama geçirilmiş sanayi işletmelerindedir. Fabrikanın başlatılan genişletilmesiyle kağıt sorunu büyük ölçüde çözülecektir. Dolayısıyla haksız eleştirilere muhatap olmaması gereken bir işletmedir.³⁵

Eylül 1939’da Velid Ebüzziya’dan, kağıt fabrikasına yönelik çok ağır bir eleştiri geldi. İkdam gazetesinde yayınlanan “Kağıt Fabrikası’nın Kendini Göstermek Zamanı Geldi” adlı makalesinde şunları yazıyordu: “İzmit’te bir hayli şatafat ile kim bilir kaç yüz bin liralık bol masraflarla da kurmuş olduğumuz kağıt fabrikası, bir hayli talihsiz bir müesseseye benziyor.

Fabrika işlemeğe başlayıp ta ilk kağıtları çıktıktan sonra kağıtçılar, pahalı olduğundan ve yetişmediğinden şikayet ettiler... Matbaacılar da İzmit fabrikasının kağıtları tabii işlerine yaramıyor diye kağıtçıların şikayetlerine iştirak ettiler. Biraz geçtikten sonra da hem kağıtçılar hem matbaacılar hem de sair mustehlikler birleşerek hepsi birden bu kağıt fabrikası yüzünden hariçten

³⁴ Muhittin Birgen, "Sanayi İşlerimiz Ait Birkaç Nokta", Son Posta, 17 Mayıs 1939

³⁵ Yaşar Nabi, "Kağıt Sanayimiz Muvaffak Bir Eserdir", Ulus, 22 Mayıs 1939

gelen kağıtlara da fazla gümrük resmi konarak fiyatların tahammül edilemez derecede yükseldiğinden dolayı feryat ettiler.

... İstanbul'da kilosu 23 kuruşa kolay kolay müşteri bulamayan ikinci hamur kağıt, birden bire 36 kuruşa kadar yükseldi. Bundan şikayet edilince, İzmit Kağıt Fabrikası, Selüloz denilen kağıt hamurunun Avrupa'da harp sanayinde kullanıldığından dolayı yükseldiği, bundan dolayı... kağıt fiyatlarını yükseltmeğe mecbur kaldıkları cevabını verdiler.

... Biz kağıt fabrikasını, bilhassa Avrupa'dan müstağni olmak, müstakbel bir kağıt sanayine malik bulunmak, Avrupa'nın fiyat düzenbazlıkları başladığı vakit, Türkiye piyasasını bu madrabazlıklara karşı koruma için kuruldu zannediyorduk. Yoksa herhangi bir sebepten dolayı kağıt fiyatı yükselince bizim kağıt fabrikası da memlekette kağıt işleriyle geçinenleri, yani gazetecileri, kitap müelliflerini, mecmua sahiplerini, kitapçıları, matbaacıları korumayacaksa, o halde, ne için tesis edildiğini sormak ve kendisinden hesap istemek hepimiz için bir boyun borcu olur.²⁵⁸

Özetle yazısı şu biçimde devam ediyor; "Fabrikayla ilgili şikayet Meclise ulaşmış, Ahmet İhsan Bey Mecliste ve Neşriyat Kongresinde acı eleştirilerde bulunmuştur. Fabrika müdürü bu eleştirilere, fabrikanın gayet iyi olduğu ve dünyanın en mükemmel tesisi biçiminde yanıt vermişti. Fabrika müdürünün hakkı var, müdür değerli bir fabrikacı imiş, tabii kimse "yoğurdum karadır" demez. Bol maaşla fabrikanın başına geçen müdür elbette işletmeyi savunacaktır... Fabrika eğer denildiği gibi dünyanın en güzel fabrikası ise, onun için millet huzurunda bir büyük imtihan geçirmek ve tam numara almak sırası şimdi gelmiştir.

Savaş başladıktan sonra, Avrupa'dan kağıt ithalatı kesilmiştir. Babiali, dergiciler ve kitapçılar tamamen kağıtsız kalma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Gazeteler sayfa adetlerini yarıya indirmişlerdir. Stoklar ancak

²⁵⁸ Velid Ebüzziya, "Kağıt Fabrikasının Kendini Göstermek Zamanı Geldi.", İkdam, 18 Eylül 1939

bir, bir buçuk ay yetecek kadardır. Yeterli kağıt gelmediğinde gazeteler kapanmakla karşı karşıya kalacaklar.

İzmit fabrikasının yapacağı ilk işlerden biri, gazetelerin ihtiyaçlarını belirleyerek kapanmalarını önlemek, ikinci olarak diğer yayıncıların ihtiyaçlarını olabildiğince karşılayarak, vurgunculara karşı korumalıdır.

İşitilenler gerçek dışı değilse, fabrika gazete kağıdı yapamayacağını söylüyormuş. Eğer bu doğruysa, bizce fabrikanın hikmeti vücudu kalmıyor, demektir. Bu memleket halkı için savaş zamanında günlük gazetelerin ekmek kadar değeri vardır.

İktisat Vekili Hüsnü Çakır, göreve geldiğinden beri çok yararlı işler yapmıştır. Hüsnü Çakır, kağıt fabrikası işine de el atarsa hiç şüphesiz yakında yararlı sonuçlar alınacak ve basın rahat nefes alacaktır. Fabrika gerçekten işe yarayacak bir işletmeysse bu sıkışık zamanda yararını yaptıklarıyla kanıtlamalıdır. "Yoksa o da ne yapılıp yapılıp faydalı bir vaziyete getirilmelidir." ²⁵⁹

Kağıt fabrikasına ve onun müdürüne ağır eleştiriler getiren Ebuzziya'ya karşı Müdür M. Ali Kağıtçı on maddelik bir yanıt kaleme almıştır. Kağıtçı yanıtında: "İlk mamulatımız piyasada çok beğenildi ve siparişler yek diğerini takip etti. Mamulatımız o senenin Beynelminel Selanik Sergisi'nde altın madalya kazandı. Fakat menfaatleri haleldar olan kağıt ithalatçıları, iyi mal yapamadığımızı, kafi mal yetiştiremediğimizi işaaya germi verdiler (yaymaya gayet gösterdiler).

Matbaacılık ve kağıtçılık şirketi sahiplerinden olan ve piyasada senelerce iş adamı olarak geçinen Bay Velid her halde arifane tecahül gösteriyorlar, yoksa cihanda vaki umumi buhrandan azade kalacak, mesut bir köşe bulmak güç olduğunu elbette bilirler. Diğer taraftan selüloz fabrikası yapılmaya kadar hammadde ithaline mecbur bulunduğumuzu da biliyorlar. Buna rağmen

²⁵⁹ a.g.m.

fabrikamızın cihanı sarsan buhrandan azade kalmasını tasavvur etmeleri en hafif manasıyla hafiftir.

Hariçten kağıt gelmediğinden dolayı bugün gazetelerimizin kapanacağını ileri sürmek sadece iftiradır. Kağıtsızlık veya kağıt azlığı Velid Bey gibi ham evrah tüccar muharrirlerin kalemini durduracaksa o buhranı tebcil etmek lazımdır. Zira bu vesile ile vatandaşların zihinleri kendi milli müesseseleri aleyhine zehirlenmekten masun kalır.

Fabrikamız ilk gününden beri sipariş edilen - gazete kağıdı da dahil - her çeşit kağıdı imal etmekte bulunmuştur. Vekaletin bu işle alakası yoktur.”²⁶⁰

Kağıt fabrikasına yönelik bu eleştiriye yönelik bir dizi karşı makale kaleme alınmıştır. Örneğin, Nurettin Artam'ın “Kendi Kağıdımız”²⁶¹, Falih Rıfkı Atay'ın “Ulus'u Milli Kağıdımıza Basıyoruz”,²⁶² İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun “Türk Kağıdı”²⁶³, Cemal Kutay'ın “Kağıt Meselesi”²⁶⁴ adlı makaleleri yayımlanmıştır.

Birinci Neşriyat Kongresi'nde ve sonrasında başlatılan eleştiri bombardımanı karşısında, başlatılan araştırma ve soruşturmalardan biri de, Sümerbank Genel Müdürlüğü'nün Temmuz 1939'da kağıt fabrikasına gönderdiği 50 soruluk yanıtlanması istenen ankettir. Mayıs sonlarından itibaren yaz boyunca fabrikanın araştırma ve soruşturmaya alındığı anlaşılıyor.²⁶⁵ M. Ali Kağıtçı bu soruşturmaları uzun yıllar sonra şöyle değerlendiriyor: “... Teksir edilmiş bir sorular listesi vermişlerdi elimize. ...

²⁶⁰ SEKA Mehmet Ali Kağıtçı Müzesi'nde. Kağıtçı'nın elyazısıyla kaleme aldığı “18 Eylül 1939 Tarihli İkdam Gazetesini İntişar Eden Başmakale Hakkında Notlar”dan aktaran, Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.114

²⁶¹ Nurettin Artam, “Kendi Kağıdımız”, Ulus, 28 Eylül 1959

²⁶² Falih Rıfkı Atay, “Ulus'u Milli Kağıdımıza Basıyoruz”, Ulus, 19 Ekim 1939

²⁶³ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Türk Kağıdı”, Yeni Adam, S.284

²⁶⁴ Cemal Kutay, “Kağıt Meselesi”, Ulus, 10 Ekim 1939

²⁶⁵ Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.47-52

Fabrikanın kurulması fikri ilk defa kimin tarafından ortaya atılmış ve hangi tarihte ilgililere teklif edilmiştir? suali ile başlayan meşhur 25 maddelik istintaknamenin (sorgulama metni) edasından, o zamanki İktisat Vekili Hüsnu Çakır ve arkadaşlarının, fabrikaya iyi bir yer seçilmemiş bulunduğu, kafi hammadde ve su bulunmadığı gibi -kulaktan dolma- bahanelerle Selüloz ve Kağıt Sanayi Müessesemizi kökünden hatalı göstermek azminde buldukları anlaşılıyordu”²⁶⁶.

Aralık 1938’de İktisat Vekilliğine getirilen Hüsnu Çakır ve Ocak 1939’da Başbakan olan Refik Saydam döneminde, kağıt sanayine karşı olumsuz tutum belirmişti. Hatta temelleri atılan ikinci kağıt ve selüloz fabrikalarının yapımının gecikmesinde savaş koşullarının yanı sıra anılan tutumların da önemlice etkisi olsa gerektir.

b-Kağıt Tetkikat Komisyonu

İktisat Vekilliğinin kağıt sorununa karşı aldığı önemli kararlardan biri de, kağıt ve kağıt fabrikasını araştırmak için geniş bir komisyonun kurulması olmuştur. 1939 Ekiminde Ankara’da bakanlıklar arası komisyon kurularak, sorunun araştırılması ve çözüm önerilerinin ortaya konulması kararlaştırılmıştı. Komisyon 2-13 Ekim 1939 tarihleri arasında, İktisat Vekaleti Sanayi Tetkik Heyeti Reisliği’nde toplanacaktı. Komisyonunda; Maliye Vekaletinden Kırtasiye Müdürü Nur ettin; Gümrük ve İnhisarlar Vekaletinden Tarife İkinci Müdürü Sarahattin; Maarif Vekaletinden Neşriyat Müdürü Faik Reşit; Sümerbank’tan Ticaret Servisi Şefi Hikmet Güney; Kağıt Fabrikasından Müdür M.Ali Kağıtçı; Basım Birliğinden Naşit Hakkı Uluğ; Sanayi Vekaletinden Sanayi Tetkik Heyeti Reisi Şevket Süreyya Aydemir; üye Bekir Sıtkı Oransoy ve Müşavir Cevdet Aydınelli bulunmaktaydı. Bürokratların dışında M.Ali Kağıtçı’nın isteğiyle İstanbul

²⁶⁶ a.g.e., s.49

kağıt tüccarlarından Ekmel Asgari ve Eli Nazmıyas da komisyona dahil edilmişlerdi.²⁶⁷

Komıyon alışmaları için dört maddelik gündem oluşturulmuştu. Gündem maddelerinde:

a) Türkiye'nin kağıt gereksinmesini, kağıt ve kağıt ürünlerinin esaslı olarak gözden geçirmek,

b)Ulusal kağıt sanayimizin üretiminin farklı kağıt türleri ve tüketim konuları itibari ile gözden geçirmek, bu çeşitlerin günün koşullarına uygun biçimde düzenlenmesi olanaklarını araştırmak,

c) Kağıt tüketiminin daha tasarruflu olması çarelerinin araştırılarak bulunması ve buna yönelik kararların alınması,

d) Komıyondaki temsilcilerin bu konuya yönelik olarak ileri sürecekleri diğer önemli öneriler üzerinde çalışmak.

Komıyon alışmaları sonucunda, savaş koşullarının oluşturduğu sıkıntıların kağıt piyasasını olumsuz etkilediği, olağanüstü koşullar nedeniyle Kağıt Fabrikası'nın belirli çeşit kağıt üretiminde yoğunlaşarak fabrika randımanının yükseltilmesini uygun görmüştü. Diğer yandan tüketimi düzenleyerek, olabildiğince üretime uyarlamak kararı almış ve bunlara yönelik öneriler yetkililere sunulmuştu.

Komıyon kağıt sorunu üzerindeki incelemelerine son yıllardaki kağıt ithalatı, kağıt fabrikasının üretim değerleri, ülkenin kağıt gereksinmesi ve tüketimini gözden geçirerek başlamıştır. Kağıt ithalatıyla ilgili yapılan incelemelerde 1936'da kağıt fabrikası açılıncaya kadar düzenli olarak

²⁶⁷ Kağıt Mevzuu Hakkında Tetkikat Yapan Komıyonu Raporu, s.1-2 , söz konusu rapor M. Ali Kağıtçı Müzesi'nde on sayfalık daktilo metin olarak bulunmaktadır.

ithalatın arttığı, düşüşe geçen kağıt ithalatının 1938'de yeniden arttığı belirlenmişti. Mukavva ithalatı ise 1936'dan sonra önemli ölçüde azalmış, ilerleyen yıllarda aynı düzeyde kalmıştır. Fabrikanın üretmediği sigara kağıdı ile özel ya da matbu kağıtların ithalatı ise oldukça düzenli olarak atılmıştır.

Kağıt fabrikasının üretim değerleri incelemelerinde, ülke gereksinmesinin ne kadarının fabrika tarafından karşılandığı saptanmıştır. Üretim dört temel ürünle gerçekleştirildiği ve bunların yıllık üretim miktarları ortaya konulmuştur. Tüketimin her yıl düzenli olarak arttığı saptanıp tüketim miktarlarının 1938'de 30 bin tona ulaştığı belirlenmiştir. Tüketimin büyük bölümünü Kırtasiye Müdürlüğü, Eğitim Bakanlığı, İnhisarlar İdaresi ve Matbuat gerçekleştirmektedir. Kağıt tüketiminin % 63'ünü piyasa, geriye kalanını ise devlet tüketmektedir.

Komisyon kağıtla ilgili saptamalarını yaptıktan sonra görüşmelerin sonucunu şu biçimde ortaya koymuştur: "Komisyon müzakeratı esnasında halen piyasada birbirinden çok az farklı gramajda pek fazla kağıt cinsi bulunduğu ve İzmit Kağıt Fabrikamızın muhtelif cinslerindeki ihtiyaçları karşılamak mecburiyetinde kaldığından bunun gerek maliyet gerekse randıman üzerinde tesir ettiği fabrikadan azami randıman beklendiği şu sırada kağıt imalatının muayyen cinslere inhisar ettirilmesi lazım geldiği diğer taraftan selüloz tedarikinde maruz kalınan müşkilat muvacehesinde birinci hamur kağıt imalinden sarfinazar edilerek ikinci hamur yanında, birinci hamur yerini tutmak üzere, bir de beyazlatılmış ikinci hamur kağıt imali; Devlet dairelerinde kullanılan kağıtların normlaştırılması lüzumu tebarüz etmiştir."²⁶⁸

²⁶⁸ a.g.e., s.6

Raporun komisyonda incelenmesi sonucunda aşağıdaki hususların yüksek makamlara sunulmasına karar verilmiştir :

- Selüloz dışındaki hammaddelerin ÷lke içinden sağlanması olanaklı olduğundan, kağıt ve karton harmanlarının en az selüloz içerecek şekilde üretilmesi.
- Hammadde israfını önlemek ve fabrikanın verimini artırmak amacıyla her cins kağıttan yalnız belirlenen türlerin imal edilmesi.
- Kağıt boyutlarının farklılık göstermesi, gerek kağıt tüccarlarını zor durumda bırakması nedeniyle, randımanın sağlanabilmesi için Alman D.I.N. normlarının kabul edilmesi.
- Devlet dairelerinde kağıt tasarrufunu sağlamak için, kullanılmış kağıtların ziyan edilmemesi ve ihracatının önlenmesi.
- Ulusal kaynaklarımızdan şap üretimi konusunda önlem alınması.
- Ulusal ormanlarımızdan reçine üretiminin sağlanması.
- Birinci Kağıt Fabrikası'nın yanında faaliyete geçecek İkinci Kağıt Fabrikası ve Selüloz Fabrikası'nın ihtiyacı olan odunun ÷lke ormanlarından sağlanması.
- Kağıt fabrikasının yıllık 12.000 ton olan üretiminin tamamına yakını devlet daireleri tüketmektedir. Bu yüzden piyasaya yeterli kağıt verilmemektedir. En büyük tüketici olan gazetelerin sarfiyatını bir miktar azaltmak yararlı olacaktır. Halen çeşitli hacimlerde çıkan gazetelerin dört sayfaya indirilmesi, ÷lke genel kağıt ihtiyacının azaltılması bakımından önemlidir.

- Devlet dairelerinde kağıt tasarrufunu sağlamak için kağıt boyutlarının standartlaştırılması yararlı olacaktır.
- Selüloz üretimine yarar paçavraların kaybının önlenmesi ve ihraçlarının yasaklanması.
- Ülkede yayınlanan kitapların boyutlarının belirli bir tipte belirlenmesi bu alanda tasarrufu sağlayacaktır.
- Devlet Demiryolları İdaresi'nce belirlenen kağıt taşıma ücreti pahalı olduğundan kağıt fiyatlarına yansımaktadır. Bunlardan dolayı nakliye ücretinin kabul edilebilir bir düzeye indirilmesi öngörülen girişimlerin başarılı olması için gereklidir.
- Basım Birliği temsilisi, İzmit Kağıt Fabrikası'na üretilen gazete kağıdı fiyatlarının matbuatça pahalı bulunduğundan, ithal gazete kağıdında olduğu gibi, üretilen gazete kağıtlarından alınan vergilerin indirilmesini istemiştir.²⁶⁹

Kağıt sorunu için oluşturulan komisyonun inceleme ve önerileri kağıt sorununu çözmekten çok, savaş yılları boyunca oluşan sıkıntıyı en aza indirmenin bir yolu olarak kendini göstermiştir.

Alınan kısıtlama önlemleri sonucu Mayıs 1940'tan itibaren gazeteler dört sayfa çıkmaya başlamıştır. Devlet dairelerinde azami tasarruf uygulamalarına geçilmiştir. Basının kağıtsız kalmasını önlemek için Ziraat Bankası'na verilen 300.000 liralık sermayeyle kağıt ithalatı yapması öngörülmüştür. Milli Koruma Kanunu'yla kağıt ithalatı ve tüketimi devletin denetimi altına alınmıştır.²⁷⁰ Milli Koruma Kanunu esasınca kurulan diğer bir yapılanma Kağıt Mukavva ve Tatbikatı İthalatçıları

²⁶⁹ a.g.e., s.7-10

Birliği'dir. Birlik aracılığıyla ithalatın tek elden yapılması ve kontrolü öngörülmektedir. Amacı şöyle özetlenebilir:

Milli Koruma Kanunu hükümlerinin uygulanması ve ülke ihtiyaçlarının temini, iç piyasanın düzenlenmesi konusunda Ticaret Vekaleti direktiflerini uygulamak. İthal edilecek malları miktar, kalite, fiyat bakımından denetlemek. Yeterli stok oluşturmak. Alış ve satış koşullarını ve fiyatlarını düzenlemek. İthalatın yerli üretimle eş güdümlü yapılmasını denetlemek. Bütün bunları hükümet politikaları doğrultusunda yerine getirmektir.²⁷¹

1939 yılının Mayısından itibaren başlayan kağıt sorunu etrafındaki tartışmalarda genelde sorumlu olarak İzmit Kağıt Fabrikası gösterilmektedir. Bu eleştiriler karşısında fabrikayı savunanlar, asıl sorumluluğun kağıt vurguncularında olduğu yönünde görüşler belirtmişlerdir. Tartışmaların temelde yapay olduğu söylenmelidir. Çünkü kağıt sanayinin sınırlılıkları daha baştan konulmuştu. İktisat Vekaletinin birçok yerli ve yabancı uzmana yaptırdığı incelemeler bu darboğaz ve sınırlılıklara işaret etmişti. Birçok uzman işletme verimini arttırmanın ancak fabrikanın uzun dönemli çalıştıktan sonra olası olduğunu belirtmekteydi. Bir başka önemli nokta hammadde yönünden dışa bağımlılığın sona erdirilmesiydi. 1939'da başlayan kağıt sorunu Türkiye'de her dönemde tartışılan bir konu olarak devam etmiştir.

c- Mehmet Ali Kağıtçı'nın Görevden Alınması

1928 yılından itibaren Türkiye'de kağıt sanayinin kurulması yönünde çaba gösteren M.Ali Kağıtçı Sümerbank'ça kurulan kağıt fabrikasının başına getirilerek rüyasını gerçekleştirmişti. Fabrikanın kurulması ve geliştirilmesinde büyük emeği olan Kağıtçı dramatik bir biçimde 1941

²⁷⁰ Düstur, C.21, (1939-1940), s. 824

²⁷¹ Kağıt Mukavva ve Tatbikatı İthalatçılar Birliği Statüsü, İstanbul 1941, s.2-5

yılında Kağıt Fabrikası Müdürlüğü görevinden alınmıştır. Bu da yetmemiş, 1944'te ise hakkında dava açılmıştır.

M.Ali Kağıtçı'yı görevinden eden gelişmeler uzunca anlatıldığı üzere 1939 baharından itibaren başlayan kağıt sorunu etrafındaki tartışmalar olmalıdır. Basından bazı kalemler sorumlu olarak hep kağıt fabrikasını ve onun müdürünü göstermekteydiler. Neşriyat Kongresinde ve Mecliste, Milletvekili Ahmet İhsan Tokgöz gibileri aracılığıyla başlatılan kampanyalar, meyvelerini vermeye başlamıştı. Fabrikaya yönelik araştırma ve incelemelerin başlatılması, Sümerbank tarafından Haziran 1939'da Kağıtçı'nın yetkilerinin kısılmak istenmesi, bunların ilk işaretiydi.

Celal Bayar hükümetinden sonra iş başına gelen Refik Saydam hükümeti ve İktisat Vekili Hüsnü Çakır'ın kağıt fabrikasına karşı tutumları olumsuzlaşmıştı. Sümerbank Genel Müdürü değiştirilmişti. Yeni müdür Burhan Z. Sanus'un fabrika üzerinde baskılarının arttığı anlaşılıyor. Genel Müdür 25 Mart 1940 tarihli yazısında, Sümerbank İdare Meclisi'nce Teftiş Heyetleri raporlarına dayanılarak alınan iki kararın özeti verildikten sonra doğan bazı usulsüzlüklerin kişilerinden tazmin edilmesi gerektiği bildirilmekteydi. Yazıda devamlı: "Selefin zamanında İdare Meclisi'mizce alınan bu iki kararı acı bir teessürle tebliğ ederken, vazifenizin çok büyük bir hassasiyet ve itina ile ifası hususunda nazarı dikkatinizi celbeder ve fabrikanın muameleatında görülen bu intizamsızlıkların tekerrür etmemesi için lazım gelen tedbirin süratle alınmasını ehemmiyetle hatırlatırım"²⁷² denilmekteydi.

Belirtilen usulsüzlüklerden birini özel kişi aracılığıyla Yunanistan'dan getirtilen 200 ton kaolin oluşturmaktaydı. Alınan kaolin uygun niteliklerde çıkmamıştı. Niteliksiz kaolinin kullanılması makinalarda zarara yol açmış,

²⁷² İlgili yazının kopyaları M.Ali Kağıtçı Müzesi'nde bulunmaktadır.

bunun üzerine geri kalanı kullanılmamıştı. İkinci usulsüzlük David ve Samuel Firması'ndan uygun nitelikte olmayan rutubetli kırpıntı kağıdın alınmasıydı. Yazılan yazıda, çöp ve rutubet dereceleri dikkate alınmayarak 20.240 kilo yerine 38.324 kilo bedeli ödendiği belirlenmiş, aradaki 461.70 lira fiyat farkının sorumlulara tazmin ettirilmesi istenmişti.

Bu yazıya Müdür M.Ali Kağıtçı 5 Temmuz 1940 tarihli yazısıyla ayrıntılı yanıt vermiştir.²⁷³ Ayrıntılı yanıtta öncelikle içinde buldukları çalışma koşullarının bir değerlendirilmesini istiyordu. Kağıtçı'ya göre sorunun kaynağı şöyleydi:

- İşletme tam olarak oluşmamıştı, kadro yetersizdi, atama personelin karakter ve yeteneği hakkında işletmenin söz hakkı yoktu.
- İnceleme ve teftiş yapan kişiler konuya yabancılıkları dolayısıyla, karşılaştıkları her durum karşısında hemen herşey için olumsuz düşünmeye başlıyorlardı.
- Çok olumsuz ve anormal koşullar altında şimdiye kadar felaket biçimde olayların çıkmamış olması şükranla karşılanmalıydı.

Kaolinle ilgili savunusunda şunları belirtmekteydi: “Yeni yetişmekte olan tecrübesiz ve tetkik ettiği maddenin mahiyeti hakkında malumatsız müfettiş namzedinin bahse mevzu teşkil eden kaolinin evsafı hakkında yürüttüğü menfi mütalaa ve zehabı varit değildir. Mezkur kaolinin bakiyyesi halen işlenmekte ve hiçbir arıza göstermemektedir. İstimalden kalan bakiyye muhafaza edilmekte olup, yakında işleyecek olan kaolin ihzar dairemizde incelti olarak her bakımdan istimaline salih hale getirilecektir.”

²⁷³ Yedi sayfalık daktilo yazısı M. Ali Kağıtçı Müzesi'ndedir.

Kağıtçı, kırpıntı kağıtla ilgili iddialara verdiği yanıtta; savaş koşulları nedeniyle kırpıntı kağıt ihracatının arttığını ve fiyatların yükseldiğini belirtmiş, o dönemde kırpıntı kağıt sıkıntısı ve selüloz yokluğunun dikkate alınmasıyla ancak satın alanların -formalite bakımından eleştirilecek yanlışlar yapmış da olsalar- yargılanabileceğini ortaya koymuştu.

Yazısının devamında sekiz maddeden oluşan bir açıklamayla, işletme için hangi önemli tasarrufları sağladığını ve bunun tutarının 40.000 liradan fazla olduğunu yazmaktaydı. Yazısına devamla: "... Mezkur İdare Meclisi kararının manevi tesiri çok ağırdır. Bütün gençliğimi memlekette Türk kağıtçılığının kuruluşuna hasrettim. Bu uğurda her türlü maddi ve manevi fedakarlıklardan çekinmedim; bunlara mukabil mazharı takdir olmasam bile, hiç olmazsa bu kadar adi bir vesile ile zati ve mesleki izzeti nefsim olsun rencide edilmemeli idi. Şahsımı 197 lira değil, milyonlarla ölçülebilecek yolsuzluklardan dahi katiyyetle tenzih ederim.

Fikrimce bu nahos ve teessürü müstelzim ahval şu amillerden mevluttur:

a. Deruhte ettiğim vazifenin teferruatını gösteren talimatname yoktur.

b. Mesai arkadaşlarımı intihap hakkından mahrumum. Binaenaleyh beraber çalıştığım insanların mahiyetini, iş kabiliyetlerini, karakterlerini bilmiyorum. Kendilerinden şüphelendiklerimi alıyorlar; hatta haklarında dedikodu olanlar dahi ikba ediliyor. Bu itibarla memurların bilerek veya cehalet, gaflet yüzünden yapacakları kusurlardan hiçbir veçhile bana mesuliyet atfedilmemesi gerekir.

c. Tefiş heyetini teşkil edenler mevzuun yabancısı oldukları ve ortada sarih bir talimatname bulunmadığı için indi kararlara, menfi vehimlere kapılıyorlar.

d. Kanunlar tahmil ettikleri mesuliyetlere mukabil selahiyetlerde kabul etmişlerdir. Halbuki bilakis mesuliyetlerin teşdidini ve selahiyetlerin tahdidini kararı verilir gibi;

1. *Tayini Müdür'e bırakmayan memurun seyyiatı müdüre yükletilmek isteniyor.*
2. *Fabrikadan uzaklaşmasına, tatil günleri dahi izin verilmiyor; sonra da piyasa ve hatta cihan piyasası ile alakadar olmaklığım isteniyor. İşlerin yolunda gitmesi için mesuliyetleri tekabül edenlerin selahiyetleri de o mesuliyet had ve nisbetinde bahş ve tevsi etmek en iptidai mantık zaruriyatındadır.*

Maruz izahattan anlaşılacağı veçhile, izzeti nefsimi yaralayan mezkur kararın adl ve insaflın emir ve iktizası dairesinde geri alınmasına; intihab ve tayinlerde mütalaama müracaatta lüzum görülmeyen personelin hareketinden mesul tutulmamaklığım lütuf ve delalet buyrulmasını istida ve talimatname yokluğunun sui tefehhümüne yol açtığımı tekrar arz eder, kamun ve mevzuatın derpiş eylediği mesuliyetlerin tekabülünün keza kamuni selahiyetlerin tanınması ile kabul olabileceğinin tesbitini dilerim".⁴⁸

Karşılıklı yazışmalar dönemin merkezle işletmeler arasındaki iletişim ve anlayışın ilginç göstergeleridirler. İşletme müdürünün yasal yetkileri ve karşılaştığı güçlükler açısından da bir hayli ilginçtir.

İşletme Müdürü Kağıtçı, 11 Temmuz 1940'ta verdiği yanıt yazısından sonra, Ankara'da da Genel Müdür Burhan Z. Sanus'la yüz yüze görüştü. Sorunları kendisine direkt aktardı ve çözüm sözü aldı. Olumlu gelişme olmayınca Aralık 1940'ta toplanan Sümerbank Genel Kurulu'nda İdare Meclisi Başkanı General Sabit Sami Karaman'a konuyu aktardı. Başkan'ın verdiği söz de yerine getirilmeyince, Mart 1941'de başvurusunu yineledi.⁴⁹

M.Ali Kağıtçı'yla Sümerbank'ın arasını iki gelişme açmıştı. Birincisi, Sapanca Suyolu Tesisatıyla ilgiliydi. Suyolunun müteahhitliğini yapan Vahit Apak'ın ölümü üzerine yarıda kalan inşaatın, yeniden ihalesinin

⁴⁸ M.Ali Kağıtçı'nın 5 Temmuz 1940 tarihli yanıt yazısından

⁴⁹ M.Ali Kağıtçı'nın 17 Mart 1941 tarihli Sümerbank'a yazılı başvurusundan. İlgili yazı Kağıtçı Müzesi'nde bulunmaktadır.

yapılmamasını eleştiriyor, ayrıca İkinci Kağıt ve Selüloz Fabrikası'nın yapımının gecikmesinden Genel Müdürlüğü sorumlu tutuyordu.

Diğer bir olay, Selüloz Sanayi İşletmesi İdare Komitesi'nin aldığı 22 Ocak 1941 tarihli kararıydı. Kararda, Genel Müdürlüğün bazı istemlerinden yakınıyor ve gereksiz karışmalara karşı çıkılıyordu. Bu tutumla, işletmenin bürokrasiyle sınırlandırıldığını, Müdüre görevleri dışında işler yüklenildiği, işletmeye otonomi tanınmadığı belirtiliyordu. Bu kararları ayrıntılı biçimde aktarmak üzere İdari Müdür Yardımcısı Ankara'ya gönderilmişti.⁵⁰

Bu gelişmelerin ardından 31 Mart 1941 tarihli Sümerbank Genel Müdürlük yazısıyla, M.Ali Kağıtçı'nın İşletme Müdürlüğü görevinden alındığı, yeni oluşturulan Fen Müşavirliği görevine atandığı bildirildi. Üstelik yeni görevine daha yüksek maaşla atandı.⁵¹ İşletme Müdürlüğüne, Genel Müdürlükte görevli Yüksek Kimya Mühendisi Adnan Berkay atandı.

Yeni görevinde iki buçuk ay kalan Kağıtçı, 20 Haziran 1941'de İşletme'deki görevine tamamıyla son verildi. Kendisine neden işine son verildiğine dair tatmin edici bir yanıt verilmedi. Başvurusuna "Müessesemizin 20.6.1941 tarihli taahhütlü mektubuyla tebliğ edilmiş bulunan husus haricinde bir muamele icrasına imkan görülmediğini bildiririz"⁵² biçiminde yanıt verilmişti. Danıştaya yaptığı başvuru, devlet memuru statüsünde olmadığı gerekçesiyle reddedildi.

M. Ali Kağıtçı görevden alınışını şöyle yorumluyor: "1941 Haziran'ında, hiçbir sebep gösterilmeksizin, kurulması uğrunda bütün

⁵⁰ Bu kararlar için bkz, "Selüloz Fabrikası'na Mütihazsıs Arıyoruz", (III-IV), Yakit, 28-29 Ekim 1942

⁵¹ "Mehmet Ali Kağıtçı'ya İsnat Edilen Suç", Yakit, 8 Ağustos 1944

mevcudiyetimle çalıştığım ve kurduktan sonra da 7 sene muvaffakiyetle işlettiğim İzmit Selüloz Sanayi Müessesesi'nden uzaklaştırıldım. Bu konuda selahiyetli makamlara yaptığım müracaatlar cevapsız kaldı. Bu esrarlı azli de Türkiye'de kağıtçılığın kurulmasını önleme ve baltalama yolunda çeşitli kombinezonlar tertipleyen menfaatperestlerin, çevirmeğe muvaffak oldukları entrikaların tabii bir neticesi gibi kabul etmek hatalı olmaz.

İş başından uzaklaştırılışmdan sonra, birbirini takip eden hadiseler seziş ve kanaatlerimi takviye ve teyid eder mahiyettedir."⁵³

Kağıtçı'nın görevden alınması 1942'de Vakıt'teki yazı dizisinden başka, Vatan'da Ahmet Emin Yalman'ın iki makalesi çıktı. Biri övücü, diğeri suçlayıcı yazıydı.⁵⁴ Bu makalelere karşılıklı olarak Vakıt'te Süha Gezgin'in makalesi çıktı.⁵⁵

Sümerbank Genel Müdürlüğü, Kağıtçı'nın görevine son verdikten birkaç yıl sonra Kağıtçı hakkında tazminat davası açtı. Davanın açılış nedeni olarak; Müdür M.Ali Kağıtçı'nın müdürlükten ayrılırken odasında bulunan hatıra defteri - Atatürk ve İnönü'ye ait olduğu ileri sürülen - ile Birinci ve İkinci Kağıt ve Selüloz Fabrikaları'na ait kuruluş, genişletme, avan proje, son proje, plan, kroki ve muhasebe hesaplarını beraberinde götürdüğü sürülmekteydi.⁵⁶

M. Ali Kağıtçı ilk duruşma olan 23 Haziran 1944'te avukatı İ. Emin Kösemihal aracılığıyla suçlamalara yanıt vermişti. Görevine son

⁵² Vakıt, 27 Ekim 1942

⁵³ Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.64-65

⁵⁴ Ahmet Emin Yalman, "İsrafa Uğrayan Milli Hazine", Vatan, 6 Ekim 1941; "Benlik İddiası ve Yurt Hizmeti", Vatan, 16 Ekim 1941

⁵⁵ H. Süha Gezgin, "Mehmet Ali Kağıtçı", Vakit, 17 Ekim 1941

⁵⁶ "Mehmet Ali Kağıtçı'ya İsnat Edilen Suç" (I), Vakit, 8 Ağustos 1944

verildiğinde Heybeliada'da olduğundan genel ve özel evrakların işletmede kaldığını, bahsedilen proje ve planların Sümerbank Merkez Kasasında olduğundan, Genel Müdürlük bunları kendi kasasında aramalıydı. Anı defteri olamazdı, çünkü Atatürk ve İnönü fabrikayı hiç bir zaman ziyaret etmemişlerdi.⁵⁷

Vakit gazetesinde geniş yer bulan davanın sonucu hakkında hiçbir yerde bir bilgiye rastlanılmamıştır.

3. Selüloz Sanayi İşletmesine Yeni Birimlerin Eklenmesi

Birinci Kağıt Fabrikası'nın açılışı yapılırken aynı zamanda İkinci Kağıt ve Selüloz Fabrikası'nın temellerinin atıldığını daha önce belirtmiştik. 1937'de Kaolin Fabrikasının yapımına geçilmişti. Klor - Alkali Fabrikasının da temeli 1938'de atılmıştı. İkinci Kağıt ve Selüloz Fabrikasının su ihtiyacını karşılamak için Sapanca - İzmit Suyolu Tesisatı yapımına başlanılmıştı.

Tüm bu atılımlar kağıt ve karton tüketiminin karşılanabilmesine, temel hammadde olan selülozun üretilmesi ve diğer yardımcı hammaddelerin sağlanılmasına yönelik atılımlardı, 1936'dan itibaren başlanılan bu yeni birimlerin hepsi uzun gecikmeler sonucunda bitirilebilmiştir. Gecikmenin birçok nedeni söz konusudur. Kaolin Fabrikasının 1941'de işletmeye açılmasının yanısıra Sapanca - İzmit Suyolu 1943'de, İkinci Kağıt, Selüloz ve Klor fabrikaları 1944 ve 1945 yıllarında hizmete girebilmişlerdir.

Yeni birimlerin gecikmesinde başlayan savaşın etkilerini de gözardı etmemek gerekir.

⁵⁷ a.g.m.

a - Kaolin Fabrikası

Birinci sanayi planında yer almadığı halde, 1937 yılında kağıt sanayinin önemli hammaddelerinden olan kaolinin yerli kaynaklardan sağlanması için harekete geçilmişti. Bu amaçla bir tesisin kurulmasına karar verildi. Öncelikle Birinci Kağıt Fabrikasının ihtiyacına yönelik planlanan tesis, İkinci Kağıt Fabrikası da gözönüne alınarak genişletilme kararı alınmıştır.⁵⁸ Planda olmadığı halde, kaolin tesisinin kurulması için en temel neden, ithal edilen kaolinin sağlanmasında, nitelik ve tesliminde karşılaşılan güçlüklerdi. Gerekli ham kaolin maddesi Kütahya Seyit Ömer Köyü yakınlarındaki madenden sağlanacaktı. Bu nedenle Sümerbank, Seyit Ömer Köyü yakınlarındaki madenin işletme ruhsatını aldı. Kaolin fabrikasının tesisi için birinci kağıt fabrikası için alınmış arazi dahilinde bir yer ayrıldı.

Selüloz Sanayi İşletmesi'nce Bakanlığa sunulan 1938 iş programında fabrikaya kaolin sağlanmasında çekilen güçlükleri şöyle belirtiliyordu: "Kaolin de yardımcı bir maddemizdir. Senelik ihtiyacımız 1500 tondur. Kağıt imaline salih ve istediğimiz evsafi cami kaolin bulmakta çok güçlük çekilmektedir.

Nitekim 1938 senesi başlangıcında İngiltere'den celbettiğimiz kaolin evsafi müessesemizi tatmin etmişti. Aynı cins kaolinden tekrar celbeylemek zarureti hasıl olmuş ise de İngiltere'yle yapılmış olan 27.5.1938 tarihli anlaşma listesine kaolin dahil edilmemiş olduğundan, İngiltere'den kaolin celbine imkan bulunamamış ve normal fiyatla iyi kaolin tedarikinde çok müşkilat çekilmiştir.⁵⁹

⁵⁸ Sümerbank, s.73

⁵⁹ Sümerbank, s.153

Aktarılan nedenlerle kurulmasına geçilen Kaolin Fabrikası, "tasfiye edilmiş kağıtçılıkta kullanmaya elverişli hale getirilmiş ve suda yüzer zerat halindeki kaolini üretecek ve yılda 2500 ton kapasiteli olacaktı. A. Reissmann ve Dorst firmalarından alınan tekliflerden daha ucuz ve daha kısa sürede teslimatı veren A. Reissmann firmasına 1.6.1937 ve 3.10.1938 tarihleri arasında siparişler verilmiştir. Tesis için gerekli elektrik tesisatı, S.S.W. firmasına, boru donanımı ise A. Reissmann firmasına sipariş edilmiştir.⁶⁰

İnşaatı 55.627 lira keşif bedelle % 19 tenzilat veren Müteahhit Vahit Apak'a verilmiştir. İnşaatın 170 gün içinde tamamlanması öngörülmüştür.⁶¹

Kaolin fabrikası bittiğinde 200 bin liraya mal olmuş, tesis öngörülen zamanda bitirilememiştir. Ancak diğer birimlere göre daha küçük boyutlu iş olduğundan yine de onlardan önce tamamlanıp Mart 1941'den itibaren üretime başlamıştır. Yedi değirmeni bulunan fabrika, günde 11 ton yılda 3600 ton sulu kaolin üretmekteydi.⁶²

b. İkinci Kağıt Fabrikası

Birinci Sanayi Planında ülkenin kağıt ve karton gereksinmesi 21.525 ton olarak belirlenmişti. Ülkemizin yıllık kağıt ihtiyacının tek fabrikadan üretimi ve bu fabrikanın hemen kurulması uygun görülmeyle ihtiyacın ancak yarısını karşılayacak ölçekte bir fabrikanın kurulması düşünülmüştü. Edinilen deneyimlerle, ileride tüm ihtiyacı karşılayacak üretim ya birinci fabrikanın genişletilmesi ya da yeni bir fabrikanın kurulmasıyla karşılanacağı öngörülmekteydi. Birinci Sanayi Planında ülkenin tüm

⁶⁰ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.104

⁶¹ a.g.c., s.104

⁶² Sümerbank, s.115

ihtiyacını karşılayacak kağıt sanayinin kurulması esas olarak kabul edilmiştir. Buna dayanılarak, 15.7.1934 tarih ve 2580 sayılı kanunla Sümerbank sermayesine eklenen meblağ içinde ikinci fabrika için ödenek ayrılmıştı. Birinci fabrika inşa ve montaj halindeyken Sümerbank'ça ikinci kağıt fabrikasının kurulması yolunda girişime geçildiği ve gerekli hazırlıklara başlanıldığı görülmüyordu. İkinci fabrika, birincisinin tevsii ile birinci fabrikanın yanındaki araziye kurulacaktı.⁶³

İkinci kağıt fabrikası, sigara kağıdı imalatında kullanılmak üzere ve yılda 900 ton kapasitesi bir paçavra selülozu üretim tesislerini içermektedir. Yeni fabrikanın yıllık üretim kapasitesi:

Adi matbaa (gazete kağıdı dahil) ve yazı kağıdı 4.700 ton

Ambalaj kağıdı 5.900 ton

Sigara Kağıdı 500 ton

Kopya ve ipek kağıdı 400 ton olmak üzere toplam 11.500 ton olarak belirlenmişti. Bu iş için, ilk tesis masrafları da dahil yaklaşık 2.5 milyon lira harcama yapılacağı hesaplanmıştı.²⁷⁴

Esas donanımı oluşturacak makinalar için Voith ve Wagner firmalarından teklif alınmış, daha ucuz teklif veren Voith firmasına yaklaşık 662.000 lira karşılığında ihale edilmiştir. İnşaatın ön projesi Voith firması planı gereğince G.H.H. firmasınca yapılmış ve fabrika binasının çelik konstrüksiyon olarak G.H.H. firmasınca yapılması kararlaştırılmıştı. Keşif bedeli tahmini 428.660 lira olan yarı mamul ambarı, hollander ambarı, kağıt makine ambarı, kağıt ve ambalaj salonu ve kazan dairesinin yapımı da eksiltmeye çıkarılmıştı. İnşaat ihalesini Vahit Apak firması kazanmıştı.

⁶³ Apak, Aydınelli, Akın, s.131

Gerek donanım, gerek inşaat için termin planları yapılmış ve hatta oldukça kısa tutulmuş olmasına karşılık ikinci kağıt fabrikası işi yılan hikayesine dönmüştür. Fabrikanın Eylül 1939 yılında bitirilmesi öngörülmüştü. İnşaatteki gecikmeler yüzünden bitiş tarihi 1940 ortaları olarak belirlenmişti. Araya savaş koşullarının girmesiyle fabrika ancak 24 Temmuz 1944'te işletmeye açılabilmiştir. Diğer önemli nedenler, Atatürk'ün ölümünden sonra işbaşına gelen hükümet değişiklikleri, kağıt ve selüloz sanayinin gelişmesini istemeyen çevrelerin etkileri, Sümerbank'tan kaynaklanan sorunlar, Sapanca'dan İzmit'e su taşıyacak tesisin bitirilmemesi sayılabilir.

İkinci kağıt fabrikası hollander dairesi, kağıt makinaları, üç numaralı kağıt makinası, gazete kağıdı, ikinci üçüncü hamur yazı, matbaa kağıtları ve sargılık kağıt üretmekteydi. Dört numaralı kağıt makinası: Sigara ve ipek kağıda imal edilmekteydi. İkmal tesisleri, paçavra selüloz tesislerinden oluşmaktaydı.⁶⁵

Kağıt makinalarından birisi 2850 mm. çalışma genişliğinde gazete kağıdı, diğeri 1720 mm. çalışma genişliğinde sigara kağıdı üretmekteydi. Sigara kağıdında seri üretim Tekel uzmanlarının deneme üretimine katılımıyla Mart 1944'te başlanmıştır. Gazete kağıdında hammadde yetersizliği nedeniyle ancak Mayıs 1945'de seri üretime geçilebilmiştir.⁶⁶

c. Selüloz Fabrikası

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının öngördüğü ve Sümerbank'ça üstlenilen diğer bir üretim alanı selülozdu. Kağıt sektörünün temel girdilerinden selüloz üretiminin kağıt fabrikasıyla birlikte ele alınması ve

²⁷⁴ a.g.e., s.132

⁶⁵ Aydınelli, Apak, Akın, s.134

⁶⁶ Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi Fabrika ve Tesislerini Tanıtan Broşür, İzmit 1946, s.8

ileride kağıt fabrikasıyla bütünleştirilmesi ilk aşamada 6000 ton üzerinden planlanması uygun görülmüştü. Plana göre ikinci aşamada üretim bir kat artırılacaktı. Ancak, ikinci kağıt fabrikası birincisinin hemen ardından yapılmak istenmesi ve dışarıdan selüloz sağlanmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle selüloz fabrikasının yıllık üretim kapasitesi 12.000 ton olarak belirlendi.⁶⁷

Selüloz fabrikası için İzmit'te, kağıt fabrikası arazisine ilaveten yeniden 168 dönüm arazi satın alınmıştı. Fabrikanın su ihtiyacının Sapanca Gölü'nden sağlanması planlanmıştı. Fabrikanın yılda 15.000 ton bisülfite, 3.000 ton da saman selülozu üretmesi öngörülmüştü. Başlangıçta günde 40 ton kapasiteli olarak hesaplanan fabrika için Temmuz 1936'da Voith firmasına siparişler verilmişti. Savaş koşulları baş gösterip selüloz sıkıntısı başlayınca, kapasite günde 60 tona çıkarılmış ve makina sipariş koşulları da değiştirilmiştir.⁶⁸

Selüloz fabrikasının inşaatı başlıca iki kısımdan oluşmaktaydı. Çelik iskelet ve tamirhane, malzeme ambarı, iki saman deposu, memur evleri ve kantar barakasından ibaretti. Keşif bedeli tahmini 582.000 liraydı. Fabrika inşaatı yerli ve yabancı firmalara ihale edilmiştir. Fabrikanın 1937 yılı ortasında bitmesi gerekirken, gerekli su tesisatı Şubat 1939'da ihale edilmişti. Fabrikanın işletmeye alınması 1945'i bulmuştur.

Selüloz fabrikasının açılmasını geciktiren nedenleri M.Ali Kağıtçı iki nedene bağlamaktadır. Başından beri ellerinde tuttukları piyasayı kaybetmek istemeyen yabancı kağıt tekelleri, içindeki ithalatçılar ve İnönü - Bayar çekişmesi nedeniyle, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde iktidara gelen hükümetin, Bayar döneminde kurulan işletmelere olumsuz

⁶⁷ Aydınelli, Apak, Akın, s.132

⁶⁸ Sümerbank, s.73-74

yaklaşımları. Kağıtçı, yabancıların engellemelerine örnek olarak şu gözlemlerini aktarmaktadır: “Avrupa Kağıtçılar Birliği, Almanya’nın makina vermesini engelleyemeyince, Selüloz projemizin geri bırakılmasına çabalamışlar ve selüloz sabotajı düzenlemeyi kararlaştırmışlardı.

Kendi olanaklarım ve Avrupa’daki tanışlarım yardımı ile elde etmiş bulunduğum bu malumatı Sümerbank Umum Müdürlüğü’ne ulaştırmış, tedbirli bulunma gereğine işaret etmiştim.

6.000 tonluk selüloz siparişini kazanan firma tazminat akçesinin kaybedilmesi pahasına, taahhüt ettiği selülozları tesliminden imtina etti. Böylece haberin doğruluğu ortaya çıktı. Aynı zamanda, projenin selüloz fabrikası kurulması kısmının geriye bırakılması kararının da isabetsizliği anlaşıldı.

Bu iki acı gerçek anlaşınca, mukabil misillemeye girişildi ve krom taleplerine karşı selüloz verilmesi şartı koşuldu, bir yandan da selüloz fabrikamızın sipariş hazırlıklarına girişildi.”⁶⁹

Ülkeden selüloz sanayine karşı çıkanlara örnek olarak Afyon Milletvekili Berç Türker’in Haziran 1937’de Sümerbank bilançosu görüşülürken ortaya koyduğu yaklaşımı göstermektedir. Berç Türker açılacak bir selüloz fabrikasının verimli olamayacağını, okuduğu bir makaleye dayandırarak ileri sürmekteydi.⁷⁰

1937’de bitmesi gereken selüloz fabrikası inşaatı savsaklanmıştı. 1939’da İkinci Dünya Savaşı başlayınca dışarıdan zar zor ithal edilen selüloz için yerli üretime geçilmesi yolunda yeniden ataklar başlar. Kağıt

⁶⁹ Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.30

⁷⁰ Kağıtçı, s.34

ve Selüloz fabrikasına pek olumlu bakmayan İktisat Vekili Hüsni Çakır, savaş başladığında M.Ali Kağıtçı ve Nurullah Sümer'i makamına çağırttırır. Kağıtçı bu olayı şu biçimde anlatıyor:

“Sümerbank Umum Müdürü Nurullah Sümer ve ben, Hüsni Çakır'ın makamındaydık... Hüsni Çakır, Mehmet Ali Bey!... Şu yarıda kalan ikinci kağıt fabrikasıyla selüloz fabrikası ne zaman işleyecek? dedi.

Nurullah Bey'le göz göze geldik...Umum Müdür dudaklarını ısırıyordu... Vekile hitaben: Beyefendi dedim, daha Mayıs ayında işlemekte bulunan Kağıt ve Karton fabrikamız için heyet huzurunda sığaya çekilmiş, bu fabrikanın kuruluşunu başardığımdan dolayı cezalandırılmak istenmişim... Şimdi de kuruluşları yarıda bıraktırılan fabrikalarımızın bir an evvel işletilmesini arzu edildiğini duyuyorum. Acaba yanlış mı anlamaktayım efendim?

Sayın Vekil dostane edayla, Canım geçmişi bırak... Şimdi yarıda kalanların bir an önce işletilmesini sağlayalım! diye ilave etti.”⁷¹

Selüloz ve ikinci kağıt fabrikasına yeniden başlanmak için Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gerekiyordu. Çünkü bu iki fabrikanın inşaatına yeniden başlanmıştır. Arkasından dönemin resmi organı sayılan Ulus'ta bu yeni politikaya yönelik yazılar çıkmaya başladı.⁷²

Sonunda paçavra selüloz fabrikası, 10 şubat 1944, saman selülozu fabrikası 31 Mayıs 1944'te üretim başlamış, her iki fabrika ikinci kağıt fabrikasıyla birlikte 24 Temmuz 1944'te resmi törenle açılmıştır. Odun selülozu fabrikası yapımı gecikmiştir. Nisan 1945'te deneme üretimine

⁷¹ Kağıtçı, s.51

⁷² Örneğin, Cemal Kutay, "Zafer Serisinin Bir Yıl Dönümü", *Ulus*, 9 Ekim 1939, makalede Nazilli Dokuma ve Kağıt Fabrikasını övücü sözler vardır. Savaş bulhanında milli sanayilerin halkın imdadına yetiştiğini ortaya koymaktaydı.

başlamış, 17 Ağustos 1945'te Klor - Alkali fabrikasıyla birlikte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından açılmıştır.⁷³

Paçavra selülozu fabrikası, başta sigara kağıdı olmak üzere ince kağıtların ilk maddesini, keten, kendir, paçavra gibi malzeme kullanılarak üretmek amacıyla kurulmuştu. Kullanılan hammadde cinsine göre kapasitesi yıllık 400 - 1000 ton arasındaydı.

Saman selülozu fabrikası, her yıl hasattan sonra arta kalan saman, çeltik ve mısır saplarından soda, monosülfite vb. kimyasal yöntemler ile beyazlatılmış selüloz üretimini amaçlıyordu. Yıllık kapasitesi 2.400 - 3000 ton arasındaydı.

En önemlisi odun selülozu fabrikasıydı. Çünkü kağıt sanayinde kullanılan hammaddelerin en kaliteli ve ucuzu odundu. En verimli ağaçlar ise köknar ve ladindi. Bu fabrika yılda 12.000 - 15.000 ton kapasiteliydi.⁷³

d. Sapanca - İzmit Suyolu Tesisatı

İkinci kağıt fabrikası ve selüloz fabrikasının kurulması gündeme gelince birinci kağıt fabrikasına su sağlayan Kilez deresinin yeterli olamayacağı anlaşılınca, yeni kaynaklar araştırılmaya başlanmıştı. Üç fabrika çalıştığında saniyede 700 - 800 litre suya gereksinim olacaktı. Araştırmalar sonucunda en verimli kaynağı Sapanca Gölü olduğu yönündeydi. 1937'de Kağıt Fabrikası inşaat kontrol şefi Orhan Toksavul ve yabancı su uzmanı Dr. Grüner araştırmalarında Sapanca Gölü'nden yeterli ve berrak suyun sağlanacağını belirlediler. Sümerbank'ın da onay vermesiyle, yaklaşık 24 kilometrelik uzaklıktan saniyede 600 litre suyu taşıyacak donanımın gerçekleştirilmesine karar verildi. Boru donanımı Deutsche Eisenwerke

⁷³ Sümerbank Selüloz Sanayi ..., s.8

⁷³ a.g.c., s.8

firmasına, inşaat işleri ise Vahit Apak'a verilmişti. Şubat 1939'da tesisin ihale edilen karşın, savaşın başlamasıyla dışarıdan borular getirilemeyince inşaaata başlanılamamıştı. Vahit Apak ölünce inşaat işleri durmuştur. Bunun üzerine borular ve vanalar tulumba sisteminin yurt içinde yapılmasına karar verilmiştir. İnşaat ise yeniden bir başka firmaya ihale edilmiştir.⁷⁴

Sümerbank yönetimince gerçekleştirilen suyolu projesi "Balkanlarda misli bulunmayan ve hatta dünyada bile türleri pek az olan bu tesisatın en mühim hususiyetlerinden biri Türk işçisi tarafından yapılmış ve bilhassa 800 mm.kuturunda boru ve armatürlerden birçokları memleket dahilinde imal edilmek imkanının temin edilmiş olmasıdır".⁷⁵ biçiminde ortaya konulmaktaydı. Vanalar, boru ve tulumba sistemi söylendiği gibi selüloz sanayi işletmesi atölyelerinde ve Devlet Demiryolu Eskişehir Atölyesi'nde imal edilmiştir. Bu donanım için 3,5 ton ağırlığında vana imalini başarmışlardır. Sapanca Suyolu Tesisatı Haziran 1943'te yapılan törenle İktisat Vekili Fuat Sirmen tarafından açılmıştır.⁷⁶

Suyolu tesisi üç kısımdan oluşmaktaydı. Göl kenarındaki tesisler: Göl kenarında kurulan tulumbalar yoluyla emmeyi gerçekleştiren ve borulara pompalayan sistem. Bu amaçla 1000 m³lük depo yapılmış, gölden alınacak suyun temizliğini korumak için 250 metre uzunluğunda iskele yapılmıştı. Emici borular iskele üzerine yerleştirilmişti. Yol üzerindeki tesisler: 24 kilometre uzunluğundaki hatta 14 sifon ve 15 vantuz ve demiryolunu iki noktada kesen geçit yapılmıştı. Fabrikalar alanındaki tesisler: Boru hattının sonunda 1200 m³ hacminde yeni betonarme depo yapılmıştı. Ayrıca bir tulumba merkezi inşa edilmişti.

⁷⁴ Sümerbank X. Yıl, s.121

⁷⁵ a.g.e., s.121

⁷⁶ Sümerbank, s.74

1943'te tamamlanan hat saniyede 600 litre su taşımakta ve su depolarından birinci, ikinci kağıt fabrikası ve selüloz fabrikasına ayrıca birbuçuk kilometre uzaklıktaki klor - alkali fabrikasına su sağlamaktadır. Bütün bu tesisat bitirildiğinde birbuçuk milyon liraya mal olmuştur.⁷⁷

e- Klor - Alkali Fabrikası

Ülkenin ve selüloz sanayinin önemli yardımcı maddelerinden olan klor - alkali ihtiyacını karşılamak için kurulmak istenen fabrikanın temeli Temmuz 1938'de atılmıştı. Bir yıl içinde tamamlanması düşünülen fabrika diğerlerinde olduğu gibi gecikmeyle tamamlanabilmiştir. Fabrikanın türbin montajına Nisan 1943'de, kazan dairesi montajına ise Temmuz 1943'te başlanabilmişti. Mart 1944'te kazanların ve kireç ocağının ateşlenmesi ve elektroliz banyolarının çalışmaya başlaması sağlandı. Mart 1943'te mayi klor tesisatı hazırlığına girişildi ve Nisan 1945'te ilk mayi klor üretimi gerçekleştirildi. Ağustos 1945'te klor asidi donanımı tamamlandı. Fabrika resmen 17 Ağustos 1945 yılında Cumhurbaşkanı İnönü tarafından açıldı. Eylül 1945'ten itibaren ise klor asidi üretimi gerçekleştirildi.⁷⁸

4. Yeni Birimlerle Birlikte Hammadde ve Üretim Değerleri

Selüloz Sanayi İşletmesi 1945'e gelindiğinde birçok birimden oluşan karmaşık bir yapı haline gelmişti. Yeni birimlerle birlikte işletmenin kuruluş kapasitesiyle çalıştığı hammadde gereksinmesi şu birimde öngörülmekteydi.

⁷⁷ Sümerbank X. Yıl, s.122-123

⁷⁸ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.154

Odun

Odun hamuru için 30.000 m³

Selüloz için 90.000 m³

120.000 m³

Belirtilen odun miktarının 90.000 m³'ü 15.000 ton odun selülozu üretileceği hesabına göredir. Birinci ve ikinci kağıt fabrikalarının en fazla odun selülozu ihtiyaçları 12.000 ton olduğuna göre, selüloz odunu ihtiyacının daha az olması gerekir. İşletme odun ihtiyacının büyük kısmını dışarıdan sağlamaya devam ediyordu. Nedenleri ve çözümleri üzerinde daha sonra durulacaktır.

Saman 6000 ton; paçavra 1000 ton; kırpıntı kağıt 5.000 ton biçiminde hammadde gerektiği hesaplanmaktaydı.

Kağıt üretimi için: Selüloz, teorik kapasite hadleri kapsamında çeşitli tür kağıt üretimi için yılda; 12.000 ton odun selülozu, 3.000 ton saman selülozu, 900 ton paçavra selülozuna ihtiyaç öngörülmekteydi. Ancak gerçekte kağıt üretimi için selülozun yarısı ithal edilmekteydi.

Diğer yardımcı maddeler; kaolin 2.000 ton, reçina 600 ton olarak ithal edilmekteydi. Şap 1200 ton ithal edilmekte, pirit 4200 ton, kireçtaşı 300 ton sutkostik 1000 ton, kireç kaymağı 500 ton olarak hesap edilmişti.

Adı geçen temel ve yardımcı hammaddelerin yanı sıra kömür, makina yağları, keçeler, süzgeçler, kayışlar, dikstrin üstüğü, tuzruhu, arap sabunu,

benzin, kauçuk, hortumlar, hollander makası, bıçakları, tamirhane malzemeleri diğer girdileri oluşturuyordu.⁷⁹

Öngörülen hammadde girdileriyle 1951 yılına kadar Selüloz Sanayi İşletmesi birimlerinin gerçekleşen üretim değerleri aşağıda gibiydi:

Yıllar	Odun	Saman	Paçavra	Toplam
1944	-	880	308	1.188
1945	3.428	1565	14	5.607
1946	3.321	926	451	4.789
1947	6.170	920	280	7.370
1948	6.019	1075	293	7.387
1949	3.997	935	273	5.205
1950	4.955	-	342	5.297
1951	7.130	1.532	4338	9.404

Kaynak: Kağıt ve Kağıt Sanayi Hakkında Genel Bilgiler, İzmit, 1952, s.9

⁷⁹ Aydınelli, Apak, Akın, s.135-136

Kağıt Fabrikası (Ton)

Yıllar	Kağıt	Karton	Gazete	Sigara	Toplam
1943	6.734	3.352	219	-	10.305
1944	8.669	2.999	705	210	12.583
1945	9.637	3.144	1463	169	14.413
1946	9.975	1801	3370	255	15.404
1947	9.745	3.860	4.975	2	18.602
1948	7.410	4.312	5.815	67	17.604
1949	9.752	6.477	1794	399	18.402
1950	9.157	4.874	4.138	346	18.515
1951	10.510	6121	6.093	478	23.202

Kaynak: Aydınelli, Apak, Akın, s.139

Yıllar	Mihaniki Hamur	Kaolin
1943	5225	535
1944	5125	459
1945	5648	925
1946	3482	1345

1947	5887	1792
1948	6004	1333
1949	4933	2326
1950	5408	1934
1951	7696	2156

Kaynak: a.g.e., s.140

Klor - Alkali Fabrikası Üretim Değerleri (Ton)

Yıllar	Sıvı Klor	Kireç Kaynağı	Sodyum Hidroksit	Tuz Asidi
1945	16	1324	561	101
1946	56	1005	614	182
1947	46	1866	1121	137
1948	86	1920	1262	302
1949	38	1644	1145	528
1950	16	1755	1200	730
1951	79	1904	18885	780

Kaynak: a.g.e., s.141

Selüloz Sanayi İşletmesinde öngörülen hammadde ve yardımcı madde tüketimleri baz alınarak yapılan hesaplarla, gerçek üretim hiçbir zaman birbirini tutmamıştır. Örneğin 1947'de Selüloz fabrikalarından odun selülozu fabrikasında toplam 174 işçiyle toplam kapasitesi % 26'sı oranında 3421 ton odun selülozu üretildi. Saman selülozu biriminde toplam 90 işçiyle yıllık iş programının % 55'i oranında toplam 926 ton üretim yapıldı. Paçavra birimi ise yaklaşık 80 çalışanıyla, iş programını % 9 aşarak 404 ton selüloz üretmiştir.⁸⁰

Dört kağıt ve karton makinesi, 23 hollander, altı taşlı değirmen de dahil 83 adet makine ya da cihazdan oluşan birinci ve ikinci kağıt fabrikası, 29 mühendis ve 814 işçiden oluşan işgücüyle toplam yaklaşık 18250 ton kağıt, karton ve diğer kağıt türlerini üretmişti.⁸¹

Ton başına ürüne yansıyan hammadde payında 1947'de 1937'ye göre artış; işçilik payında ise yarıya yakın bir azalma gözleniyordu. Ülkenin toplam kağıt - karton tüketiminde işletmenin payı 1937'de % 28'den 1947'de % 67'ye yükselmişti.

İşletmenin karşı karşıya bulunduğu en büyük sorun, birinci kağıt fabrikası hariç tüm işletmelerinin % 50'ler düzeyindeki bir kapasitede çalışmalarıydı. Bu durum da maliyetleri arttırıyordu.⁸² Sorunların temelinde bazı birimlerin yeniliği yanındı, başından beri çözülemeyen süreklileşmiş sorunlar bulunuyordu. Bunlara kaynaklık eden temel oluşumlar şöyle özetlenebilir:

- Hala çalışanların sürekliliği sağlanamamıştı. İşçi giriş çıkışı yüksekti. Bu da verimliliği engellemekteydi.

⁸⁰ Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi 1947 Yılı Raporu, Ankara 1948, s.12

⁸¹ a.g.r., s.13

- Organizasyon ve yönetimsel yetersizlikten kaynaklanan sorunlar vardı.
- Genel giderler oldukça kabarıktı.
- Enerji darboğazı söz konusuydu.
- Pazarlama yöntemleri ve piyasa ilişkileri yeterince iyi değildi; üretiminin ancak yarısını piyasa süren Selüloz İşletmesinin piyasa ile ilişkilerini gncelleştirmesi gerekmektedir.
- Satılmada görülen yetersizlik ve düzensizlikler işletmeyi en fazla uğraştıran işlerin başında gelmekteydi.⁸³

Bunların yanında en temel sorunlardan biri hala hammadde sağlanmasında karşılaşılan glklerdi. Diğer bir aksaklık da makinaların sık arızalarıydı. Selüloz fabrikasının işletmeye açılmasıyla yıllık odun gereksinmesi 100.000 m³' aşmıştı. Odun gereksinmesinin ancak yarıya yakını ülkeden sağlanabiliyordu. lkeden sağlanan odunun maliyeti hayli yüksekti. Bir orman politikası belirlenip, bunun yanında ulaşım sorunu hala czmlenememişti.

5. Odun Sorunu, Orman İşletmesi - Kağıt Sanayi İlişkisi - Czm nerileri

Kağıt sanayinin en temel hammaddesi selülozun üretimi için birincil kaynak odundur. Kağıt Sanayi kurulurken ham ve yardımcı maddeleri ülkemizde bol bulunduğu için kurulan temel sanayilerdendi. Oysa ki kağıt sanayi yerli kaynakları hiçbir zaman yeterince kullanmamıştır. İşletme

⁸² Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti Tarafından Ekonomi Bakanlığı'na Sunulan Ek Rapor, s.89, aktaran, Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.162

⁸³ a.g.e., s.163

kendisine en yakın Orman İşletmesinden odun satın alamıyor, aldığı odunlar ise nitelikleri selüloz üretimine yetersiz olduğundan maliyet artışlarına neden oluyordu. 1941 yılında metreküpü 13,1 lira olan odun 1945’de 55-70 liraya yükselmişti. 1944’te 61.6 lirayla mal olan bir metreküp odun, 1945’de 77.5 liraya mal olmaktaydı. Odun maliyetinin % 75’ini odun fiyatı, % 25’ini ise nakliye ücreti oluşturuyordu. 1955’te içerden 77.5 liraya mal edilen odunla üretilen selülozun ton başına maliyeti 283 liraydı. Oysa aynı yıl dışarıdan ithal edilen selülozun ton fiyatı 241 liraydı.⁸⁴

Ülkemizde kağıt fabrikaları selüloz fabrikasıyla entegre olmama nedeniyle, selüloz açısından dışa bağımlılık süre gelmiştir. Bunda en büyük etken, kuruluştan itibaren kağıt fabrikasıyla Orman İşletmesi arasında uyumlu çalışma olmamasıdır. Orman İşletmesinin selüloz sanayine verdiği kağıtlık odun nitelik ve nicelik olarak daima yetersiz kalmıştır. Bu da maliyet artışlarının artmasına neden olmuş ve yakınmalara yol açmıştır.⁸⁵

Türkiye’de ormanların kağıt sanayine yönelik bir yetersizliği mi söz konusudur? Yani selüloz üretimi ihtiyacını karşılayacak odun yok mudur? Bu soruya M.Ali Kağıtçı bir makalesinde şöyle yanıt veriyor: “Memleketimizin işletmeye uygun orman sahası Tarım Bakanı Tahsin Coşkan’a göre 3.000.000 hektardan ibarettir. Tarım Bakanı’nın beyanını mukayese esas kabul edersek, bizim 3.000.000 hektarlık orman sahamızın işletilmeye elverişli, hakiki orman kısmından senede: 1.102.610 metreküp Selüloz Sanayi Müessesemize işlenmeye elverişli mahsul almamız icap eder.

⁸⁴ Sümerbank, s.117

⁸⁵ Selüloz-İş Sendikası, Dünden ..., s.32

Halbuki bizim bir tek müessesemiz vardır ve senelik ihtiyacı da 120.000 m³'ten ibarettir. Bu hesaplara göre, Selüloz Sanayi Müessesemiz için, bir odun meselesi bahis mevzu olmamak gerekir.⁸⁶

Kağıt sanayi için yeterli orman ürünü olmasına karşın talebin karşılanamamasının iki nedeni vardı. Birincisi, hala bir orman politikasının belirlenememiş olması, ikincisi ise orman ürünlerinin fabrikaya nakli sorununun hala çözülmemiş olmasıdır. 1940'lar ortasında bir tespit şunları belirtiyor: "Odun işini dünyanın barışa kavuşarak Sovyet Rusya ve Romanya'dan deniz yoluyla ucuz tomruk teminine veya İzmit'le Bolu Ormanları arasındaki ulaşımı kolaylaştıran demiryolu veya havai hatlar inşasına ya da hiç olmazsa Bolu - Adapazarı kara naklinde, Karadeniz Ormanlarından denizden nakliyatla kullanılacak vasıtaların ve bunlara ait malzemenin kolaylıkla bulunabileceği zamana kadar esaslı bir şekilde halletmeye imkan görülmemektedir. Nitekim, yalnız Birinci Kağıt Fabrikası'nın ihtiyacı olan 25 bin metreküp tomruğun naklinde karşılaşılan zorluklar selüloz ve ikinci kağıt fabrikalarına lazım olan 100.000 metreküp tomruğun naklinin imkansızlığını göstermektedir.

Normal zamanlarda dahi bu nakliyatın uyandıracığı zorlukları hafifletmek için odun harmanlarına % 40 - 45 nisbetinde karıştırılabileceğini hesaba katarak; İzmit Körfezi'nin güney sahilinde 2000 dekar kadar müsait arazi satın alınmış ve şimdiden 100 dekanlık bir kavak fidanlığı tesis edilmiştir.⁸⁷

Selüloz Sanayi İşletmesi, Orman İşletmesiyle organize olamaması ve ulaşım sorunlarının çözülememesi sonucu ihtiyacın bir bölümünü, uzun süreçli karşılamak için Mayıs 1942'de Fidanlık ve Orman İşletme Şefliği

⁸⁶ Kağıtçı, s.57

⁸⁷ Sümerbank X. Yıl, s.117

kurmuştu. Bu şefliğin asıl görevi işletmenin ihtiyacı olan odunun bir kısmını karşılayacak ormanları yetiştirmek, ikincil görevi ise, işletme alanını ağaçlandırmak ve çiçeklendirmektir.⁸⁸

1942 Mayısında Selüloz sanayinin hammadde ihtiyacının bir kısmını karşılamak ve Türkiye'deki özel teşebbüsleri kavak yetiştirmeye teşvik etmek için kavak fidanlığı ve kavak ormanı tesisine karar verilmişti.

Bu amaçla Kocaeli ili Gölcük İlçesinin 3 km kadar doğusunda % 40 yararlanılacak durumda 3.000 dekar arazi satın alınmıştı. Çeşitli yasal işlemleri tamamladıktan sonra 1944 yılında Selüloz Sanayi İşletmesi adına tapulanmıştı.

Arazinin ıslah çalışmaları tamamlandıktan sonra Kibrit Sanayi'nin Fransa'dan getirttiği *Populus deltoides* cinsi kavak çelikleri İstanbul Büyükdere Orman İşletme Fidanlığı ile Selüloz İşletmesi Kavak Fidanlığı'nda köklendirilerek çelik haline getirilmiştir. 1944 sonbaharıyla 1945 Baharı arasında 340 dekar araziye 85.000 adet, 1945 - 1946'da 1380 dekar araziye 345.000 adet, 1946 - 47'de 800 dekar araziye 200.000 adet, 1947 - 48'de 200 dekar araziye 50.000 adet olmak üzere toplam 2720 dekar araziye 680.000 adet kavak fidanı dikilmiştir.⁸⁹

Birkaç yıl sonra sahile yakın yerlerdeki taban suyundan zarar gören 113.000 adet kavak kurumuştur. Ayrıca dikim aralıklarının sık olduğu anlaşılmış ve sıklık daha azaltılmıştır. 1944 - 47 yılları arasında dikilen kavakların kesim işlemleri 1955 - 1966 yılına kadar devam etmiştir. Örneğin 1955 ile 1960 arası yapılan kesimin yıllara göre üretimi şöyledir: 1955'te 2.120 m³, 1956'da 7.083 m³, 1957'de 1.457 m³, 1958'de 1.938

⁸⁸ Niyazi İrkoca, SEKA İzmit Müessesesine Bağlı Fidanlık ve Orman İşletme Şefliği Hakkında Genel Rapor, İzmit 1982, s.2

⁸⁹ a.g.r., s.2

m³, 1959'da 1.977 m³, 1960'da 4.147 m³'tü. Bu üretimin bir kısmı mihaniki hamur odunu olarak değerlendirildi. Daha kalın olanları tomruk olarak piyasaya sunulmuştu.

Dikimi yapılan 680.000 fidandan başka Marmara Bölgesi ve yakın illere 13 yıl içinde toplam 1.950.000 adet fidan ve 2.300.000 adet kavak çeliği satılmıştı. 1958 yılında İzmit'te Ortadoğu Kavakçılık Enstitüsü kurulmuş ve Enstitü yurt çapında fidan satışına geçince, SEKA fidan yetiştirme işinden vazgeçmişti. Bu uygulamada da olduğu gibi her yeni işte bazı eksiklikler olmuş, kavak yetiştirme tekniğinin yeterince bilinmemesi, haşere mücadelesinin yeterince yapılamaması zarar miktarının çoğalmasına neden olmuştu. Buna neden olarak: 1944 - 45 yıllarında kavak yetiştirme tekniğinde yeterince bilgili olmamak ve uygulamanın yanlış yapılması, hayvancılık, meyvecilik, tarla ziraati gibi işlerin önem kazanması sonucu kavak üretiminde verimin düşmesi, birimde kadrolu olarak çalışan işçilerin mesai saatlerinin yaptık işe uymaması, kavak üretiminde çalışan personelin yeterli bilgi ve beceriye sahip olmaması gösterilmekteydi. Diğer yandan işletmenin veriminin artırılması için yeni tür kavaklara ve reçinesi az çam türlerine yönelmesi, fiden dikme ve yetiştirmede daha rasyonel yöntemlerin uygulanması, işletmenin ana amacı olan kağıt sanayi odun üretme ilkesinden ayrılamaması gibi öneriler ortaya konulmaktaydı.⁹⁰

Bu öneriler doğrultusunda işlerini sürdüren işletme bugün altı kadar personeliyle ve mevsimlik işçi çalıştırarak 1500 - 4500 m³ arasında kağıtlık odun üretimi gerçekleştirmektedir.⁹¹

Uzmanlarca kağıt sanayinin odun sorununun çözümü ve daha verimli hammadde temini için şu tür önlemler önerilmekteydi:

⁹⁰ a.g.r, s.2-5

⁹¹ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.161

- Kağıdın başlıca hammaddesi odundur. Oduna ödenen miktar kağıt maliyetinin ortalama % 50 - 60'ı kadardır. Orman İdaresince köylüyü destekleme amacıyla yapılması zorunlu aktarmalar nedeniyle tomruk satış fiyatları yüksek tutulmaktadır. Bu konuda olanak dahilinde önlemler ivedilikle alınmalıdır.
- Yüksek selüloz verimi olan yeni üretim yöntemlerinin Türkiye odunlarına uygulanması olanakları incelenerek bu yeni teknolojinin selüloz fabrikasında uygulanmasına geçilmelidir. Bu araştırmada Selüloz Sanayi İşletmesiyle Orman İşletmesinin işbirliği sağlanmalıdır.
- Ormanlarımızın kağıt sanayine elverişli ağaç cinslerinin envanteri kısa zamanda yapılmalı ve bu ağaç türlerinin her yıl ne kadarının kağıt sanayine verilebileceği belirlenmelidir. Orman İşletmesi bu konudaki çalışmalarını hızlandırmalıdır. Selüloz Sanayi İşletmesi'nde seçilen üretim tekniklerinde maliyeti düşürücü ve karşılaştırmalı maliyeti getirici bütün önlemler alınmalıdır. Hammadde olarak yurdumuzda çabuk büyüyen kavak, söğüt gibi ya da çok bulunan kayın gibi ağaçların seçilmesine çalışılmalıdır.
- Kağıt sanayinde maliyetleri düşürmek ve kaliteyi düzeltmek için her tür önlem alınmalıdır.⁹²

E-. Selüloz Sanayi İşletmesinden SEKA'ya

Türkiye'de 1945'ten sonra yeni siyasal rüzgarlar esmeye başlamıştı. 1946'da çok partili yaşama geçilmişti. Siyasal iktidarlar oluşturulmakta olan yeni dünya düzeninde Türkiye'ye yer arayışları istemekteydiler. Yeni dünya düzeninde girilen ilişkiler nedeniyle egemenler Türkiye'nin kendisini

⁹² DPT, Kağıt Sanayi, Ankara 1964, s.23

yeniden yapılandırmasını istemekteydiler. Türkiye kendisinden beklenen yeni duruma uyum sağlayabilmek için dışarıdan getirttiği yeni uzmanların görüşüne başvurmuştu. Bu gelişmelerden Selüloz Sanayi İşletmesi de nasibini aldı. 1948 -1949 yıllarında kağıt sanayi için üç ayrı rapor düzenletirildi.

Bunlardan biri 1949 yılında Ekonomi Bakanlığı tarafından kağıt sanayini incelemek üzere çağrılan İsveçli Uzman Sunfeldt'tir. Sunfeldt selüloz ve kağıt sanayini ayrıntılı bir biçimde inceleyerek, öngörülerini bir raporla ortaya koymuştu. ⁹³ Kağıtçı, Sunfeldt'in raporunu hazırlarken kağıt ithal eden şirketlerle çok sıkı ilişkiler kurduğunu ve raporunu da Merkezi Avrupa Kağıtçılar Birliği ile iletişim kurmadan yazmadığını söylemektedir. ⁹⁴ Dönemin Ticaret ve Sanayi Bakanı Cemil Sait Barlas, Sunfeldt raporunu sonuçlandırıldığında yayımlatmayı vaat etmesine karşın, rapor yayımlanmamıştır. ⁹⁵

Diğer bir rapor MW. Thornburg tarafından hazırlanmıştı. Yirminci Yüzyıl Vakfı tarafından ülkemizde incelemeler yapmak için görevlendirilen Thornburg incelemelerini "Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Eleştirisi" adlı yapıtında ortaya koydu. ABD'li iktisatçı raporunda kağıt sanayine de yer vermiş ve kurulan tesislerin verimli olmadığını vurgulamıştı. Selüloz Sanayi İşletmesi'nin Türkiye kağıt tüketiminin ancak 1/5'ini karşıladığını ve bu kadar miktar üretimine karşın karlı olmadığını

⁹³ Bigger Sunfeldt, İzmit Fabrikası Kağıt ve Selüloz Konuları Hakkında Rapor, Ankara 1949, İlgili raporun daktilo metin halinde Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Kütüphanesinde mevcut olduğunu Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.178'de bildirmektedirler.

⁹⁴ Kağıtçı, s.65

⁹⁵ a.g.e., s.65

ortaya koyuyordu. ⁹⁶ Oysa kağıt sanayi 1949'da ülke kağıt tüketiminin yaklaşık % 65'ini karşılamaktaydı.

Aynı tarihlerde Dünya Bankası uzmanı da kağıt sanayi hakkında bir rapor hazırlıyordu. Dünya Bankası raporuna göre; var olan kağıt fabrikasının kapasitesi, her zaman tam olarak kullanılmayacak kadar büyüktü. Diğer yandan Thornburg ise kağıt fabrikasının ülke ihtiyacını karşılamayacak kadar küçük olduğunu ileri sürüyordu. M. Ali Kağıtçı bu değerlendirmelere karşı şunları söylüyordu: "...Birbirine taban tabana zıt görünen bu iki görüşü yazanlar, bir noktada birleşiyorlar; kağıt yapmaktan vazgeçersek iyi olacak... (yani memnun olacaklar) Marshall yardım planı gereğince bütün dünyayı kalkındırmaya uğraşan Amerika'nın sayılı uzmanları tarafından -velev ki birbirine zıt mucip sebeplere dayansa dahi- belirtilen bu mütalaa karşısında akan sular duracak!...

Bu raporları okurken, Berliner Tageblatt, Türkische Post sütunlarında kalem oynatanlar ile Naslund ve Sunfeldt'lerin de aynı merkezlerden telkin almadıklarını kim iddia edebilir ve bu müşahadeler karşısında acı acı düşünmemek mümkün müdür?" ⁹⁷

Anılan raporların hazırlandığı dönemde selüloz fabrikasının kapatılacağı haberleri basında yer almıştı. 24 Nisan 1949 tarihli Akşam gazetesinde İzmit Kağıt Fabrikasının gazete kağıdı üretiminden vazgeçtiği bildiriliyordu. Selüloz Sanayi İşletmesi yetkilileri çeşitli nedenlerden dolayı, Selüloz Fabrikasının kapatılarak dışarıdan selüloz ithalatına

⁹⁶ MW. Thornburg, Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Eleştirisi, Ankara 1950, s.63-64

⁹⁷ Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.66

gidilmesinin daha uygun olacağını Sümerbank Genel Müdürlüğüne sunmaya karar verdiklerini beyan etmişlerdi.⁹⁸

İşletmeler Bakanı Münir Birsal bir beyanatında selüloz hammaddesi sağlanması sıkıntısı nedeniyle fabrikanın zor durumda olduğunu açıklamaktaydı.⁹⁹

1. 1950'lerde Kağıt Sanayine Bakış

1950'ye gelindiğinde savaş yıkımı sonrası görece düzelmeler başlamış, piyasalarda talep artışı baş göstermişti. Artan talebe karşın, Sovyetler'in ve Romanya'nın dünya piyasalarından çekilmesiyle kağıt ve selüloz sıkıntısı ortaya çıkmıştı. Bu gelişmelerin ardından ABD ve Kanada selüloz fiyatlarını artırmışlar, kağıt fiyatlarında istedikleri yönde belirlemeler yaparak dünya kağıt piyasasını yönlendirmeye başlamışlardı. İşte bu gelişmelerden sonra, hammadde açısından hala dışa bağımlı Türkiye de nasibini almıştı.¹⁰⁰

İkinci Dünya Savaşı yıllarında çekilen hammadde ve kağıt sıkıntısı hükümet yetkililerine yeni bir kağıt fabrikası kurma kararını aldırılmıştı. Kasım 1945'ten itibaren kurulacağı bildirilen yeni fabrikanın temeli ancak 1 Eylül 1950'de atılabildi. Yeni fabrika Nisan 1954'te üretime resmen başlayabildi.¹⁰¹

1950 seçimini kazanan Demokrat Parti, iktidara farklı bir ekonomik ve siyasal anlayışla geldiğini ilan etmişti. Planlı dönem yerine piyasa

⁹⁸ Akşam, "Kağıt ve Balık", 24 Nisan 1949

⁹⁹ Cumhuriyet, 24 Eylül 1949

¹⁰⁰ DPT, Kağıt Sanayi, s.26

¹⁰¹ Kağıtçı, s.54

ekonomisinin egemen olduğu bir anlayışı temsil etmekteydiler. Liberal bir iktisat politikası izlerken daha fazla yabancı sermayeyle işbirliği ve yabancı sermaye yatırımlarının teşviki öngörülüyordu. Kendine yeterli bir ekonomik politikadan, dışa açılma politikasıyla Türkiye yeni ilişkiler yumağına dolanacaktı. Özel sermaye ve özelleştirme ön plana çıkarılacaktı. Daha önce belirttiğimiz yabancı sermayenin anlayışını yansıtan çeşitli raporların, 1950 iktidarında da yankı bulduğunu görüyoruz. Menderes Hükümeti kağıt sanayinin üretim kapasitesini artırıcı yönelimlere gitmemiş, özel sektörün kağıt sanayi kurmasını teşvik etmiştir. Hükümetin anlayışını yansıtan en iyi örnek, İşletmeler Bakanı Muhlis Ete'nin Vatan gazetesine yaptığı açıklamalardır. Bakan açıklamalarında şunları söylüyordu:

“Türkiye’de sanai bir sistem kurmağa çalışırken pek çok emek sarf edilmiştir. Sayısız zarar ve mahzurlara karşılık, elbette bazı faydalar temin edilmiştir. Ne çare ki bu işlerde yalnız siyasi düşünceler ve teknik hesaplar hakim olmuştur. Asıl esas olan iktisadi düşünceler üzerinde hiç durulmadıktan başka körükörüne bir otarşi sistemine girilmek istenmiştir.

Kağıdı ele alalım: Kağıt fabrikaları, ormancı memleketlerde ormanların kenarında köşesinde ve temizlenmeye muhtaç körpe ağaç ve dallardan istifade için kurulur. Bu takdirde fabrika için hammadde boldur, ucuzdur, vasıfları itibariyle maksada elverişlidir. Bu şartlara sahip memleket, kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve müşterisi çok bir ihracat maddesi elde etmek için kâğıt fabrikası kurar. Bununla beraber o memleketin muhtaç olduğu her nevi kâğıdı bizzat yapmak gibi sevdaya kapılmaz. Ucuz yapabildiği bir nevi kâğıtta ihtisas kurmasına mukabil, diğer nevi bir takım kâğıtları, bunları imal bakımından daha müsait bir vaziyette olan memleketten satın almağı tercih eder. İsveç gibi bir kâğıt memleketi bile bir nevi kâğıt hususi bir ağaca ihtiyaç gösteriyorsa veya istihlak azsa inat etmez, başka yerden alır.

Bizde hammadde meselesi hiç tetkik edilmeden kağıt sanayine girişilmiş ve derhal her nevi kağıdı bizzat yapmak ve memleketin her türlü kağıt ihtiyacını karşılamak gibi bir otarşiye doğru yol alınmıştır. Halbuki başka memleketlerde

kağıt fabrikalarının kurulmasına yol açan temizlenme nevinden körpe ağaç ve dallar bizde yok gibidir. 15 santimetrelik ağaç değil. 45 santimetrelik kart ağaç kağıt fabrikasına geliyor. Böylece hem fabrika maksada elverişli olmayan bir nevi ham malzeme ile çalışıyor, hem de kereste piyasası, çok müsait ağaçlardan mahrum kalıyor. Memleket dahilinde bu tarzda hammadde tedarikine devama imkan görülmemiş ve kağıt fabrikasının başlıca hammaddesi olan odunu bile hariçten getirmek zarureti hasıl olmuştur.

Bu şartlar dairesinde memlekette kağıt yapmak, irfanın başlıca vasıtası olan kağıdı pahalılaştırmaktan başka ne netice verir ? Murakabe heyetinin bütün ikaz ve ısrarlarına rağmen üçüncü kağıt fabrikası da yaptırılmıştır ki imalat programında ambalaj kağıdı ve portakal sarmak gibi işlerde kullanılan ince kağıt vardır.

Bu nevi kağıtların dahildeki maliyeti; gümrük resmi de dahil olmak üzere, hariçten gelen malın fiyatından yüzde elli fazladır. Demek ki dahilde kağıt yapabilmek zevkine ve lüksüne karşılık; iktisadi, mali, fikri varlığımızdan çok ağır bedeller ödülüyoruz.”¹⁰²

Demokrat Parti hükümetleri, benimsedikleri devlet girişimciliği yerine, özel girişimciliğin özendirilmesi politikalarına karşın gene de devlet yatırımlarına hız vermek durumunda kalmışlardır. Örneğin Muhlis Efe'nin şahsında dile getirilen anlayışa rağmen Üçüncü Kağıt Fabrikası dört yıl içinde tamamlanarak hizmete açılmıştı. Kağıt sanayine yeni birimler eklenerek hız verilmesi 1960 sonrası ikinci planlama dönemiyle söz konusu olacaktı.

21 Nisan 1954'te Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın üretime açtığı Üçüncü Kağıt Fabrikası'nda, 2580 mm. çalışma genişliğinde iki adet kombine kağıt-karton ve saman kağıdı makinesi kurulmuştu. Yeni açılan kağıt

¹⁰² Ahmet Emin Yalman, “İktisadi Gafletlerin Hikayesi, Muhlis Ete, İşletmeler Davasının İçyüzünü Aydınlatıyor”, Vatan, 21 Haziran 1950

fabrikasıyla birlikte selüloz sanayi işletmesinin toplam yıllık üretim kapasitesi 55.000 tona ulaşmıştı. 1955'e gelindiğinde fabrikaya oluklu mukavva ve çimento torbası makinesi eklenmişti. Bundan başka ikinci kağıt fabrikasına 2850 mm. çalışma genişliğinde Yankee tipi kağıt makinesi 1952'de eklenmişti.¹⁰³

1952'den 1955'e kadar Selüloz Sanayi İşletmesinin üretim değerleri şu biçimde gerçekleşmişti:

Yıllar	Kağıt Karton (Ton)	Odun Selülozu (Ton)	Saman Selülozu (Ton)	Paçavra Selülozu (Ton)	Toplam
1952	27.000	9.835	3.032	465	40.332
1953	27.273	10.410	1.481	457	39.621
1954	38.230	11.950	1.905	808	52.893

Kaynak: DPT, Kağıt Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 1964, s.16

Hammadde temini sorununun devam etmesine karşın, tabloda da görüldüğü gibi üretimde oldukça düzenli bir artış gerçekleşmişti. 1950'lerin ortasından itibaren hammaddenin daha çoğu yurt içinden karşılanmaya başlanmıştı. Kırpıntı kağıdın artık büyük ölçüde içerde kalmasıyla % 40 oranında kırpıntı kağıt alımı artışı söz konusu olmuştu. Kırpıntı kağıdının % 60'a yakını kamu kuruluşlarından sağlanmaktaydı.

¹⁰³ Hüsamettin Toros, Türkiye Sanayi Devlet İşletmeleri, İstanbul 1954, s.89.94

Bedelsiz ya da düşük bedelle alınan kırpıntı kağıtlar maliyetin önemli ölçüde düşmesine yol açmaktaydı.²⁷⁵

Selüloz fabrikalarında da daha iyi işletmecilik ve ekonomik canlanma nedeniyle düzenli artış kendisini göstermekteydi. 1954'e gelindiğinde bir önceki yılın üretiminin, hem de yıl başında öngörülen iş programının aşıldığı görülmektedir. Bu artışlar görüldüğü gibi tüm işletmeye olumlu olarak yansımıştı. Kapasite kullanımı % 75'lere ulaşmıştı. Bu düzey önceki yıllarla kıyaslandığında olumlu bir gelişmeyi karşılıyordu.

Kağıt sanayindeki bu gelişmeyi, hem dönemsel yıllık tüketimler ve hem de kişi başına düşen kağıt tüketim miktarıyla gözlemlemek yerinde olacaktır. Kişi başına kağıt tüketimini bazı diğer ülkelerle karşılaştırsak, Türkiye'nin gelişmesi daha net görülmektedir. 1955 verilerine göre bazı ülkelerde kişi başına kağıt tüketimi şöyledir:

Ülkeler	Kişi Başına Düşen Yıllık Kağıt ve Karton Tüketimi (Kg)
Almanya	66
ABD	183.30
Arjantin	21.80
Avustralya	70.80
Güney Afrika Cumhuriyeti	22.70
Çekoslovakya	36.50

²⁷⁵ DİT, s.17

Çin	1.80
Fas	2.70
Filipinler	3.60
Fransa	52
İngiltere	86.10
İran	1.30
İspanya	11
Japonya	31.40
Küba	32.70
Macaristan	14
Mısır	4.50
Pakistan	0.90
Peru	5
Polonya	15.90
Romanya	17.20
Sovyetler Birliği	14.40
Yugoslavya	7.20
Yunanistan	10.80

Kaynak: Maliye Bakanlığı Kamu İktisadi Teşebbüslerine Ait Özel Raporlar, Ankara 1961, s.12

Türkiye’de ise dönemsel toplam kağıt ve kişi başına tüketim şu şekilde oluşmuştur:

Yıllar	Üretim Miktarı (Ton)	İthalat (Ton)	Toplam Tüketim (Ton)	Kişi Başına Yıllık Tüketim (Kg)
1936	2.350	26.727	29.047	1.8
1940	9.900	10.700	20.600	1.2
1945	14.600	17.200	31.800	1.7
1950	18.200	22.800	41.000	1.9
1955	45.000	30.800	75.800	2.8

Kaynak: a.g.e., s.13

Görüldüğü gibi Türkiye kendi dinamiğinde kendince gelişme gösterirken, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında önemli bir atılım gerçekleştiremediği görülmektedir. Öyle ki, kişi başına kağıt tüketimi bir ülkenin hem gelişmişliğini göstermektedir, hem de eğitim düzeyi ve kültürel yapısıyla ilgili fikir vermektedir. Ancak Türkiye’de 1960’lardan sonra artan ihtiyaç doğrultusunda yeni kağıt fabrikalarının kurulması gerçekleşecekti.

1954’e gelindiğinde işletmenin ürettiği kağıt ürünlerinin yaklaşık % 32’si devlete, % 66’sı piyasaya, geriye kalan % 2’lik bölümü ise

Sümerbank kuruluşlarına satılmıştı. Beş yıl kadar önce satış oranları daha farklıydı. 1949'da, işletme ürünlerinin % 60'ı resmi kuruluşlara, % 38'i ise piyasaya satılmaktaydı. Görüldüğü gibi işletme ürünlerinin daha fazla piyasaya yönelik pazarlanmasında yeni anlayış ön plana çıkmıştır. Piyasaya satılan kağıt ürünlerinin % 47'sini kağıt karton, % 19'unu gazete kağıdı oluşturuyordu. Sümerbank İdare Meclisi'nin Ekim 1952'de aldığı bir kararla, piyasadaki cari fiyat düzeyini aşmamak koşuluyla işletmeye fiyat ayarlama yetkisi verilmişti. Kamu kuruluşlarına uygulanan fiyatlarda da bir önceki yıla göre % 8-15 oranında artışlar sağlanmıştı. Ancak gazete kağıdında her zaman olduğu gibi, 1954'te de tonda 150 lira zararına satılmaya devam edilmişti²⁷⁶

İşletme 1950'lerde yaklaşık 30 tür kağıt üretmekteydi. Üretim miktarı açısından 1954'te, ilk on sırayı alan kağıt-karton türleri şunlardı: gazete kağıdı, selüloz kağıtları, gri kartonlar, tripleks kartonlar, kraft ambalaj kağıtları, şrenz kağıdı, birinci hamur yazı kağıdı, üçüncü hamur yazı kağıdı, imitasyon kraft kağıdı, ikinci hamur kağıdı. 1950'li yıllarda sargılık kağıtlarının miktar yönünden üretimi artmış, çimento fabrikalarının artması nedeniyle çimento kağıdı üretimine ağırlık verilmişti.²⁷⁷

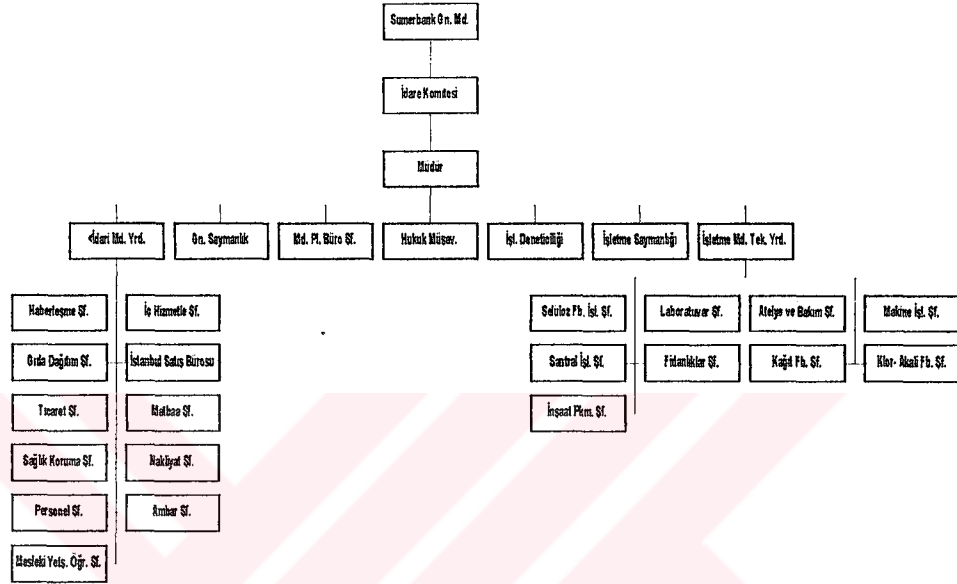
a-Yönetmelik Yapılanma ve Personel

Sümerbank Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı "sınai müesseselerin kuruluş görev ve çalışmalarına esaslarına ilişkin yönetmelik tasarısı, İşletme İdare Meclisi'nce kabul edildi. Böylece Ağustos 1950'den itibaren

²⁷⁶ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.189

²⁷⁷ SİKA, s.12

ilk kez resmen bir örgüt şemasına kavuşmuş oldu. Bu yönetmeliğe göre oluşturulan örgüt şeması şöyleydi.²⁷⁸

Yeni örgütlenmeye göre, Gıda Dağıtım Şefliği ve İç Hizmetler Şefliği adıyla iki yeni servis kurulmuştu. Daha önceki örgüt şemasında görülmeyen Müessese Denetçiliği ve Müdüriyet Plan Bürosu Şefliği yeni şemaya eklenen birimlerdi. İşletmenin eğitim işlerini düzenlemek ve yönlendirmek için, Mesleki Yetiştirme ve Öğretim Şefliği oluşturulmuştu.

Selüloz Sanayi İşletmesi'nin ilk müdürü 1941 Nisan'ına kadar M. Ali Kağıtçı'ydı. 1941 Nisan'ından Eylül 1950'ye kadar İşletme Müdürlüğünü Adnan Berkay yürütmüştü. Demokrat Parti Berkay'ı görevinden alarak Sumerbank Müşavirliğine atadı. Aralık 1950'de işletmeler bakanı Muhlis Efe'nin kayınbiraderi A. Naci Ortabaşı müdürlük görevine atandı. Temmuz 1954 yılına kadar müdürlük görevini yürüten Ortabaşı,

²⁷⁸ BUMH, Sumerbank Selüloz Sanayi Müessesesi, 1954 Raporu, Ankara, s.91-95, aktaran Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.194

Sümerbank Teknik Müfettişliğine tayin edilince, yerine Enver Atafrat getirildi. Haziran 1960'a kadar görevde kalan Atafrat 27 Mayıs 1960 askeri yönetimince görevden alındı. SEKA oluşturulduğunda ilk Genel Müdür olma ünvanını kazandı.²⁷⁹

1955'e gelindiğinde işletmede, 311 memur ve 2507 işçiyle toplam 2818 çalışan bulunmaktaydı. Maaşlı memurlar arasında 22 mühendis, 65 teknisyen ve yardımcı teknik eleman vardı. Daha önceki dönemlere göre işletmede çalışan devri azalmıştı. Bu da çalışanlar için koşulların daha iyi olduğunun bir göstergesi olmalıdır. Çalışanlar için aylık ücret ortalaması 200-875 TL arasında seyretmekteydi. İşçiler günlük yevmiye üzerinden ücret almaktaydılar. Çıplak günlük yevmiye 4-12 TL. arasındaydı. Günlük yevmiyenin her işçi için aynı düzeyde belirlenmesi, farklı iş gücünde çalışanlar arasında sorunlar oluşturmaktaydı. Diğer yandan kadın ve çocuk işçiler Sümerbank'ça saptanmış asgari saat ücretlerinin altında çalıştırılmaktaydılar. Bu olumsuzluk ancak Ağustos 1951'de yürürlüğe giren asgari ücret yönergesiyle belirli ölçülerle düzelmiştir. Çıplak ücretin dışında, çalışanlara ikramiye, fazla mesai, tazminatlar, evlenme, doğum, çocuk yardımı, sigorta primi gibi aylık ücrete ek girdiler eklenmekteydi.²⁸⁰

Selüloz Sanayi İşletmesi çalışanları için olumlu gelişme, 1947'de sendikal faaliyetler üzerindeki baskının yumuşatılmasıyla, 1952'de kurulan Kağıt-İş Sendikası'dır. Sendika toplu sözleşme ve grev hakkına sahip değildi. Buna karşın sendika, üyelerinin çalıştıkları iş koşullarının insan onuruna yaraşır ve adil ücret elde edilebilmeleri, daha sağlıklı sosyal güvenlik sistemi için uğraş vermektedir.²⁸¹ Tüm çalışanların toplumsal gereksinimlerinin yeterince karşılanmaya çalışıldığı söylenebilir.

²⁷⁹ Kağıtçı, Kağıtçılığımız ..., s.75

²⁸⁰ Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Türkiye'de Kağıt Sanayi, Ankara 1958. s.36-37

²⁸¹ Selüloz-İş Sendikası 41 Yıl, İzmit 1993, adlı broşürden

Çalışanlara, kantin yemekhane, bir tiyatro, klüp, çocuk yuvası gibi alanlarda hizmet sunulmaktaydı. Bütün işçilere günde bir öğün bedava yemek veriliyordu. Yılda iki kez iş elbisesi verilmekteydi. Çalışma koşullarına göre bazı işçilere ücretsiz gözlük, eldiven, bot ve yelek sağlanıyordu.

İşletme, çalışanlarının sağlığına yeterince özen göstermeye çalışıyordu. Çalışanlar yılda bir kez önemli bulaşıcı hastalıklara karşı aşılanıyorlardı, yılda iki kez de sağlık kontrolünden geçirilmekteydiler. Ayrıca çalışanların genel sağlığını korumak için diğer önleyici önlemler alınmaya çalışılıyordu.²⁸²

İşletmede 220 adet lojman bulunmaktaydı. Lojmanlardan yöneticiler ve önem gerektiren işlerde çalışanlar yararlanmaktaydılar. Üyelerine ev sağlamak için personel tarafından dört ayrı kooperatif kurulmuştu. İşletme kooperatif binalarının yapımını teşvik için üyelere uzun vadeli krediler sağlanmaktaydı. Krediler sağlamanın diğer bir amacı da çalışanların işletmeye bağlılığını arttırmak olarak düşünülüyordu.²⁸³

2-Yeni Bir Kimlik SEKA

1950 Mayıs'ında ezici çoğunlukla iktidara gelen Demokrat Parti, 22 Mayıs 1950'de TBMM'de okunan hükümet programında, iktisadi alanda devlet işletmeciliğini olabildiği kadar daraltmak, özel girişimciliği olabildiğince genişletmek amacıyla olduklarını beyan etmişlerdi. Demokrat Parti bu deklarasyonunu çeşitli nedenlerle gerçekleştiremedi. Ancak iki şey yaptı; kamu iktisadi teşebbüslerinin ekonomi içindeki yerini

²⁸² Türkiye'de Kağıt Sanayi, s.37

²⁸³ a.g.e., s.38

niteliksel bir değişime uğratarak bunların özel kesimi doğrudan destekleyen kuruluşlar olmasını sağladı. Bunun yanında birçok yeni kamu iktisadi teşebbüsü kurdular ya da eskiden kurulmuş olan devlet işletmelerini kamu iktisadi teşebbüslerine dönüştürdüler.²⁸⁴ İşte Sümerbank Selüloz Sanayi İşletmesi de bu politika doğrultusunda Sümerbank'tan ayrılmış ve ayrı bir kamu iktisadi teşebbüsüne dönüştürülmüştür. İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, bu dönüştürmenin amacını Sümerbank'ın büyük finansman kurumu haline getirilmesi, üretici işletmeleri ise birer kamu iktisadi teşebbüsü haline getirmek olarak belirtiyordu.²⁸⁵ Bu amaç doğrultusunda meclise getirilen yasa tasarısı kabul edilmiş ve Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi Kanunu 13 Mayıs 1955'te oylanarak Resmi Gazete'de yayınlanmıştı. Yasa 21 Haziran 1955'te 6560 sayılı yasa olarak yürürlüğe girmişti. Yasa gerekçesinde amacın, işletmeyi daha özerk bir yapıya kavuşturmak ve karşılaştığı sorunları çözmeye yetki ve sorumluluğu devretmek olarak belirtiliyordu.²⁸⁶

Yeni yasaya göre SEKA şöyle belirleniyordu: "Hükmi şahsiyeti haiz bulunmak ve bu kanunla 3460 sayılı kanun hükmüne tabi olmak üzere Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi adı ile bir teşekkül kurulmuştur. ...Bu kanunda, Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi SEKA remziyle ifade olunmuştur. SEKA İşletmeler Vekaleti'ne bağlı olup merkezi İzmit'tedir."

Yasanın ikinci maddesinde, SEKA'nın görevleri şu biçimde belirlenmişti:

²⁸⁴ Yakup Kepenek, *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1993, s.32-33

²⁸⁵ Son Posta, 19 Nisan 1955

²⁸⁶ T.C. Resmi Gazete, S.9011, 21 Mayıs 1955, s.1191-1192

1. • Her tür kağıt ve karton ve gerektiği takdirde her tür kağıt ve karton üretmek
 - Kağıt ve karton üretimi için gerekli her tür selüloz, mihaniki odun hamuru ve yarı kimyevi hamur gibi her türlü yarı mamulleri hazırlamak ve üretmek,
 - Yukarıdaki fıkralarda yazılı türden mamullerin üretimi sırasında ihtiyaç duyulan kimyevi maddelerle diğer yardımcı maddeleri üretmek,
 - Klor ve südkostik ve bunların türevlerini üretmek,
 - Her türlü mamul, yarı mamul ve yardımcı maddeler üretimi sırasında ortaya çıkacak ikincil maddeleri değerlendirmek,
2. Üretimin ihtiyaç göstereceği odun temeline dayalı selüloz, mihaniki odun hamuru ve yarı kimyevi hamur gibi yarı mamul maddeleri elde etmek amacıyla fidanlıklar ve ormanlar yetiştirmek ve işletmek, orman ürünlerini değerlendirmek,
3. Yukarıdaki işleri ve kağıt-karton ve diğer zirai ürün, sinai mamullerin ambalaj ihtiyaçları için gerekli tesisleri kurmak ve işletmek,
4. Belirlenen işleri gerçekleştirirken her türlü ticari işlemlerle alım-satım işlemlerini yapmak,
5. Anılan işlerle ilgili kurulacak ve kurulacak anonim ya da limited şirketlere gereğinde ortak olmak,²⁸⁷

Görüleceği üzere SEKA, gerek birincil ve ikincil derecedeki üretim faaliyetlerini yürütmek, gerekse bunlara ilişkin her türlü ticari faaliyetlerde

²⁸⁷ a.g.c., s.1194-1192

bulunabilmek, ve gerekli finansmanı sağlayabilmek açısından oldukça özerk bir yapıya kavuşmaktaydı. Buna karşın SEKA, her yıla ait iş programını İşletmeler Bakanlığı onayı alındıktan sonra yapacak ve yapılacak yatırım projelerini uygulamadan önce Sümerbank'ın görüşünü alacaktı.

Yasaya göre, İşletme bir Genel Müdür ve beş kişilik İdare Meclisi tarafından yönetilecekti. İdare Meclisi başkanı ve bir üye İşletmeler Bakanı, bir üye Maliye Bakanı, bir üye de Ziraat Bakanı'nın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanacaktı. Böylece SEKA'nın yürütme ve karar organları siyasi iktidarca belirleniyordu. Bu tür belirleme gelecekte işletmenin sürekliliği açısından sorunlar yaratacaktı. SEKA Genel Müdür'ünün yüksek öğrenim görmüş olması yeterli sayılmaktaydı. İhtiyaç kadar belirleyeceği yardımcılar için de aynı koşul söz konusuydu. Teknik yardımcılarının ise yüksek mühendis olmaları öngörülmekteydi. Genel Müdür, yasalar ve tüzükler çerçevesinde ve İdare Meclisi kararlarıyla işletmenin üretim alanına uygun olarak SEKA'yı yönetecekti.

3-Bugüne Doğru SEKA

Türkiye'de kağıt üretimi 1936'da Sümerbank İzmit Birinci Kağıt Fabrikası'yla başlamıştı. 1939'da Sümerbank Selüloz Sanayi İşletmesi olarak biçimlendirilmişti. Haziran 1955'te ise Sümerbank'tan ayrılarak ayrı bir KİT'e dönüştürülmüştü. SEKA İzmit Kağıt Fabrikası'na 1960'ta dördüncü kağıt fabrikası ve 1961'de de beşinci kağıt fabrikası işletmeye alınmıştı. Yapılan bu ek yatırımlar ve kağıt makinelerinin bir kısmının modernizasyonu sonucunda, 1980'de tesiste çalışan 10 kağıt makinesi vardı ve yıllık üretim kapasitesi 150.000 tona yükselmişti.

Tesisler başlangıcından bu yana selüloz üretimiyle entegre kağıt üretim birimleri biçiminde tesis edilmişti. Selüloz Fabrikası, 48.500 ton odun, saman ve kendir selülozu, 50.000 ton mihaniki odun hamuru ve 8.200 ton yarı kimyevi saman hamuru üretecek kapasiteye ulaşmıştı.²⁸⁸

Türkiye kağıt sektöründe ilk özel girişim 1954 sonlarında İstanbul'da oluşmuştu. 1960'a kadar İstanbul ve İzmir'de altıya yakın kağıt fabrikası kurulmuştu. Kağıt sektöründe özel sermaye yatırımları asıl olarak 1970'li yıllarda artmaya başlamıştır. Aynı zamanda ŞEKA İzmit İşletmesi dışında ilk işletme 1970 yılında üretime başlamıştı. ŞEKA İzmit İşletmesi 1970 yılına kadar kağıt sektöründe tekel olarak çalışmıştır.

Ancak, büyük ölçüde, ithal ikamesini amaçlayan ve gümrük duvarlarıyla korunan bu tekellerin gelişimi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Olumlu yön, işletmenin bu süreç içinde yarattığı gelirle, hem kendi büyümesini sağlamış, hem de daha sonra çeşitli illerde kurulan kağıt fabrikalarının finanse edilmesini olanaklı kılmıştır. Bu süreç özel sektör için eleman, teknoloji ve bilgi birikimi açısından önemli kaynak olmuştur.

Böylesi bir oluşum, teknolojik açıdan ciddi olumsuzluklar yaratarak, işletmenin bugün sektörde ayakta kalmasını güçleştiren yapıya yol açmıştır. Bu süreç işletmenin ekonomik olarak optimal düzeyi tutturmasını olanaksız kılmıştır.²⁸⁹

24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla uygulamaya konulan dışa açık gelişme iktisat politikaları, ŞEKA ve benzeri birçok KİT kuruluşunun karlılığını ve buna paralel olarak ekonomik güçlerini yitirmelerine yol açmıştır. Aslında genel olarak KİT'lerin karar mercii durumundaki

²⁸⁸ Selüloz-İş Sendikası, Dünden ..., s.35

²⁸⁹ a.g.c., s.36

hükümetler tarafından hiçbir hazırlayıcı yatırım yapılmaksızın dış rekabete açılması, tamamen farklı iktisadi ve toplumsal varsayımlar çerçevesinde kurulmuş olan bu yapıların çökmesine neden olmuş, bu ortam içinde ancak gerekli yatırımlarını tamamlayabilen kurumlar bir ölçüde ayakta kalabilmişlerdir.²⁹⁰

Bu gelişmeler SEKA'yı da etkilemiş ve İzmit Selüloz Fabrikası'nda 1985'te saman selülozu üretimi, 1993'te ise odun selülozu üretimi durdurulmuş ya da düşük kapasitede çalıştırılmaktadır.

SEKA'nın diğer işletmeleri ve kapasiteleri ise şöyledir.²⁹¹

1970 yılında kurulan ve Doğu Karadeniz Bölgesi orman ürünlerinin değerlendirilmesini amaçlayan Giresun/AKSU Kağıt Fabrikası; ülkemizin gazete kağıdı ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Üretim kapasitesi; yılda 82.000 ton gazete kağıdı, 65.000 ton mihaniki odun hamurudur.

1970'te açılan diğer bir fabrika Zonguldak/ÇAYCUMA Kağıt Fabrikası'dır. İthal edilen kraft torba kağıdı ve oluklu mukavva üretiminde kullanılan kraft liner, fluting ihtiyacının karşılanması için kurulmuştur. Üretim kapasitesi, yılda 60.000 ton kraft selülozu, 75.000 ton kraft kağıdı, 30.000 ton yarı kimyasal kraft liner selülozudur.

Muğla/DALAMAN Kağıt Fabrikası, Güney Anadolu ve Ege Bölgesi orman ürünlerini değerlendirerek, Türkiye'nin iyi kaliteli yazı tabı kağıdı ihtiyacını karşılamak için kurulmuştur. Tesiste ayrıca çeşitli sanayiler için viskoz selülozu üretilmektedir. Fabrika 1971'de işletmeye açılmış ve yıllık

²⁹⁰ Korkut Boratav-Engin Türkan, Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul 1993, s.41

²⁹¹ SEKA Dergisi, Ekim 1984. s.37-40

üretim kapasitesi yılda; 70.000 ton sülfat selülozu, 15.000 ton viskoz selülozu, 35.000 ton yazı tabı kağıdı, 40.000 ton karton şeklindedir.

1979'da işletmeye açılan Afyon Selüloz Fabrikası, kamış ve saman selülozu üretmek amacıyla tesis edilmiştir. Yılda 50.000 ton kamış ve saman selülozu üretme kapasitesine sahiptir.

Balıkesir Kağıt Fabrikası, Marmara ve Batı Karadeniz Bölgeleri'ndeki orman kaynaklarının değerlendirilmesi yoluyla; ülkemizin gazete kağıdı ve kereste ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmak için kurulmuştur. Tesis 1981'de işletmeye açılmıştır. Üretim kapasitesi yılda; 100.000 ton gazete kağıdı, 80.000 ton odun hamuru, 105.000 m³ mamul kerestedir.

Akdeniz Kağıt Fabrikası; Torosların orman ürünlerinin değerlendirilmesi ve oluklu mukavva kağıtları, kraft torba kağıdı ve keresteye yönelik kurulmuştur. 1984'te işletmeye açılan tesis yılda, 155.000 ton kraft liner, 170.000 m³ kereste üretme kapasitesine sahiptir.

Kastamonu Kağıt Fabrikası; Karadeniz Bölgesi kendir lifini değerlendirerek tüm sigara kağıdı ihtiyacını karşılamak ve kendir selülozu üretmek amacıyla kurulmuştur. 1984'te işletmeye açılmıştır. Yıllık üretim kapasitesi yılda; 5.000 ton sigara kağıdı, 22.000 m³ sunta biçimindeydi.

Kağıt sektöründe kamu yatırımları, özellikle 1970'li yıllarda ve 1980'li yılların ilk yarısında hızla artmış, ancak 1980'lerin ortasında durmuştur. Yakın dönem için planlanmış yeni bir yatırım da yoktur.

Özel sermaye yatırımları, kamu yatırımlarına göre oldukça yenidir. 1970'de 17.500 ton civarında olan özel sektör üretimi, 133.600 tonluk SEKA Kuruluşlarının yaklaşık sekizde biri iken, yatırımlardaki artışla ilk kez 1991'de SEKA'nın yıllık toplam üretimini aşmıştır. SEKA'nın toplam

üretimi 1994'te 450.000 ton iken, özel sektörün üretimi 652.000 ton olarak gerçekleşmiştir.²⁹²

Ancak, özel sektör ile SEKA'nın yatırımları ve sonuç olarak da ürettikleri ürünlerin nitelikleri arasında ürünlerden, kullanılan hammaddeye kadar hemen her alanda fark vardır. Selüloz ve kağıt entegre olarak yalnızca SEKA tesislerinde üretilmektedir. Özel sektör ise sınırlı miktarda kullanılan saman dışında, doğal kaynaklardan selüloz üretememektedir.²⁹³

Özel sektörün ön plana çıkması kuşkusuz siyasal iktidarların tercihini yansıtmaktadır. Bu tercih KİT'ler yerine özelleştirmeye özel girişimcilerin egemen olduğu sanayileşme politikası doğrultusundadır. Aynı zamanda bu anlayış Kalkınma Planlarında da kendisini ifade etmekteydi. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda SEKA'nın yeni bir yatırıma gitmeden mevcut tesislerini günün teknolojik şartlarına uygun hale getirmesi öngörüldüğünden kamu kesiminde önemli oranda bir üretim artışı olmayacaktır denilmek suretiyle bu hedeflerin büyük ölçüde özel sektör eliyle gerçekleştirilmesi öngörmekteydi. Planın son yılı olan 1994'te ülke üretimi 1.101.867 ton oldu. Yaklaşık 349.000 tonluk ithalat, 138.000 tonluk ihracat gerçekleştirildi. İthalat miktarından ihracat miktarının çıkarılmasıyla bulunacak net ithalat miktarının dikkate alınması halinde öngörülerin pek de gerçekleşmediği görülecektir.²⁹⁴

1994 verilerine göre, 153 ülkenin toplam 268.5 milyon ton olan dünya kağıt karton üretimi içerisinde Türkiye 28. sırayı almaktadır. Bu gelişmede tarihsel olarak en büyük paya sahip olan SEKA ise, dünya kağıt karton üretiminin % 66.4'ünü karşılayan 150 üretici firma arasında, elde ettiği cironun dolar bazında değerlendirilmesi sonucunda 120. sırada yer almakta

²⁹² Demet Özel ve Turan Çelbi, Kağıt Sektörü, Ankara 1996, s.97

²⁹³ Selüloz-İş Sendikası, Dünden ..., s.38

²⁹⁴ DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 1989, s.135

ve dünyanın sayılı kağıt ve selüloz sanayi kuruluşları arasında sayılmaktadır. Gelişmişliğin göstergesi olan kişi başına kağıt tüketimi, ABD’de 336.6 kg, Avrupa’da 96.5 kg., dünya ortalaması 47.7 kg., Asya ülkeleri ortalaması 23.6 kg. olmasına karşılık, Türkiye ortalaması 21.6 kg. olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçla, Türkiye tarihinde ilk kez Asya ortalamasının altına düşmüş olmaktadır.²⁹⁵

²⁹⁵ Kocabaşoğlu ve diğerleri, s.400

SONUÇ

Avrupa toplumlarında ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm, burjuva sınıfı temelinde ve onun dinamikleriyle oluşmuştu. Bu dönüşüm süreci burjuva sınıfının, egemen feodal sınıf ittifakına karşı yürüttüğü sınıfsal ve siyasal mücadelesi sonucu gerçekleşmişti. Kapitalizm batıda, burjuvazinin belirli tarihsel gelişimi ve mücadeleleri sonucu oluşmuştur.

Türkiye tarihinde ise Avrupa modeli bir gelişim söz konusu olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde Batıda olduğu gibi bir burjuva sınıfı oluşmadığından, değişim süreci böyle bir sınıf öncülüğünde gerçekleşememiştir. Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde burjuvazinin oluşup gelişememesi sonucu yapılanma süreci toplumsal dinamiklerle değil, devletin öncü olduğu bir konumda, devlet işleyişi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla oluşamayan sanayileşme ve girişimler çoğunlukla devlet eliyle oluşturulmaya çalışılmıştır.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren yarı sömürgeleşen Osmanlı Devleti'ni, düzluğe çıkarma işini asker-sivil bürokratlar üstlenmişti. 1908'de asker-sivil bürokrat aydınların gerçekleştirdiği devrimle, iktidar bu kesimin denetimine geçti. Devlet denetimini ele geçiren bürokratlar, toplumu değiştirme yönünde, yaptırımcı güçle toplum pratiğine müdahale etmişlerdir. Bu süreçte gündeme gelen milli iktisat, Osmanlı Devleti'ni yarı sömürgeleşiren liberal politikalara tepki olarak, korumacılığı içeren bir iktisat politikasıydı. Bu politika aynı zamanda milliyetçi ideolojiyle de örtüşmekteydi. Milli iktisat politikasıyla amaçlanan, milli burjuvazinin oluşturulması ve milli bir ekonominin kurulmasıdır.

Milli kurtuluş mücadelesi sonucu kurulan Türkiye Cumhuriyeti, İttihat ve Terakki'nin başlattığı milli iktisat anlayışını devralmıştır. Cumhuriyet'in

kadrosu da, kapitalist bir milli ekonominin oluşumu ve milli burjuvazi yaratma çabalarını sürdürmüştür.

Emperyalizme ve Osmanlı saltanatına karşı yürütülen silahlı mücadeleyle kurulan yeni devlette iktidarı elinde bulunduran asker-sivil bürokratlarla, egemen sınıflar arasında bağların kurulması karmaşık ve uzun süreçte gerçekleşmiştir. Bu sancılı süreçte, asker-sivil kesimin küçük burjuva tutumlarının etkisi göz önüne alınması gerekmektedir.

Türkiye’de devletçi politikaların oluşumunda, yönetimi elinde bulunduran küçük burjuvalarla, egemen sınıfların ideolojik düzlemde uzlaşma ve çelişkilerinin, belirleyici olduğu ortaya konulmalıdır. Son tahlilde, bu süreç egemen sınıfların ideolojisi temelinde biçimlenmiştir. Bu sürecin başlangıcında iki önemli olay belirleyici öneme sahiptir. Bunlar, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Anlaşması’dır.

1923 İzmir İktisat Kongresi, Ulusal Mücadele dönemi söylemlerini geride bırakarak toplanıyordu. Kongre daha çok, İstanbul burjuvazisinin istekleri ve yönlendirmeleriyle belirleniyordu. Kongre öncesi ve kongre boyunca İstanbul Türk ticaret burjuvazisiyle, yeni siyasal kadronun, bütünleşme ve kaynaşma çabası içinde olduğu görünmektedir. Yakınlaşma ve kaynaşma, ilerleyen dönemde ayrıcalıklı ve anonim şirketlerde gerçekleşen, yerli burjuvazi-yabancı sermaye-siyasetçi işbirliği, dönemin belirgin özelliği olmuştur. Bu kombinezasyonda aracı ilişkileri daha çok İş Bankası çevresinde örgütlenen bürokratlar geliştirmiştir.

Lozan Anlaşması’nda, ekonomik ve siyasal bağımsızlığı sağlamaya yönelik önemli kazanımlar sağlanılmasına karşın, yabancı sermayeye ekonomik ödünler de verilmişti. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, yabancı bazı şirketlere - Chester gibi - verilen ayrıcalıklar, yabancı sermaye-yerli burjuvazi-siyasetçi işbirliği, siyasi iktidarın yabancı sermayeye teslim

olduğu izlenimini yaratmaktaydı. Ancak bu görünüm, siyasi kadronun 1930'da başlattığı devletçi uygulamaları açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

İzmir İktisat Kongresi'yle belirlenen liberal içerikli ekonomi politikaları, 1929'a gelindiğinde başarısızlıkla sonuçlandığı. görülmüştü. Bu başarısızlık ve 1929 krizi, bu tarihten itibaren güçlü bir korumacılık politikalarını beraberinde getirmiştir. Bu korumacı pratikte hem yabancı sermayeyle bütünleşen ve dış ticaret serbestisini isteyen ticaret burjuvazisinin hem de korumacı desteklerle tekelci ayrıcalıklıklar elde eden sanayi burjuvazisinin çıkarları çığnenebilinmiştir. Ticaret ve sanayi burjuvazisinin siyasi kadroyla kurduğu sıkı ilişkiler, bu sınıfın kısa dönemli çıkarlarının zedelenmesine engel olamamıştır.

Diğer yandan 1929 krizinin yarattığı ağır koşullar, rejimin geleceği açısından devletin müdahaleciliğini zorunlu kılmaktaydı. Bu müdahaleciliğin egemen sınıfların istediği doğrultuda ve radikal sapmalara gidilmeksizin yapılabilmesi için, iktisadi karar işleyişinde gerekli değişimler gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, devletçiliğin başlangıç döneminde, ticaret ve sanayi burjuvazisinin çıkarlarının zedelenmesi engellenmiş oldu.

Devletçi dönemde ağırlıkla kendini gösteren içe dönük sanayi politikaları, kriz döneminde büyük sarsıntı geçiren tarım kesiminin yeniden canlanmasını doğurmuştur. Bu nedenle toprak ağaları ve tarımdan ticaret yapan sermayedarların devletçi sanayileşme politikalarını destekledikleri söylenebilir.

Emperyalistlerin krizden çıkmaya başladıkları dönemde Türk devletçiliğinin de yumuşama gösterdiğini görmekteyiz. 1937'de başlayan bu süreç, savaşın başlamasıyla bir süre durmuştur. 1945'ten sonra ABD'nin öncülüğünde başlayan emperyalist etki alanına Türkiye'nin de girmesiyle, devletçi politikalar terk edilmiştir.

1930'lerde Türkiye'nin uyguladığı devletçilik ilk kez geri kalmış ve bağımlı bir ülkenin dış açıklar, dış borçlar ve mali tutsaklık olmadan, kendi kendine yeten bir sanayileşmeyi gerçekleştirmenin bir hayal olmadığını göstermiştir. İşte kağıt sanayi de, kendine yeten bir sanayileşme atılımının parçası olarak kurulmuştur.

Sovyet uzmanların katkılarıyla hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan, gerçekleştirilecek sanayi yatırımlarından birini kağıt sanayi oluşturmaktaydı. Planın öngördüğü yatırımlar, Sümerbank şemsiyesi altında gerçekleştirilecekti. Kağıt sanayi de Sümerbank'a bağlı bir işletme olarak kurulmuştur.

En temel ve vazgeçilmez ihtiyaçlardan olan kağıdın, aynı zamanda gelişmişliğin göstergesi olarak, kağıt sanayinin öncelikle kurulmak istenmesi doğal karşılanmalıdır. Daha kağıt fabrikası kurulması aşamasında, İş Bankası tarafından kurulmasını isteyenlerle, devlet yatırımı olarak kurulmasını isteyenler arasındaki çekişme önemli siyasal olaylara neden olmuştu. Yalova operasyonu gündeme gelmiş, bu durum İsmet İnönü'yle M.Kemal'in arasının açılmasına yol açmıştı. Dönemin felsefesi ve zorunluluklar nedeniyle kağıt sanayinin devlet tarafından kurulmasına karar verilmişti.

Planlı sanayileşmenin temel felsefesi, ana hammaddeleri ülkemizde bulunan, iç paara dönük ithal ikameci sanayileri kurmak biçimindeydi. Kağıt sanayinin de ana hammaddeleri ülkemizde bol bulunduğu gerekçesiyle kurulmuştur. Kağıt sanayinin gerçekleştirilmesinde idealist genç M.Ali Kağıtçı'nın çabalarını unutmamak gerekmektedir. Ancak, ana ve yardımcı hammaddeler bakımından kağıt ve selüloz sanayi, bu güne değin dışa bağımlılıktan kurtulamamıştır.

Ulusal kağıt ve selüloz sanayi her şeye rağmen büyük özverilerle kurulmuştur. Fabrikanın kuruluşu düşünülenden biraz uzun sürmüştür. Kağıt fabrikası 1936'da üretimini gerçekleştirmiştir. Başlangıçta selüloz ve kağıt fabrikalarının birlikte kurulması öngörülmüşken, yalnızca kağıt fabrikasıyla başlanılmasına karar verilmiştir. Savaş süreci başlayıp da selüloz sıkıntısı çekilince ve yabancı kağıt tekellerinin kağıt fabrikasını engelleme çabası artınca, selüloz fabrikasının kurulmasına karar verilmiştir. Birinci kağıt fabrikasının açılışı sırasında temeli atılan selüloz ve ikinci kağıt fabrikasının yapımı, II. Dünya Savaşının başlamasıyla kesintiye uğramış ve sekiz yıl gecikmeyle 1944-45 yılında tamamlanabilmiştir. Bu üç fabrikanın üretime geçmesiyle kağıt ihtiyacının tamamının yerli üretilmesiyle karşılanması amaçlanmaktaydı. Ancak hiçbir dönemde ülke tüketimi, bütünüyle yerli üretimle karşılanamamıştır.

İzmit Kağıt Fabrikasının, ülke kağıt tüketimini karşılayamaması ve fiyatların yüksek oluşu fabrikaya yönelik eleştirileri - özellikle basının gazete kağıdı sorunu nedeniyle başlattığı yayınlar - sürekli canlı tuttu. Savaşın başlamasıyla artan sıkıntı eleştirilerin daha da yoğunlaşmasına neden oldu. Bunların yanında 1939'dan sonra başlayan yeni dönemin hükümetlerinin olumsuz tutumları da göz önüne alınmalıdır. Bu toz duman içinde kağıt sanayinin kurulmasına adeta öncülük eden Müdür M. Ali Kağıtçı 1941 yılı ortalarında görevden alınmıştır.

1939'daki yeni yapılanmayla fabrika, Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi olarak biçimlendirilmiştir. 1945'e gelindiğinde uzun süre geciktirilen yatırımlar tamamlandı. İşletme 1945'te 20 milyon liralık varlığıyla ülkenin üçüncü büyük sanayi kuruluşu haline geldi.

Türkiye'de 1945 sonrası başlayan dışa açılma sürecinden kağıt sanayi de nasibini aldı. Devlet, sanayi işletmeleri yatırımlarını durdurdu. Dünya Bankası ve buna benzer kuruluşlara raporlar hazırlattı. Bu kuruluşlar

raporlarında, temel sanayi işletmelerinin gereksizliğinden dem vurdular. 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti serbest piyasa ekonomisinin ateşli savunucusu olduğundan, devlet işletmelerini tasfiy etmeyi yani özelleştirmeyi dile getirmekteydi. Ancak her nedense iktidarları döneminde özelleştirmeyi gerçekleştiremediler. Bunun yanında Demokrat Parti bir başka şey yaptı. Bir yandan yeni kamu iktisadi teşebbüsleri oluşturdu, diğer yandan var olan işletmeleri birer kamu iktisadi teşebbüslerine dönüştürdü. Bunun sonucu olarak Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi, Sümerbank’tan ayrılarak, Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Sanayi İşletmesi (SEKA) olarak ayrı bir KİT haline getirildi. Aynı dönemde özel sektörün kağıt sanayi kurmasına izin verildi ve ilk özel kağıt fabrikaları 1954’ten itibaren oluşturulmaya başlandı.

1955’te Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi SEKA’ya dönüştürüldüğünde, üç kağıt fabrikası, selüloz, klor-alkali, kaolin fabrikalarıyla, Karabük Demir Çelik Fabrikasının ardından, Türkiye’nin ikinci büyük işletmesiydi. Bu tarihte 45.000 ton kağıt karton üretimiyle, ülke gereksinmesinin yaklaşık % 57’sini karşılamaktaydı.

Kağıt sanayinde yeni yatırımların başlaması için ikinci planlı dönemi beklemek gerekecekti. 1960’larda başlatılan ikinci plan dönemiyle SEKA farklılaşmış ve İzmit dışında yatırımlar gerçekleştirilmiştir. 1970’ler ve 1980’lerin ilk yıllarında SEKA çok büyük bir kurum haline geldi. Aynı zamanda sorunları da beraberinde getirdi. Birden büyüme, işgücünün gereğinden fazla olması, sermaye yetersizliği, teknolojinin yenilenmemesi, maliyetlerin her zaman olduğu gibi yüksek olması temel sorunlardı.

1970’lerden sonra, özel sektör kağıt sanayinde etkili olmaya başladı. Serbest piyasa ekonomisi ve özelleştirme felsefesiyle 1980 sonrası döneme damgasını vuran iktisat politikaları sonucu, 1984’ten sonra SEKA’ya yatırım yapılmadı. Ülke kapasitesinin yaklaşık % 62’sine sahip olan SEKA,

1994'te % 43'üne ancak sahip olabiliyordu. Özel sektör SEKA'nın önüne geçmiş ya da geçirilmişti. İhtiyacın % 23'ü halen ithalatla karşılanmaktadır. 1936'dan beri kağıt tüketiminin yerli üretimle karşılanması çabası 1985'e gelindiğinde % 95 oranında gerçekleştirildiği halde, son 10 yılda bu açıdan büyük bir gerileme görülmektedir. Üstelik Türkiye, 1994 verilerine göre kişi başına yılda ortalama 21,6 kilogram kağıt tüketirken 23,6 kilogram olan Asya ortalamasının altına düşmekteydi. Bundan ötürü, üretimin artırılması gerekmektedir. Giderek dışarıya bağımlı bir hale gelinmemesi için, vazgeçilmez ürün olan kağıt sanayinde yeni yatırımların yapılması kaçınılmaz görünmektedir. Özelleştirmeci bir anlayışla yatırım yapmayarak verimsizleştirme politikasından vazgeçilmelidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AĞAOĞLU, Ahmet, Devlet ve Fert, İstanbul 1933

-----, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1969

AHMAD, Feroz, İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yayınları, İstanbul 1984

AKÇURA, Yusuf, Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976

ALAÇAM, Sabih, İnkılap Türkiye'sinde Kağıtçılık, İstanbul 1940

ALTAN, Mehmet, Süperler ve Türkiye, Afa Yayınları, İstanbul 1983

APAK, Kemalettin, - AYDINELLI, Cevdet, - AKIN, Mehmet, Türkiye'de Sanayi ve Maadin İşletmeleri, İzmit 1953

ATAY, Falih Rifki, Çankaya, Ankara, t.y.

AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye'nin Düzeni, Ankara 1969

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam I,II, İstanbul 1966

-----, İnkılap ve Kadro, İstanbul 1986

-----, Menderes'in Dramı, İstanbul 1969

BAŞAR, Ahmet Hamdi, İktisadi Devletçilik I,II, İstanbul 1933

-----, Atatürk'le Üç Ay, İstanbul 1945

-----, Yaşadığımız Devrin İçyüzü, Ankara 1960

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara 1973

BAŞKAYA, Fikret, Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Ankara 1985

BAYAR, Celal, Başvekilim Adnan Menderes, İstanbul, t.y.

BERKES, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1968

-----, 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınları, İstanbul 1976

BORATAV, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, İstanbul 1990

-----, Türkiye’de Devletçilik, Savaş Yayınları, Ankara 1982

BORATAV, Korkut, - TÜRKCAN, Engin, Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993

BOSTANCI, Şahin, Kağıt Hamuru Üretimi ve Ağartma Teknolojisi, Trabzon 1987

BOZDAĞ, İsmet, Bir Çağın Perde Arkası, Kervan Yayınları, İstanbul 1972

CEM, İsmail, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, İstanbul 1985

CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara 1931

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, Ankara 1931

COŞAR, Nevin, (Derleyen), Türkiye’de Devletçilik, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995

ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu, Uygarlık Yayınları, İstanbul 1981

DERİN, Haldun, Türkiye’de Devletçilik, İstanbul 1940

DPT, Kağıt Sanayi, Ankara 1964

DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara 1989

DPT, Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, Ankara 1968

ELDEM, Vedat, Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi, Ankara 1973

ELİÇİN, Emin Türk, Kemalist Devrim İdeolojisi, Sarmal Yayınları, İstanbul 1996

ERSOY, Osman, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye’de Kağıt, Ankara 1963

EVİN, C., Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi Fabrikalarını ve Mamullerini Tanıtın Broşür, İzmit 1950

GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, Varlık Yayınları, İstanbul 1958

GÜLALP, Haldun, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yayınları, Ankara 1987

HINES, Walker D. ve diğerleri, Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, C.III, Ankara, t.y.

HUŞ, Savni, Selüloz ve Selüloz Odununun Kimyasal Analiz Metotları, İstanbul 1958

IŞIK, Taylan, Türkiye Tekelci Kapitalizmi ve Yapısal Bunalımın Nedenleri, İstanbul 1997

İLMEN, Süreyya, Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka, İstanbul 1951

İLOĞLU, Asım Süreyya, Türkiye Ekonomisi Kurumunun Kuruluş ve 1929-73 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bakış, Ankara 1974

İNAN, Afet, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972

İZGİ, Osman Y., Kağıt Sektörümüz ve AT, İstanbul 1987

Kağıt, Mukavva ve Tatbikatı İthalatçıları Birliği Statüsü, İstanbul 1941

Kağıt Spor Klübü, İzmit 1938

KAĞITÇI, Mehmet Ali, Afyon, İstanbul 1960

-----, Türk Kağıt Sanayinin 30. Yıldönümünde: Kağıtçılığımız ve Engelleri, İstanbul 1964

-----, Uluslararası Kağıtçılık Kongresi: Bir Geziden Anılar, İstanbul 1968

-----, İktisadi Kalkınmamız ve Tabii Servet Kaynaklarımız, İstanbul 1952

-----, Model Kağıt İmalinin 30. Yıldönümünde Hatırladıklarım ve Düşündüklerim, İstanbul 1966

-----, Kağıtçılığımız, İstanbul 1977

-----, Kağıtçılık Tarihçesi, İstanbul 1936

-----, Selüloz ve Kağıt: Selüloz Sanayinde Müstehlik Değil Müstahsil Olmalıyız, İstanbul 1928

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Politikada 45 Yıl, Ankara 1968

-----, Zoraki Diplomat, Ankara 1967

KEPENEK, Yakup, - YENTÜRK, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1994

KEPENEK, Yakup, Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), Gerçek Yayınları, İstanbul 1993

KESEBİR, Şakir, İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor, Ankara 1930

KEYDER, Çağlar, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul 1995

-----, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-29, Yurt Yayınları, Ankara 1982

KOCABAŞOĞLU, Uygur ve diğerleri, SEKA Tarihi, Ankara 1996

KONGAR, Emre, Atatürk Üzerine, Hil Yayınları, İstanbul 1983

KÖKER, Levent, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul 1990

KÖYMEN, Nusret Kemal, Halkçılık ve Köycülük, Ankara 1934

KURUÇ, Bilsay, İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, SBF Yayınları

-----, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası C.I,II, SBF Yayınları,
Ankara 1988

KUTAY, Cemal, Celal Bayar, İstanbul 1939

MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yayınları, İstanbul
1983

MERAY, Seha L., Lozan Barış Konferansı, Takım II, SBF Yayınları,
Ankara 1973

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi, Ankara 1929

ORAN, Baskın, Atatürk Milliyetçiliği, Ankara 1990

ÖCE, Ubeyd, Mehmet Ali Kağıtçı, İstanbul 1950

ÖKÇÜN, A.Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler,
Belgeler-Yorumlar, SBF Yayınları, Ankara 1968

-----, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde
Yabancı Sermaye, SBF Yayınları, Ankara 1971

-----, (Sadeleştiren), 1913-1915 Sanayi Sayımı İstatistiği, SBF
Yayınları, Ankara 1970

ÖZDEMİR, Hikmet, Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi,
Ankara 1986

ÖZEL, Demet, - ÇELEBİ, Turan, Kağıt Sektörü, Ankara 1996

ÖZELMAS, Ekrem, Devletçilik ve Türkiye'deki Tatbikatından
Sümerbank, Sümerbank Yayınları, İstanbul 1963

ÖZMEN, Selahattin, Türkiye'de ve Dünyada İktisadi Devlet Teşekkülleri,
Ankara 1967

PARLA, Taha, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm,
İletişim Yayınları, İstanbul 1989

-----, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku, İletişim
Yayınları, İstanbul 1992

PEKER, Recep, CHF Programının İzahı, Ankara 1931

RIZA, M., İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920-1933),
Ankara 1933

ROZALİYEV, Y.N., Türkiye'de Kapitalizmin Gelişim Özellikleri (1923-
1960), Onur Yayınları, Ankara 1978

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50 Yılda Türk Sanayi, Ankara 1973

SAYBAŞILI, Kemali, Devletin Ekonomiye Müdahalesi 1963-1985, Birey
ve Toplum Yayınları, Ankara 1986

Selüloz-İş Sendikası, 41 Yıl, İzmit 1993

-----, Dünden Bugüne SEKA, Ankara 1996

SEVGEN, Nazmi, Celal Bayar Diyor ki 1920-1950, İstanbul 1951

SOYAK, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, İstanbul 1973

STEINHAUS, Kurt, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sarmal Yayınları, İstanbul 1995

Sümerbank, X. Yıl, İstanbul 1943

-----, Selüloz Sanayi Müessesesi Fabrika ve Tesislerini Tanıtan Broşür, İzmit 1946

-----, Selüloz Sanayi Müessesesi Kağıt Fabrikası, İzmit 1951

-----, Sümerbank: Cumhuriyet'in 25. Yılı, İstanbul 1948

TAYANÇ, Tunç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul 1973

T.C. Maarif Vekillliği, Birinci Türk Neşriyat Kongresi: Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları, Ankara 1939

T.C. Ziraat Vekaleti, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, İstanbul 1938

TEKELİ, İlhan, - İLKİN, Selim, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Ankara 1982

-----, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara 1977

-----, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama T.C. Merkez Bankası, Ankara 1981

TEKİN, Alp, Kemalizm, İstanbul 1936

TEZEL, Yahya S., Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi 1923-1950, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994

THORNBURG, M.W., Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Eleştirisi, Ankara 1950

TİMUR, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946, Doğan Yayınları, Ankara 1979

TOPRAK, Zafer, Türkiye'de Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995

-----, İttihat-Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995

-----, Sümerbank, Sümerbank Yayınları, İstanbul, t.y.

TOROS, Hüsamettin, Türkiye Sanayi Devlet İşletmeleri, İstanbul 1954

TÖKİN, İsmail Hüsrev, Türkiye Köy İktisadiyatı, İletişim Yayınları, İstanbul 1990

TÖR, Vedat Nedim, Yıllar Böyle Geçti, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976

-----, Kemalizmin Dramı, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1984

TUNAYA, Tark Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952

Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, İstanbul 1946

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri 1917-1938, Ankara 1964

Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Türkiye'de Kağıt Sanayi, Ankara 1958

US, Asım, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul 1964

YANARDAĞ, Merdan, Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi, Yalçın Yayınları, İstanbul 1988

YERASİMOS, Stefanos, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980

YETKİN, Çetin, Serbest Cumhuriyet Fırka Olayı, Karacan Yayınları, İstanbul 1982

MAKALELER

ALTUĞ, Kurtul, “Celal Bayar Atatürk ve İnönü’yü Anlatıyor”, Tercüman, 14 Haziran 1981

ARTAM, Nurettin, “İlk Türk Kağıdı”, Ulus, 27 Nisan 1936

ATAY, Falih Rıfki, “Ulus’u Milli Kağıda Basıyoruz”, Ulus, 19 Ekim 1939

AYDEMİR, Şevket Süreyya, “İktisadi Devletçilik”, Kadro, 1933 (tıpkıbasım), C.II, Sayfa 37-45, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara

-----, “Programlı Devletçilik”, Kadro, 1934, C.III, Sayfa 5-13

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, “Türk Kağıdı”, Yeni Adam, 20 Haziran 1949

BAYAR, Celal, “Atatürk Ne Sosyalistti Ne De Liberal”, Meydan, Sayı 16, Mayıs 1965

BAYKAL, Cevdet, “İlk Türk Kağıdı Nasıl Çıkmıştı”, SEKA Postası, Mayıs 1966

BİRGEN, Muhittin, “Sanayi İşletmelerimize Ait Birkaç Nokta”, Son Posta, 17 Mayıs 1939

GEZGİN, Hakkı Süha, “Mehmet Ali Kağıtçı”, Vakit, 17 Ekim 1941

İNÖNÜ, İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vahfi”, Kadro 1933 (tıpkıbasım), C.II, Sayfa 4-6, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara

KAĞITÇI, Mehmet Ali, “Memleketimizde Kağıt Sanayinin Geçirdiği Kuruluş Safhaları (I-VIII)”, Vakit, 16,23 Ağustos 1958

-----, “Onlar Niçin Muvaffak Oluyorlar? Biz Niçin Yapamıyoruz?”, Vakit, 5 Kasım 1928

KUTAY, Cemal, “Kağıt Meselesi”, Ulus, 10 Ekim 1939

-----, “Zafer Serisinin Bir Yıldönümü”, Ulus, 9 Ekim 1939

Mekki Sait, “Kağıt Sanayimiz”, Cumhuriyet, 14 Mayıs 1939

NAYIR, Yaşar Nabi, “Endüstri Davamızın Yeni Zaferleri”, Ulus, 7 Kasım 1936

-----, “Kağıt Sanayimiz Muvaffak Bir Eserdir”, Ulus, 22 Mayıs 1939

SAFA, Peyami, “Kağıt”, Cumhuriyet, 21 Nisan 1936

SELEK, Sabahattin, “İnönü’nün Hatıraları”, Ulus, 25 Mayıs 1969

TRAK, Ayşe, “Devlet ve Fert: Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi”, Toplum ve Bilim, Sayı 14

TÖKÜN, İsmail Hüsrev, “Milli Kurtuluş Devletçiliği”, Kadro (tıpkıbasım), C.II, Sayfa 23-31, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara

TÖR, Vedat Nedim, “Muallimlere”, İktisat ve Tasarruf, No 1, Aralık 1931

----, “Sınıflaşmak ve İktisat Siyaseti”, Kadro (tıpkıbasım), C.I, Sayfa 17-21, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara

----, “İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekaleti”, Kadro, C.I, Sayfa 13-19

----, “Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir”, Kadro, C.II, Sayfa 13-19

----, “Türk Devletçiliği İktibas Devletçiliği Değildir”, Kadro, C.II, Sayfa 16-21

US, Mehmet Asım, “Sanayi Mıntıklarında Bir Seyahatin İntibaları”, Vakit, 20 Ağustos 1934

---, “Bir Milli Dava”, Vakit, 20 Ağustos 1958

---, “Kağıdın İlk Maddesi”, Kurun, 9 Kasım 1936

---, “İzmit Kağıt Fabrikasının Derdi (I-III)”, Vakit, 28 Şubat-2 Mart 1942

Velid Ebüzziya, “Kağıt Fabrikasının Kendini Göstermek Sırası Geldi”, İkdam, 18 Eylül 1939

YALMAN, Ahmet Emin, “Benlik İddiası ve Yurt Hizmeti”, Vatan, 16 Ekim 1941

-----, “İsrafa Uğrayan Milli Hazine”, Vatan, 6 Ekim 1941

-----, "İktisadi Gafletlerin Hikayesi", Vatan, 21 Haziran 1950

SÜRELİ YAYINLAR

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Düstur

İkdam

İktisat ve Tasarruf

Kadro

Meydan

Resmi Gazete

SEKA Dergisi

SEKA Postası

Son Posta

Tercüman

Toplum ve Bilim

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Adam